

รายงานการวิจัย

รายงานวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ

ในยุคขอม

Historical learning resources religion and culture

in Chaiya Phum Province in Khmer Era

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม

Ancient City Chaiya Phum : Historical learning resources religion and
culture

โดย

พระครูสุตภัทรธรรม,ดร.

ดร.กาญจน์พงศ์ สุวรรณ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766078

รายงานการวิจัย

รายงานวิจัยย่อยที่ ๒ เรื่อง

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ
ในยุคขอม

Historical learning resources religion and culture
in Chaiya Phum Province in Khmer Era

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
Ancient City Chaiya Phum : Historical learning resources religion and
culture

โดย

พระครูสุตภัสสรธรรม,ดร.

ดร.กาญจน์พงศ์ สุวรรณ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

พ.ศ. ๒๕๖๖

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากกองทุนส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม

MCU RS 800766078

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Research Sub - Project 2

Historical learning resources religion and culture
in Chaiya Phum Province in Khmer Era

Under Research Program

Ancient City Chaiya Phum : Historical learning resources religion and
culture

By

Phra Kru Suttapatttham, Dr.

Dr.Kanchanapong Suwan

MahachulalongkornrajavidyalayaUniversity Chaiyaphum

BuddhistCollege

B.E.2566

Research Project Founded

By Science Research and Innovation Promotion Fund

MCU RS 800766078

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานการวิจัย: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ
ในยุคขอม

ผู้วิจัย: พระครูสุตภัสสโรดม,ดร., ดร.กาญจน์พงศ์ สุวรรณ

ส่วนงาน: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

ปีงบประมาณ: ๒๕๖๖

ทุนสนับสนุนวิจัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ๒) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ๓) เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิโดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยค้นหาข้อมูลปฐมภูมิจากการจากการสำรวจ การสนทนากลุ่ม ด้วยการลงพื้นที่สัมภาษณ์ เพื่อหาข้อมูลแหล่งเรียนรู้ และการเชื่อมโยงวัฒนธรรมประเพณี พร้อมยกระดับ ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมสมัยขอม ในจังหวัดชัยภูมิ สถานที่ลงพื้นที่วิจัยคือ ปราสาทภู (อำเภอเมือง) ปราสาทภู (อำเภอบ้านแท่น) ปราสาทภูแดง (อำเภอเขาวัว)

ผลการวิจัยพบว่า

สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า สิ่งก่อสร้างนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมสมัยพระนคร ปราสาทภูทั้งสามที่ กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิ ได้สำรวจพบว่า ๑. ปราสาทภู อำเภอเมือง มีลวดลายที่เป็นลักษณะของศิลปะขอมแบบบายน ทับหลังมีรูปหน้ากาลอยู่ตรงกลาง ด้านบนเป็นรูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ประทับยืน หน้าบันสลักเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรอยู่ตรงกลางมีบริวารนั่งอยู่เบื้องล่าง มีสระน้ำอยู่ข้างๆ ๒. ปราสาทภู อำเภอบ้านแท่น เป็นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอม ปราสาท สร้างด้วยศิลาแลง ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือพระโพธิสัตว์วัชรปราณี ทรงครุฑพระวัชรธร พระโกสัลยคุุไวฑูรยประภาสชุด ขึ้นส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระมหาไวโรจนะปางนาคนครก ๓. ปราสาทภูแดง อำเภอเขาวัว เป็นโบราณสถานภูแดงเทวาลัยศิลปะขอม

ศตวรรษที่ ๑๖ ราว พ.ศ.๑๖๕๐-๑๗๒๕ ตรงกับรัชกาลพระเจ้าสุริยวงษ์ที่ ๒ ก่อสร้างด้วยศิลาแลง ศิลาทรายและอิฐเผา เดิมเป็นรูปร่างลักษณะพังทลายจนไม่เห็นรูปร่างของโครงสร้าง ในปัจจุบันได้บูรณะกุ้แดงให้เป็นสถานที่สักการีศรารพบูชา

ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้แบบวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ ก็ถือว่าส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ ส่งเสริมโดยการรณรงค์อย่างกว้างขวางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้และพัฒนาอย่างเหมาะสมในโรงเรียนเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตของตนและชุมชนในท้องถิ่น และแสดงให้เห็นความเพียรพยายามในการสร้างปราสาทหินในยุคขอม

เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ การสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย โดยใช้กิจกรรมในการเชื่อมโยง เป็นกิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาปวงสรวง ดอกไม้ ธูป เทียน เพื่อสักการะปรางค์กุ้แดงอำเภอเข้ว่า ปรางค์กุ้อำเภอบ้านแท่น ปรางค์กุ้อำเภอมืองชัยภูมิ เป็นการเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมกับพระพุทธศาสนา ทำให้จิตใจสงบ มีสติมากยิ่งขึ้น และมีกิจกรรมทางสังคม เช่น การแสดงมหรสพ การจัดนิทรรศการลานวัฒนธรรม การจำหน่ายสินค้า การแข่งขันกีฬา เป็นต้น โดยมีแหล่งการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของสมาชิกในสังคมและเพื่อเป็นเทศกาลการพักผ่อนหย่อนใจและถือโอกาสได้ถ่ายทอดอาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิตที่เหมาะสมและกลมกลืนกันเป็นอย่างดีอีกด้วย

Research Title: Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era

Researchers: Phra Kru Suttapatttham, Dr.,Dr.Kanchanapong Suwan,

Department: Mahachulalongkornrajavidyalaya University,Chaiyaphum Buddhist College

Fiscal Year: 2565/2022

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

This research has the objectives of 1) to study and explore historical learning sites. religion and culture Chaiyaphum Province in the Khmer era 2) to promote the conservation of historical learning resources religion and culture Chaiyaphum Province in the Khmer era 3) to connect historical learning sources Religion and culture in the Khmer era of Chaiyaphum Province as a qualitative research. by searching for primary data from surveys group chat with an on-site interview to find learning resources and linking cultural traditions along with upgrading the history Religion and culture in the Khmer period in Chaiyaphum Province The research sites were Prang Ku (Mueang District), Prang Ku (Ban Thaen District), Prasat Ku Daeng (Khwao District).

The results showed that

Explore historical learning resources Religion and culture Chaiyaphum Province in the Khmer era Archaeologists assume that This building was probably built in the 18th Buddhist century during the reign of King Jayavarman VII of the Khmer Empire during the Angkor period. Prang Ku, all three places The Fine Arts Department has already surveyed and registered it as a historical site. But there are still ancient Khmer sites in Chaiyaphum. It was surveyed that 1. Prang Ku, Muang District, has a pattern that is characteristic of the Bayon style of Khmer art. The lintel has a face-shaped figure in the center. Above are images of standing Buddhas and Bodhisattvas. The gable is carved with the image of Bodhisattva Avalokiteshvara. In the middle there was an attendant sitting below. There is a pond next to it. 2. Prang

Ku, Ban Thaen District. It is an ancient site from the Khmer culture. The prang was built with laterite. Including statues of Lord Yama riding a buffalo, Bodhisattva Vajrapani riding a garuda, and Phra Vajrathorn. Buddha Pieces of Bodhisattva Avalokitesvara and Phra Mahavairojana in the Naga Prok posture. 3. Ku Daeng Prang, Khwao District, is an ancient Ku Daeng temple, Khmer art, 16th century, around 1650-1725. Corresponding to the reign of King Suryavarman II, built with laterite. sandstone and burnt bricks Its original appearance was so ruined that the shape of the structure could not be seen. At present, Ku Daeng has been restored to be a place for worship. Promote the preservation of historical learning resources religion and culture Chaiyaphum Province in the Khmer era Promotion and conservation must be done in an academic way. is writing history Including religion and culture must be written in a book, website, it is considered to promote conservation. Promoted by a wide campaign to apply and develop local wisdom appropriately in schools to improve one's way of life and the local community. and shows the diligence and effort put into building a stone castle in the Khmer era.

inking historical learning resources Religion and culture in the Khmer era of Chaiyaphum Province Continuing a good cultural tradition not to be lost by using linking activities It is a Buddhist activity such as offering food to monks. pray prosperity Worship of flowers, incense and candles to pay homage to Prang Ku Daeng, Khwae District Prang Ku, Ban Thaen District Prang Ku, Mueang Chaiyaphum District It is a link between activities and Buddhism. calm the mind more mindful And there are social activities such as theatrical performances, cultural fair exhibitions. distribution sports competitions, etc., with a source of Buddhist learning to anchor the minds of members in society and to be a festival for recreation and taking the opportunity to convey careers, beliefs, values, ways of life that are appropriate and harmonious as well.

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้สำเร็จล่วงตามวัตถุประสงค์ โดยได้รับความร่วมมือและความช่วยเหลือของหลายฝ่ายที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ได้แก่ สถาบันวิจัยพระพุทธศาสนา และมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยที่ได้ให้โอกาสและสนับสนุนทุนในการทำวิจัยครั้งนี้ ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์เจ้าหน้าที่วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ ผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ที่เป็นประโยชน์ในงานวิจัยครั้งนี้

บุญกุศลและประโยชน์ใด ๆ อันจะพึงมีจากงานวิจัยเรื่องนี้ ผู้วิจัย ขออุทิศบุญกุศลและประโยชน์นั้น ๆ ให้แก่บิดา แม่บารมีให้แก่มารดา และครูอุปัชฌาย์อาจารย์ ผู้เป็นแรงบันดาลใจ รวมทั้งผู้มีอุปการะคุณทุกท่าน ที่ได้ให้ความเมตตาอนุเคราะห์ สงเคราะห์ จึงทำให้งานวิจัยครั้งนี้สำเร็จตามวัตถุประสงค์

พระครูสุตภทฺทธรรม,ดร. และดร.กาญจน์พงศ์ สุวรรณ

๒๐/มีนาคม/๒๕๖๗

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

*****

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า

ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระสูตรต้นปิฎก

ขุ.ป.	(ไทย)	=	ขุททกนิกาย	ปฐีสัมภิตามรรค	ภาษาไทย
ที.ม.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	ภาษาไทย
ที.ปา.	(ไทย)	=	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	ภาษาไทย
ม.ม.	(ไทย)	=	มัชฌิมนิกาย	มัชฌิมปัณณาสก์	ภาษาไทย
ส.ม.	(ไทย)	=	สังยุตตนิกาย	มหาวรรค	ภาษาไทย
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	ภาษาไทย
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สูตรต้นปิฎก ขุททกนิกาย	ธรรมบท	ภาษาไทย

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ค
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ.....	ช
สารบัญ.....	ฉ

บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและที่มาของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	๖
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ.....	๖
๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย.....	๗
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย.....	๘
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๘

บทที่ ๒ แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๙
๒.๑ สถานะภาพความรู้ที่เกี่ยวกับจังหวัดชัยภูมิ.....	๙
๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานวัตถุ.....	๒๐
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์.....	๓๙
๒.๔ การสืบค้นประวัติศาสตร์ความเป็นมาแหล่งโบราณสถาน โดยอาศัยแนวคิด.....	๔๔
๒.๕ ทฤษฎีการเรียนรู้.....	๕๑
๒.๖ กรอบแนวคิดของการวิจัย.....	๕๒

บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๗๑
๓.๑ รูปแบบการวิจัย.....	๗๑
๓.๒ ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	๗๒
๓.๓ พื้นที่วิจัย.....	๗๓
๓.๔ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	๗๓
๓.๕ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	๗๓
๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	๗๕

๓.๗ ตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	๗๕
๓.๘ แผนการดำเนินงานรายการกิจกรรมและระยะเวลาที่ใช้ในแต่ละปีงบประมาณ.....	๗๕

บทที่ ๔ ผลการศึกษาวิจัย.....๗๗

๔.๑ ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๑.....	๗๗
๔.๒ ผลของการศึกษาตามวัตถุประสงค์ข้อที่ ๒.....	๙๙
๔.๓ ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์ที่ ๓.....	๑๐๕
๔.๔ สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย.....	๑๑๓

บทที่ ๕ สรุป.....๑๑๖

๕.๑ สรุปผลการวิจัย.....	๑๑๗
๕.๒ อธิบายผล.....	๑๓๐
๕.๓ ข้อเสนอแนะ.....	๑๓๙
๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	๑๓๙
๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ.....	๑๓๙
๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะจากผลการผลิต.....	๑๓๙
๕.๓.๔ ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	๑๓๙

บรรณานุกรม.....๑๔๐

ภาคผนวก.....๑๔๕

ภาคผนวก ก เครื่องมือวิจัย.....	๑๔๖
ภาคผนวก ข หนังสือเชิญ.....	๑๕๔
ภาคผนวก ค ใบรับรองจริยธรรม.....	๑๖๓
ภาคผนวก ง รูปภาพสัมภาษณ์และรูปภาพทั่วไป.....	๑๖๔
ภาคผนวก จ จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์.....	๑๖๘
ภาคผนวก ฉ ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย.....	๑๗๐
ภาคผนวก ช หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์.....	๑๗๒
ภาคผนวก ซ รายนามผู้ให้สัมภาษณ์.....	๑๗๗
ภาคผนวก ฌ บทความวิจัย.....	๑๘๐
ภาคผนวก ญ คณะประวัติผู้วิจัย.....	๑๙๘

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาลเพื่อใช้เป็นกรอบ เป็นรูปแบบในการจัดทำแผนต่างๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาประเทศให้มีการสอดคล้องและบูรณาการกัน อันจะก่อให้เกิดแรงผลักดันร่วมกันไปสู่เป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้ในยุทธศาสตร์ชาติ ๒๐ ปี (พ.ศ.๒๕๖๑-๒๕๘๐) อันเป็นยุทธศาสตร์ชาติฉบับแรกของประเทศไทยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยซึ่งต้องนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อให้ประเทศไทยบรรลุวิสัยทัศน์ “ประเทศไทยมีความมั่นคง มั่งคั่ง ยั่งยืน เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว ด้วยการพัฒนาตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”

โดยการพัฒนาประเทศในช่วงระยะกรอบเวลาของยุทธศาสตร์ชาติจะมุ่งเน้นการสร้าง ความสมดุลระหว่างการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยประกอบด้วย ๖ ยุทธศาสตร์ ได้แก่

๑.ด้านความมั่นคง

๒.ด้านการสร้างความสามารถในการแข่งขัน

๓.ด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์

๔.ด้านการสร้างโอกาสและความเสมอภาคทางสังคม

๕.ด้านการสร้างการเติบโตบนคุณภาพชีวิตที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม

๖.ด้านการพัฒนาและเสริมสร้างศักยภาพทรัพยากรมนุษย์สาระสำคัญของแผนยุทธศาสตร์มีเป้าหมาย เพื่อเพิ่มศักยภาพของทรัพยากรมนุษย์ในชุมชนและผู้สนใจใฝ่ศึกษาหาความรู้ให้มีความรู้ และเพิ่มทักษะความสามารถทางการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต

แหล่งความรู้ทุกสิ่งทุกอย่างที่มีอยู่ในชุมชน เป็นสิ่งที่มีคุณค่าทางการศึกษาที่สามารถ นำเอามาใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้ เช่น พิพิธภัณฑ์ โรงมหรสพ ห้องสมุด

สวนสาธารณะ เป็นต้น มนุษย์ยังต้องเรียนรู้จากการสัมผัสมนุษย์ด้วยกัน และเรียนรู้จากโลกกายภาพ อันเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ของมนุษย์แล้วสั่งสมไว้เป็นมรดกทางปัญญา จึงยังมีความสำคัญเคียงบ่าเคียงไหล่กันกับการเรียนรู้ ด้วยวิทยาการก้าวหน้าต่อไป เรียนรู้จากสภาพจริง แหล่งเรียนรู้ จะมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ คือ บุคคล สถานที่ ธรรมชาติ ภูมิปัญญาการประกอบอาชีพ เป็นต้น ซึ่งแหล่งเรียนรู้ช่วยให้ผู้เรียน สามารถศึกษา ค้นคว้า หาความรู้จากแหล่งเรียนรู้ได้เอง นับเป็นชุมทรัพย์มหาศาลของความรู้ที่มีอยู่ แหล่งการเรียนรู้เหล่านั้น มีทั้งที่อยู่ในโรงเรียนและอยู่ในชุมชน นอกจากนี้ยังรวมไปถึงบุคคลหรือกลุ่ม คนที่อยู่ในชุมชนด้วย จังหวัดชัยภูมิ เป็นจังหวัดหนึ่งที่มีทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อุทยานแห่งชาติป่าหินงาม เทพสถิต ที่มีทุ่งดอกกระเจียวดอกสีชมพูงดงาม มีแหล่งน้ำตกที่มีน้ำไหล ตลอดปี โดยเฉพาะในฤดูฝนจะสวยงามเป็นพิเศษ ด้านบนเป็นธารน้ำไหลผ่านลานหินสองฝั่งธาร ร่มรื่นด้วยต้นไม้ใหญ่ เหมาะที่จะนั่งพักผ่อนชมธรรมชาติและเล่นน้ำ ด้านบนน้ำตกมีสภาพเป็นลานหิน กว้าง ไหลไปตามลำน้ำ มาตามลานหิน ซึ่งในแต่ละปีจะมีนักท่องเที่ยวมาเที่ยวเป็นจำนวนมาก แต่ ชัยภูมิไม่ได้มีเพียงทรัพยากรธรรมชาติป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ อุทยานแห่งชาติทุ่งดอกไม้นี้คือดอกกระเจียว ที่สวยงามและแหล่งน้ำตกเท่านั้น

จังหวัดชัยภูมิยังมีโบราณสถาน โบราณวัตถุที่สำคัญ กระจายตามพื้นที่ของตำบลและ อำเภอโดยรอบ ในจังหวัดชัยภูมิ ได้แก่ ปราสาทภู(ชุมชนหนองบัว) ที่ยังมีสภาพสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัดชัยภูมิ และเป็นที่เคารพของคนในจังหวัดชัยภูมิอีกด้วย เป็นสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพล จากขอม คำว่าปราสาทภูนั้น^๒ เป็นชื่อเรียกของกลุ่มอาคารที่มีแผนผังและลักษณะแบบเดียวกันกับ อาคารที่ เชื่อกันว่าเป็น อโรคยาศาลที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ วัดศิลาอาสน์ ภายในบริเวณวัดเจียบสงบ มีผาหินซึ่งมีภาพจำหลักกลุ่มพระพุทธรูปทั้งหมด ๙ องค์ อัน เป็นที่มาของชื่อ ภูพระ มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประทับนั่งขัดสมาธิ ชาวบ้านเรียก “พระเจ้าองค์ตื้อ” ซึ่งเป็นที่เคารพศรัทธาของชาวชัยภูมิและในพื้นที่ ใกล้เคียงมาช้านาน ใกล้กันมีพระพุทธรูปอีก ๗ องค์ จำหลักรอบเสาหินทราย พระพุทธรูปทั้งหมดเป็นพระพุทธรูปโบราณมีพุทธลักษณะแบบพระพุทธรูปอู่ทอง มีอายุราวศตวรรษที่ ๑๘-๑๙ กรมศิลปากรได้ประกาศขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน-โบราณวัตถุ นอกจากนี้พบมีหลักฐานทางโบราณคดีที่สื่อถึงวัฒนธรรมโบราณในสมัยอดีต ปราสาทภูแดง ภูแดง

^๑ ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง,หนังสือชุดภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านไทยภาพรวมภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทอมรินทร์เซ็นเตอร์ จำกัด,๒๕๕๔), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

^๒ วิกิพีเดีย, “ปราสาทภู จังหวัดชัยภูมิ,” <https://th.wikipedia.org/wiki>, ๑๓ มีนาคม ๒๕๖๗.

ตั้งอยู่ในวัดกุตยาขาม ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า เป็นโบราณสถานสมัยขอม ปราสาทเมืองน้อย โบราณวัตถุประกอบด้วยทับหลัง เช่น บัวยอดปราสาท เสาคติดผนัง ประติมากรรมลอยตัว รูปสิงห์ และฐานประติมากรรม มีรูปแบบศิลปะปะเทียบได้กับศิลปะขอม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตั้งอยู่ ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุ กระจายอยู่ทั่วไป ในแหล่งพื้นที่ที่เป็นชุมชนโบราณ เช่น ใบเสมาโบราณบ้านกุดโง้ง อำเภอเมืองชัยภูมิ ,กลุ่มใบเสมาบ้านโนนซ้อง ,กลุ่มใบเสมาบ้านพันลำ ,ใบเสมาโนนหินหักในเขตตำบลบ้านแก่ง อำเภอภูเขียว,กลุ่มใบเสมาเนินธาตุ เขตอำเภอคอนสวรรค์,กลุ่มใบเสมาบ้านหัวขัว เป็นต้น ชุมชนโบราณเหล่านี้มีโบราณสถาน โบราณวัตถุ แหล่งเตาเผา ปราสาทหิน และใบเสมาโบราณ ที่มีคุณค่าควรแก่การศึกษาและอนุรักษ์เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งโบราณวัตถุที่เป็นพระพุทธรูป เทวรูป ใบเสมา และวัตถุอื่นๆ โบราณวัตถุบางส่วนได้นำไปเก็บรักษาไว้ตามพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติต่างๆ เช่น พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพิมาย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระนคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติขอนแก่น เป็นต้น

พระพุทธศาสนาก็มีอิทธิพลต่อศิลปะและวัฒนธรรมในสังคมไทย การสืบทอดประเพณีทางศิลปะก่อให้เกิดทัศนคติทางคุณค่าหรือสุนทรียะ ศิลปะในสังคมไทยมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับความศรัทธาทางพระพุทธศาสนา ผลงานแห่งศรัทธาที่รังสรรค์ออกมาเป็นจึงเรียกว่าพุทธศิลปะ ในชุมชนโบราณของไทยโดยเฉพาะลุ่มน้ำมูลปรากฏพุทธศิลปะ ที่ควรแก่การส่วนกิจกรรมและพัฒนาเป็นแหล่งความรู้ ใช้เป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจได้เป็นอย่างดี โดยเริ่มที่บ้านกุดโง้ง เพื่อศึกษาโบราณวัตถุใบเสมาสมัยทวารวดี

ใบเสมาโบราณ ซึ่งเสมานั้นนับเป็นหลักเขตหรือสิทธิ์ เป็นเขตกำหนดเป็นที่ร่วมกระทำสังฆกรรมของพระสงฆ์ มีอยู่ในวัด เช่น ใบเสมาที่ใช้ปักล้อมพระอุโบสถกำหนดเป็นเขตที่พระสงฆ์ทำสังฆกรรม ใบเสมาที่ปรากฏมักจะทำจากหิน หรือที่เรียกว่าหินศิลาหรือหินทราย ใบเสมาหินเป็นโบราณวัตถุสำคัญอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าดินแดนภาคอีสานนำเอาพระพุทธศาสนาจากอินเดียเข้ามายังเอเชียอาคเนย์ โดยเฉพาะภาคอีสาน จนเป็นเหตุให้มีพิธีกรรม แนวคิด ความเชื่อ ขนบธรรมเนียม วัฒนธรรมและประเพณีที่เป็นของตนเอง รูปแบบของประติมากรรมที่ปรากฏอยู่ใบเสมามีหลากหลาย รูปแบบซึ่งแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลศิลปะประติมากรรม บางหลักเป็นภาพพุทธประวัติ บางหลักเป็นภาพชาดก บางหลักเป็นการจารึกด้วยอักษรปัลลวะอันบอกพระนามของผู้สร้าง บางหลักจารึกด้วยอักษรขอมโบราณ บางหลักเป็นรูปกสิปวัตที่ฐานมีรูปพระพุทธเจ้าปางต่างๆ ใบเสมาในภาคอีสานที่เคยพบเห็นมีเป็นจำนวนมากไม่น้อยกว่า ๑,๒๐๐ ใบ

สำหรับจังหวัดชัยภูมินั้น มีชุมชนโบราณ อยู่หลายชุมชนชุมชนที่สำคัญ ได้แก่ ชุมชน พบใบเสมาจำนวนไม่น้อยกว่า ๕๐ ชิ้น ปักอยู่รอบอุโบสถของวัด ยังมีลวดลายชัดเจนมาก เป็นศิลปะทวารวดีที่มีอายุอยู่ในราว ๒,๐๐๐-๑,๕๐๐ ปี ลักษณะชุมชนวัฒนธรรมทวารวดี พบว่ามักจะมีคูน้ำคันดิน

ล้อมรอบ เช่น แหล่งโบราณคดี เมืองโบราณหามหอก ตั้งอยู่ที่บ้านหนองไข่นุ่น ตำบลลุ่มน้ำชี อำเภอบ้านเขว้า เป็นเมืองโบราณขนาดใหญ่ มีคูน้ำ คันดินล้อมรอบสองชั้น มีหลักฐานเป็นรูปวงรี เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร มีห้วยซึ่งเป็นสาขาแม่น้ำชีโอบเมืองไว้ สันนิษฐานว่ามีการตั้งชุมชนในเมืองแห่งนี้ อยู่สองระยะคือ ระยะแรกสมัยทวารวดี มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒ - ๑๖ ระยะที่สองในสมัยขอมเรืองอำนาจ เมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘

ชุมชนแห่งนี้ น่าจะมีโครงสร้างทางสังคมที่ค่อนข้างซับซ้อน เช่น มีการติดต่อกับสังคมภายนอก มีชนชั้นระดับผู้นำ มีการปลูกข้าว พบโบราณสถานที่ก่อด้วยอิฐ ซึ่งยังไม่ทราบแน่ชัดว่าสร้างขึ้นเมื่อใด พบใบเสมาหินทรายขนาดใหญ่ เศษภาชนะดินเผาแบบทวารวดี และขอม เครื่องมือเหล็ก พายกาดินเผา และลูกกระสุนดินเผา แหล่งโบราณคดี ปราสาทเมืองน้อย ตั้งอยู่บริเวณเนินสูงทางทิศตะวันออก ของบ้านเมืองน้อยใต้ ตำบลรอบเมือง อำเภอเมือง ฯ เป็นเนินดินขนาด ๓๐ x ๕๐ เมตร มีร่องรอยคูน้ำล้อมรอบ บนเนินดินมีแผ่นศิลาแลง และเศษอิฐกระจายอยู่ทั่วไป พบโบราณวัตถุประกอบด้วยทับหลัง เช่น บัวยอดปราสาท เสาติดผนัง ประติมากรรมลอยตัว รูปสิงห์ และฐานประติมากรรม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม มีรูปแบบศิลปะเทียบได้กับศิลปะขอมในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ เป็นต้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้ เกิดความเข้มแข็งของภูมิปัญญาชาวบ้านที่ถูกถ่ายทอดกันมา ส่งเสริมวิถีชีวิตความเป็นอยู่ให้ดีขึ้นในด้านเศรษฐกิจและสังคม ที่สำคัญที่สุดคือให้ตระหนักถึงคุณค่าของสิ่งที่ตนเองมีอยู่ จากมนต์เสน่ห์แห่งปราสาทต่างๆ เช่น ปราสาทปรางค์กู๋ ปรางค์กู๋แดงเป็นต้น ปราสาทหิน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า ปรางค์ หรือ กู๋ เป็นเทคนิควิทยาที่แพร่เข้ามาในอีสานพร้อมกับอิทธิพลทางวัฒนธรรมและการเมืองของเขมรสมัยพระนคร สันนิษฐานว่าคงเริ่มตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖ และเสื่อมอิทธิพลไปหลังจากพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ปราสาทหินมักสร้างด้วย อิฐ ศิลาแลง และหินทราย โดยบางแห่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นอโรคยาศาล บางแห่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพิธีกรรม จากการสำรวจของกองโบราณคดี กรมศิลปากร พบปราสาทหินในชัยภูมิทั้งที่ยังมีรูปร่างของโครงสร้าง และพังทลายจนไม่เห็นรูปร่างของโครงสร้าง^๓ ให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบยั่งยืนทั้งด้านประวัติศาสตร์อารยธรรมแหล่ง โบราณคดี แหล่งท่องเที่ยวสวยงาม แหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และประเพณีวัฒนธรรมที่มีเสน่ห์จากการเป็นของแท้และดั้งเดิม (สำนักบริหารยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัดนครชัยบุรินทร์ ตอนล่าง ๑, ๒๕๕๕: ๓๗) วัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและพื้นบ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคนควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์คู่กับชาติไทย

^๓ สุทธิ เหล่าฤทธิ์และคณะ, ประวัติเมืองชัยภูมิ, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๕-๕๖.

สืบทอด วัฒนธรรมมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ ดังนั้นเราจึงไม่ควรดูถูกวัฒนธรรมของชาติอื่น จากความเป็นมาและความสำคัญดังกล่าว โดยใช้รูปแบบการวิจัยและพัฒนา (R&D) เพื่อเข้าไปพัฒนาศักยภาพชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง เพื่อรับมือกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงของโลก และสร้างความร่วมมือให้ชุมชนให้มีภูมิคุ้มกัน และสร้างคู่มือที่พื้นที่ต่าง ๆ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ อันจะเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติสืบไป

จากการสืบค้นเบื้องต้น พบคู่มือ และมิโบริณวัตถุเนื่องในพุทธศาสนา เช่น ใบเสมา พระพุทธรูป พระพิมพ์ เป็นต้น อยู่กระจัดกระจายในหลายพื้นที่ โบราณสถาน พุทธศิลป์บางอย่างเริ่มสูญหายและถูกทำลายด้วยความรู้เท่าไม่ถึงกาล ขาดคนดูแลรักษา ซึ่งแม้ว่าจะมีหน่วยงานภาครัฐได้ลงพื้นที่ทำการศึกษาและอนุรักษ์แล้วก็ตาม ทีมงานเห็นว่าพุทธศิลป์อันทรงคุณค่าเหล่านี้ควรจะต้องได้รับอนุรักษ์และรวบรวมเป็นชุดองค์ความรู้ เพื่อการเผยแพร่และการเรียนรู้ตลอดชีวิต

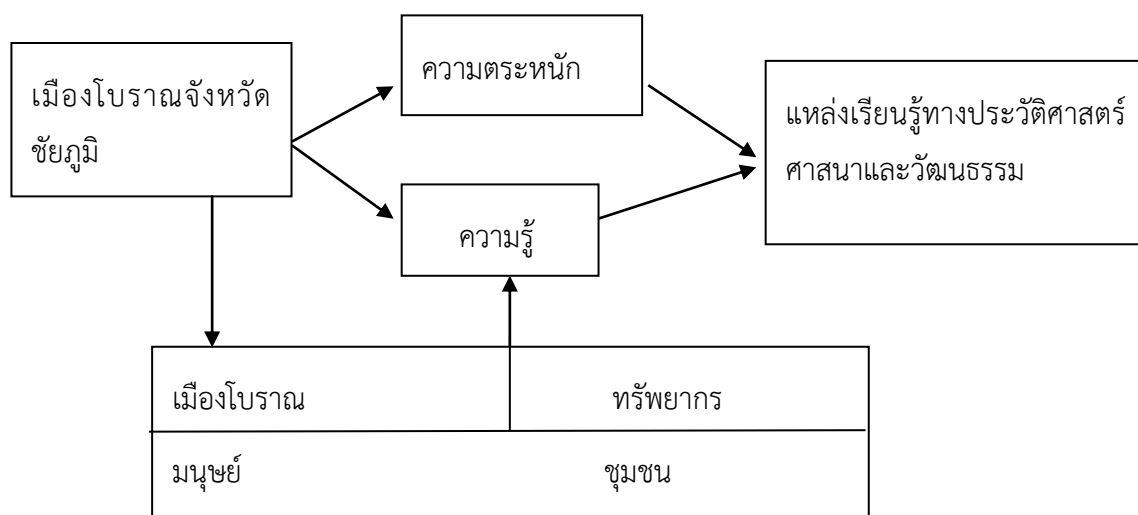
ดังนั้นผู้วิจัยจะทำการศึกษาเรื่อง เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม และทำการรวบรวมเป็นชุดความรู้คือ ยุคขอม กล่าวคือ ด้านทรัพยากรมนุษย์ให้มีศักยภาพที่สำคัญในการเรียนรู้ตลอดชีวิต คือคนในชุมชน ซึ่งจะต้องมีคุณลักษณะดังนี้

๑. มีความรู้ ได้แก่ ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา ศาสนาและวัฒนธรรมเมืองโบราณ พุทธสถาน พุทธศิลป์ ของจังหวัดชัยภูมิ

๒. มีความตระหนัก เห็นความสำคัญ เห็นคุณค่าของเมืองโบราณ พุทธสถาน พุทธศิลป์ของตนเองอันควรค่าแก่การอนุรักษ์

๓. การสนับสนุนส่งเสริม เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยการปรับปรุงศูนย์การเรียนรู้เกี่ยวกับพุทธศิลป์ที่วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

แนวความคิดเกี่ยวกับ เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมดังกล่าวข้างต้น แสดงเป็นแผนภูมิภาพ ดังนี้

แผนภาพที่ ๑. กรอบแนวคิดการวิจัยเรื่อง “เมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม”

จากที่ได้ลงพื้นที่ในเบื้องต้นพบว่าชุมชนยังไม่มีความตื่นตัว และยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ พุทธสถาน พุทธศิลป์ที่มีคุณค่าของตนเอง บางที่ โบราณสถานถูกปล่อยไว้โดยไม่ได้รับการดูแลอนุรักษ์ เกิดการเสื่อมโทรม การโฆษณาประชาสัมพันธ์การให้ความรู้ในเรื่องศิลปวัฒนธรรมมีเพียงป้ายอธิบายคร่าวๆ ถึงชื่อเรื่อง ไม่ได้บอกประวัติและที่มาของโบราณวัตถุชิ้นนั้น ไม่มีมีคฤศเทศก์ประจำที่จะให้ความรู้แก่นักเรียนนักศึกษาและประชาชนทั่วไป นอกจากนี้ยังพบพุทธศิลป์ในยุคปัจจุบันซึ่งเกิดขึ้นมาจากการรังสรรค์ของช่างศิลป์รุ่นหลังที่ได้สร้างไว้อย่างวิจิตรงดงามมีคุณค่าไม่แพ้กันกับพุทธศิลป์รุ่นบรรพบุรุษเลย

ด้วยปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะทำการสืบค้นเกี่ยวกับเมืองโบราณชัยภูมิ: แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม และจัดทำชุดองค์ความรู้เป็นรูปเล่มสืบค้นง่ายให้เป็นแหล่งเรียนรู้พุทธศิลป์ ให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิ ให้เป็นแหล่งรู้ อนุรักษ์ สืบสานประเพณีมีการเชื่อมโยงกัน ระหว่างวัฒนธรรมและทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับปรางค์กู่ (อำเภอเมือง) ปรางค์กู่ (อำเภอบ้านแท่น) ปราสาทกู่แดง (อำเภอเขาวัว) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ยุคขอม

๑.๒. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑. เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

๑.๒.๒. เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

๑.๒.๓. เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอมของจังหวัดชัยภูมิ

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑. การสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอมเป็นเช่นไร

๑.๓.๒. การส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอมเป็นอย่างไร

๑.๓.๓. การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอมของจังหวัดชัยภูมิเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้มุ่งศึกษาเรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ได้แบ่งขอบเขตของการวิจัยออกเป็น ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเอกสาร

การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) ได้ศึกษาข้อมูลจากแหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) เป็นการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากหนังสือ บทความในวารสาร เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ แผนพัฒนา และฐานข้อมูลที่เป็นแหล่งสืบค้นงานวิจัย (Data sources) เพื่อใช้ในการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๔.๒ ขอบเขตเนื้อหา

ผู้วิจัยกำหนดขอบเขตเนื้อหาของการวิจัย ดังนี้

ผู้วิจัยทำการศึกษาและสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม เพื่อให้ทราบถึงแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถาน ในจังหวัดชัยภูมิ พร้อมทั้งรวบรวมข้อมูลและจัดทำเป็นองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม และยุคขอม ว่ามีความสอดคล้องและเชื่อมโยงกับยุคปัจจุบันเพื่อให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มตัวอย่างเป้าหมาย จำนวน ๗๕ คน ดังนี้ ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๔๕ คน พระสงฆ์ ๑๐ รูป และผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๒๐ คน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านพื้นที่ทำการวิจัย

พื้นที่วิจัย สำหรับสถานที่ทำการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัยไว้ที่ จังหวัดชัยภูมินั้น ประกอบไปด้วยพื้นที่ชุมชนโบราณ ของจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ได้แก่ ปราสาทภู (ชุมชนหนองบัวอำเภอมือง) ปราสาทภูแดง (อำเภอบ้านเขว้า) ปราสาทภู (อำเภอบ้านแท่น)

๑.๔.๕ ขอบเขตด้านเวลา แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม โดยการเริ่มเก็บข้อมูลแต่วันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๖๕ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ.๒๕๖๖

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ หมายความว่า หลักฐานทางโบราณคดี ที่ปรากฏว่ามีกลุ่มชนเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว ของจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ได้แก่ ปราสาทกู๋ ปราสาทกู๋ (ชุมชนหนองบัวอำเภอมือง) ปราสาทกู๋แดง (อำเภอบ้านเขว้า) ปราสาทกู๋ (อำเภอบ้านแท่น)

แหล่งเรียนรู้ทางศาสนาและวัฒนธรรม หมายความว่า แหล่งการเรียนรู้ทางศาสนาและวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นอยู่ ความเชื่อ วิถีชีวิตที่สืบทอดกันมาตั้งแต่อดีต เช่น ศิลปะหัตถกรรมพื้นบ้าน ดนตรีพื้นเมือง การแสดงพื้นบ้าน วิถีชีวิตความเป็นอยู่ ของคนในชุมชน กิจกรรมชุมชน พิธีทางศาสนา ประเพณีความเชื่อ พิธีกรรมต่างๆ ศิลปกรรม แกะสลัก เครื่องปั้นดินเผา ภาพวาด ภาพเขียน ในจังหวัดชัยภูมิ

ยุคขอม หมายถึง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ มีอยู่ ๓ ที่ ๑) ปราสาทกู๋ ตำบลในเมือง อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ ๒) ปราสาทกู๋ อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ ๓) ปราสาทกู๋แดง ประสาทกู๋แดง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๗.๑. ได้ศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

๑.๗.๒. ได้ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

๑.๗.๓. ได้เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ

บทที่ ๒

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่องแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม อาศัยแนวคิด ทฤษฎี งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และเอกสารการทบทวนวรรณกรรม/สารสนเทศ (information) ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้คือ

- ๒.๑ สถานะภาพความรู้ที่เกี่ยวกับจังหวัดชัยภูมิ
- ๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์
- ๒.๔ การสืบค้นประวัติศาสตร์ ความเป็นมาแหล่งโบราณสถานโดยอาศัยแนวคิด
- ๒.๕ ทฤษฎีการเรียนรู้
- ๒.๖ กรอบแนวคิดของการวิจัย
- ๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๑ สถานะภาพความรู้ที่เกี่ยวกับจังหวัดชัยภูมิ

๒.๑.๑ ประวัติศาสตร์ของเมืองชัยภูมิ

ด้านประวัติศาสตร์ ชัยภูมิมีอารยธรรมซ้อนทับกันหลายสมัย ตั้งแต่สมัยทวารวดี สมัยขอม จนถึงอิทธิพลลาวล้านช้าง มีการค้นพบโบราณสถาน โบราณวัตถุมากมายในหลายพื้นที่ของจังหวัด ต่อมาปรากฏชื่อเป็นเมืองหน้าด่านในสมัยกรุงศรีอยุธยาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ภายหลังจึงร้างไป และมาปรากฏชื่ออีกครั้งในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยมีชาวเวียงจันทน์เข้ามาสร้าง บ้านแปงเมือง มีผู้นำชื่อ แล ซึ่งต่อมาได้รับการแต่งตั้งเป็นเจ้าเมืองคนแรกของชัยภูมิ

การตั้งถิ่นฐานในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ (ประมาณ ๓,๕๐๐ - ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว)

การศึกษาความเจริญของมนุษย์ในยุคนี้ นักประวัติศาสตร์อาศัยหลักฐานทางโบราณคดี ประเภทเครื่องมือ เครื่องใช้ที่ทำด้วยหิน กระดูกสัตว์ กระดองเต่า ภาพวาดเขียนสี โครงกระดูกมนุษย์ โบราณเป็นต้น หลักฐานหรือร่องรอยความเจริญของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิ^๑ จากหลักฐานทางโบราณคดี ปรากฏว่ามีกลุ่มชนเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิตั้งแต่สมัยก่อน

---

^๑ สุทธิ เหล่าฤทธิและคณะ, **ประวัติเมืองชัยภูมิ**, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕) หน้า

ประวัติศาสตร์ ประมาณ ๓,๕๐๐ ปีมาแล้ว เมื่อสมัยอยุธยา เมืองนครราชสีมาได้รวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรอยุธยา บรรดาเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่จังหวัดชัยภูมิเป็นหัวเมืองขึ้นของเมืองนครราชสีมา ต่อมาสมัยปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมืองชัยภูมิขึ้นต่อมณฑลนครราชสีมา ต่อมาได้ยุบเมืองในปกครองของเมืองชัยภูมิ เป็นอำเภอในสมัยเดียวกัน เมืองชัยภูมิเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยป่าไม้ ชีวิตสัตว์ต่าง ๆ

หลักฐานทางโบราณคดีในพื้นที่หลายแห่งในหลายอำเภอ แต่ละแห่งแสดงให้เห็นวิถีชีวิตและเทคโนโลยีเบื้องต้นของสังคมเกษตรกรรม มีการใช้โลหะได้แก่สำริดและเหล็กควบคู่กันไปคล้ายกับชุมชนทั่วไปที่พบในยุคก่อนประวัติศาสตร์ของไทย เป็นกลุ่มชนที่มีความสัมพันธ์กับชุมชนอื่น ๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จากการที่พบการใช้หินขัด ภาชนะดินเผาที่บ้านโนนทัน อำเภอเกษตรสมบูรณ์ การพบเครื่องมือเหล็ก กำไลและห่วงสำริดที่บ้านโป่งนก อำเภอเทพสถิต คล้ายกันมากกับเครื่องประดับที่พบพร้อมโครงกระดูกที่ขุดพบ ณ บ้านค่ายทองกลาง อำเภอโนนสูง จังหวัดนครราชสีมา โครงกระดูกนั้นเป็นของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์

นอกจากนี้ ชุมชนในสมัยก่อนประวัติศาสตร์ที่พบในบริเวณนี้ยังแสดงให้เห็นถึงความเจริญในทางเกษตรกรรม รู้จักวิธีนำสัตว์มาใช้งาน รู้จักทำงานศิลปะ เช่น ภาพเขียนสีรูปมนุษย์และสุนัขที่ถ้ำขามี่ ตำบลทุ่งนาเลา อำเภอคอนสาร จังหวัดชัยภูมิ

พัฒนาการสมัยประวัติศาสตร์ (ประมาณ ๑,๕๐๐ ปีมาแล้ว - ปัจจุบัน)

ในปัจจุบัน ชัยภูมิเป็นจังหวัดที่น่าท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งของภาคอีสาน ผลิตภัณฑ์พื้นเมืองที่มีชื่อเสียงของจังหวัดชัยภูมิคือ ผ้าไหม ผ้าฝ้าย มัดหมี่ หมอนขิด ผ้าขิด และสินค้าเมืองที่ทำจากผ้าทอมือ เป็นต้น ในช่วงเวลานี้ ชุมชนบริเวณจังหวัดชัยภูมิเริ่มมีการรับเอาวัฒนธรรมประเพณีตลอดจนคติความเชื่อมาจากแหล่งอื่น อารยธรรมสำคัญ ที่ได้รับต่อเนื่องจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์คือ อารยธรรมอินเดีย สมัยทวาราวดี ระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ และรับอารยธรรมขอมในพุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘ ก่อนที่จะมีการตั้งอาณาจักรไทยในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ยุคต้นประวัติศาสตร์สมัยทวาราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖) ความเจริญในสมัยนี้เป็นแบบสังคมเมือง มีพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เป็นหลักของชุมชน มีเมืองสำคัญ มีความเจริญขึ้นหลายแห่ง เช่น เมืองโบราณบ้านคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ มีคูน้ำคันดินล้อมรอบ มีใบเสมา และพระพุทธรูปตามเนินดินรอบหมู่บ้าน เป็นพระพุทธรูปประทับยืนปางแสดงธรรม มีใบเสมาแกะสลักภาพบุคคลแสดงเรื่องชาดกในพระพุทธรูป เมืองโบราณสามทอก บ้านหนองไข่นุ้ม ตำบลลุ่มลำชี อำเภอบ้านเขว้า มีคูน้ำคันดินล้อมรอบชุมชนสองชั้น เส้นผ่าศูนย์กลาง ๑.๕ กิโลเมตร มีโบราณสถานก่อด้วยอิฐ มีใบเสมาหินทรายขนาดใหญ่ เศษภาชนะดินเผาแบบทวาราวดี ใบเสมาบ้านกุดโจ่ง ตำบลทุ่งคล้า อำเภอเมือง ฯ เป็นแผ่นหินสลักเป็นภาพเรื่องราวชาดกในพระพุทธรูป จัดเป็นรูป

วงกลมล้อมรอบเนินดิน ใบเสมาบ้านโนนฆ้อง ตำบลสระโพนทอง อำเภอเกษตรสมบูรณ์ มีลักษณะเป็น
แผ่นดินเรียบ สลักวดลายตรงกลางใบ บางใบสลักเป็นภาพโค้งหันหน้าเข้าหากัน
สมัยลพบุรีและอารยธรรมขอม (พุทธศตวรรษที่ ๑๔ - ๑๘) ในช่วงนี้มีความเปลี่ยนแปลง
ทางวัฒนธรรมค่อนข้างมาก วัฒนธรรมขอมได้ แพร่เข้าสู่อีสานตอนใต้ ทางปักษ์ใต้ และช่องตะโก ใน
เขตดินแดนที่เรียกว่า แอ่งโคราช ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นในสมัยนี้มากมาย มีประชาชนขอมเข้ามาตั้งถิ่น
ฐานอยู่ด้วย แยกเป็นสองสายคืออาศัยลำนํ้าปลายมาศเป็นหลักสายหนึ่ง แพร่ออกทางด้านทิศตะวันตก
ของลำนํ้าปลายมาศ ทำให้เกิดบ้านเมืองขึ้นในเขตปักษ์ใต้ อยุธยา พินายและขยายเข้าไปในเขตจังหวัด
บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ

อีกสายหนึ่งอาศัยลำนํ้าสะแกเป็นหลักทำให้เกิดเมือง ในเขตโคราช และขยายเข้าสู่เขต
ชัยภูมิ ปรากฏโบราณสถานสมัยลพบุรีได้แก่ ปรากฏคู บ้านหนองบัวเมืองเก่า อำเภอเมือง ฯ เป็น
สถาปัตยกรรมเขมร ศิลปะแบบบายน สร้างด้วยศิลาแลง และหินทราย ใช้เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัย
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ กู่บ้านหนองแฝก ตำบลหนองเก่า อำเภอบ้านแท่น เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัย
พระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ และกู่แดง บ้านกุดยาว ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า สร้างด้วยศิลาแลงและ
ศิลาแลง ลักษณะของปราสาทเหล่านี้เหมือนกับปราสาทหินต่าง ๆ ในเขตจังหวัดนครราชสีมา บุรีรัมย์
สุรินทร์ และจังหวัดศรีสะเกษ

สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษที่ ๑๙) เมื่ออิทธิพลของขอมเสื่อมลงในดินแดนสุวรรณภูมิเกิด
อาณาจักรสุโขทัย มีความเจริญด้านการทหาร ขยายอาณาเขตออกไปได้ทั้งสุวรรณภูมิ มีการค้าขายกับ
บ้านเมืองอื่นทั้งใกล้และไกล ปรากฏว่าสุโขทัยได้เอาศิลปวัฒนธรรมหลายประการจากลพบุรี และ
เขมรไปพัฒนาเป็นของสุโขทัย

ศิลปวัฒนธรรมดังกล่าวได้ผ่านเข้าสู่เมืองในเขตอีสานตามเส้นทางที่ลพบุรีเคยใช้อยู่ เมือง
ชัยภูมิในครั้งนั้นจะเป็นเส้นทางการค้าขายระหว่างสุโขทัยกับลาวอีสาน โดยผ่านทางช่องตะโก (ช่อง
สำราญ ในเขตอำเภอเทพสถิต) เนื่องจากสมัยสุโขทัยได้กำหนดให้หัวเมืองในเขตอีสานเป็นเมือง
ประเทศราช มีหัวเมืองขึ้นนอกของสุโขทัย ที่ใกล้เคียงกับชัยภูมิคือ เมืองศรีเทพ เมืองเพชรบูรณ์

สมัยอยุธยา (พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๔) ในระยะเริ่มแรก หัวเมืองในแถบอีสานถือว่าเป็น
ดินแดนของผู้คนที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของกรุงศรีสัตนาคนหุต (ล้านช้าง)

ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) จึงไม่มีทำเนียบเมืองขึ้น ๑๖ หัว
เมือง ชื่อเมืองชัยภูมิจึงไม่ปรากฏ หลักฐานเมืองชัยภูมิปรากฏชัดเจนในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์
มหาราช เมื่อพระองค์ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ พระยายมราช (สังข์) ขึ้นไปครองเมืองนครราชสีมา และ

โปรดเกล้า ฯ ให้ย้ายเมืองจากที่ตั้งเดิมคือ ที่ตำบลโคราช อำเภอสูงเนิน มาตั้งใหม่ ณ ที่ตั้งปัจจุบัน เมื่อปี พ.ศ.๒๑๙๕ - ๒๒๓๑ เมืองนครราชสีมาในขณะนั้นมีเมืองขึ้นอยู่ห้าเมือง^๒ คือ เมืองจันทัก อยู่ทางทิศตะวันตก เมืองชัยภูมิอยู่ทางทิศเหนือ เมืองพิมายอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เมืองบุรีรัมย์ อยู่ทางทิศตะวันออก และเมืองนางรอง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ หลังจากนั้นได้ตั้งเมืองใหม่อีกเก้าเมือง ได้แก่ เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองจตุรัส เมืองเกษตรสมบูรณ์ เมืองภูเขียว เมืองพุทไธสง เมืองประโคนชัย เมืองรัตนบุรี เมืองปักธงชัย ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา รวม ๑๔ หัวเมือง

ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช (พ.ศ.๒๑๙๙ - ๒๒๓๑) เมืองเวียงจันทน์ได้ตกเป็นเมืองขึ้นของอยุธยา ชาวเวียงจันทน์ได้อพยพเข้ามาประกอบอาชีพ ติดต่อกับกรุงศรีอยุธยามากขึ้น การเดินทางจากเวียงจันทน์ไปกรุงศรีอยุธยา ต้องผ่านเมืองชัยภูมิ คือ ต้องข้ามลำชี ข้ามช่องเขาสามหมอ ชาวเวียงจันทน์เห็นว่าเมืองชัยภูมิ เป็นทำเลดีเหมาะสำหรับทำการเพาะปลูก ทำไร่ ทำนา จึงพากันมาตั้งถิ่นฐาน ทำมาหากิน ตั้งเป็นหมู่บ้าน

ชาวพื้นเมืองเดิมก็ได้รับวัฒนธรรมประเพณีจากบรรพบุรุษ เช่น ภาษาพูด ภาษาเขียน วรรณคดี ขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมอื่น ๆ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นเอกลักษณ์ของชาวชัยภูมิ ในสำเนียงพูด ภาษาถิ่น ที่ไม่เหมือนสำเนียงอีสานทั่วไป

สมัยธนบุรี (พ.ศ.๒๓๑๐ - ๒๓๒๕) เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ.๒๓๑๐ ได้เกิดชุมชนต่าง ๆ ที่ตั้งตัวเป็นอิสระอยู่ห้าชุมชนด้วยกัน หนึ่งในชุมชนดังกล่าวคือ ชุมชนเจ้าพิมาย สันนิษฐานว่า มีอำนาจครอบคลุมเมืองนครราชสีมา รวมทั้งเมืองชัยภูมิด้วย

สมัยรัตนโกสินทร์ เดิมเขตจังหวัดชัยภูมิ มีผู้คนอยู่กระจัดกระจายตามแหล่งที่อุดมสมบูรณ์ อยู่ในการปกครองของเมืองนครราชสีมา ยังไม่มีหลักฐานแน่ชัดว่า ใครเป็นผู้นำ หรือเจ้าเมืองชัยภูมิ ส่วนมากผู้คนจะอยู่ตามเมือง ที่มีความเจริญอยู่ดั้งเดิม เช่น เมืองกาหลง ในเขตอำเภอคอนสวรรค์ เมืองสีมูม เมืองภูเขียว เมืองเกษตรสมบูรณ์ เป็นต้น แต่ละเมืองเป็นอิสระไม่ขึ้นต่อกัน

เมื่อประมาณปี พ.ศ.๒๓๖๐ ได้มีขุนนางชาวเวียงจันทน์คนหนึ่งมีนามว่า อ้ายแล มีตำแหน่งเป็นพี่เลี้ยงเจ้าราชบุตร เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์ ได้ลาออกจากหน้าที่แล้วอพยพครอบครัว และไพร่พลชาวเมืองเวียงจันทน์ข้ามแม่น้ำโขง ไปหาภูมิลำเนาที่เหมาะสม เพื่อตั้งหลักแหล่งทำมาหากิน ขึ้นแรกตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้าน น้ำขุ่น หนองอีจาน (ปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอสูงเนิน จังหวัดนครราชสีมา) ต่อมาได้อพยพอยู่ที่โนนน้ำอ้อม (ปัจจุบันคือ บ้านชีลอง) ซึ่งอยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิปัจจุบัน ประมาณ ๖ กิโลเมตร และได้ตั้งหลักฐานมั่นคง เมื่อปี พ.ศ.๒๓๖๒ คงใช้ชื่อเมืองตามเดิมคือ ชัยภูมิ (ไชยภูมิ) ต่อมา

---

^๒ บุษดี เวทยากร, “พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และความสำคัญของเมืองชัยภูมิสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔)”, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๙), หน้า บทนำ.

ได้มีผู้อพยพเข้ามาอยู่ด้วย ๑๓ หมู่บ้านคือ บ้านสามพัน บ้านบุงคล้า บ้านกุดตุ้ม บ้านบ่อหลุบ บ้านบ่อแก บ้านนาเสียว (เสี้ยว) บ้านโนนโพธิ์ บ้านโนนน้ำอ้อม บ้านโพธิ์หอม บ้านหนองใหญ่ บ้านหลุบโพธิ์ บ้านกุดไผ่ (บ้านตลาดแร่) บ้านโนนโพธิ์

นายแล ได้เก็บส่วยผ้าขาว และรวบรวมชายฉกรรจ์ประมาณ ๖๐ คน ในหมู่บ้านเหล่านั้นไปบรรณาการแก่เจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ และเจ้าอนุวงศ์ ฯ ได้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในคราวไปถวายเครื่องราชบรรณาการที่กรุงเทพฯ ฯ ขอพระราชทานบรรดาศักดิ์ให้นายแล นายแล จึงได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น ขุนภักดีชุมพล เป็นหัวหน้าคุมหมู่บ้านต่าง ๆ ขึ้นกับเวียงจันทน์

ในปี พ.ศ.๒๓๖๕ ขุนภักดีชุมพล (แล) เห็นว่าบ้านโนนน้ำอ้อมไม่เหมาะสม เพราะบริเวณคับแคบ และขาดแคลนน้ำ จึงย้ายเมืองชัยภูมิมาอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่งอยู่ระหว่างหนองปลาเฒ่า กับหนองหลอด ต่อกันให้ชื่อบ้านใหม่นี้ว่า บ้านหลวง

ในปี พ.ศ.๒๓๖๖ บ้านหลวงมีคนอพยพมาตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้น และเกิดมีบ่อทองอยู่ที่บริเวณลำห้วยขาด ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกของภูเขาพญาฝ่อ (เทือกเขาเพชรบูรณ์) ขุนภักดี ฯ ได้เกณฑ์ชายฉกรรจ์ทั้งปวงไปช่วยเก็บหาทอง ได้พบทองก้อนหนึ่งจึงได้นำทองก้อนนั้น พร้อมด้วยส่วยฤๅษการ ชายฉกรรจ์ในสังกัดขึ้นไปให้เจ้าอนุวงศ์ เจ้าอนุวงศ์ได้นำส่วยดังกล่าวไปถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่กรุงเทพฯ ฯ พร้อมกับกราบบังคมทูลขอบรรดาศักดิ์ขุนภักดี ฯ เป็นพระยาภักดีชุมพล และยกบ้านหลวงขึ้นเป็นเมืองชัยภูมิ (ชัยภูมิ) พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้ทรงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานให้ตามที่ขอ และให้พระยาภักดี ฯ ว่าราชการในตำแหน่งเจ้าเมืองชัยภูมิด้วย ในปี พ.ศ.๒๓๖๙ เจ้าอนุวงศ์ เวียงจันทน์ เป็นกบฏ ได้ยกทัพผ่านมาจากเมืองภูเขียว เมืองชัยภูมิ เมืองสั้มมูม เคลี้ยกล่อมให้เจ้าเมืองทั้งสามช่วยยกทัพไปตีกรุงเทพฯ ฯ เจ้าเมืองภูเขียวคือ พระยาไกรสีหนาท และเจ้าเมืองชัยภูมิ คือ พระยาภักดีชุมพล ไม่ยอมเข้าด้วย เมื่อเจ้าอนุวงศ์ ฯ ถอยกลับไปแล้ว จึงสั่งให้เชิญเจ้าเมืองทั้งสองไปพบ แล้วให้ประหารชีวิตทั้งสองคน พร้อมทั้งกรรมการเมือง ในปีเดียวกัน เมื่อเจ้าเมืองถึงแก่กรรม ชาวชัยภูมิก็แยกย้ายไปตั้งบ้านเรือนแห่งใหม่ วิถีกรรมของพระยาภักดีชุมพล ในครั้งนี้จึงเป็นที่มาของการยกย่องให้เป็น เจ้าพ่อพญาแล ถือว่าเป็นวีรบุรุษของบ้านเมืองมาตราบเท่าทุกวันนี้

สมัยช่วงการปรับปรุงบ้านเมือง เมื่อปี พ.ศ.๒๓๗๔ เจ้าพระยาบวรราชนายก ได้ออกไปสักเลก สักต ห้วยเมืองชัยภูมิเสียใหม่ ขณะนั้นยังไม่มีผู้เหมาะสม ที่จะไปเป็นเจ้าเมืองชัยภูมิ จึงได้มีใบบอกไปยังกรุงเทพฯ ฯ ขณะนั้น นายเกตุ ชาวบ้านคลองสายบัว กรุงเก่า (อยุธยา) ซึ่งเคยเป็นพระนักเทศน์ รับราชการเป็นมหาดเล็ก อยู่ในราชสำนัก จึงได้รับโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นพระภักดีชุมพล ไปเป็นเจ้าเมืองชัยภูมิ และโปรดเกล้า ฯ ให้ อุปราชา (เบี้ยว) ญาติพระภักดีชุมพล เป็น หลวงปลัด ให้ราชวงศ์ (บุญ

จันทร) บุตรพระยาภักดีชุมพล (เกตุ) เป็นหลวงยกกระบัตร ให้ราชบุตร (ที) บุตรพระยาภักดี ฯ (แล) เป็นหลวงวิเศษภักดี เป็นคณะกรรมการเมือง

ในสมัยพระภักดีชุมพล (เกตุ) ได้ย้ายที่ว่าการเมืองจากบ้านหนองปลาเฒ่า มาอยู่บ้านโนนปอปิด หรือหนองบัวเมืองเก่า ซึ่งเป็นที่สูง และเป็นเมืองขอมโบราณ ประกอบมีห้วยเสว เหมาะที่จะทำการเพาะปลูก

ในสมัยนั้น มีการชู้ร่อนทอง ห้วยเมืองต่าง ๆ ทำการชู้ร่อนทองตามชอบใจ ทำให้มีการทุจริตเบียดบัง เอาทองไว้เป็นประโยชน์ของตน จึงได้โปรดเกล้า ฯ ให้ห้วยเมืองขึ้นต่าง ๆ ที่ขึ้นกับเมืองนครราชสีมา ยกขึ้นเป็นห้วยเมืองส่วยทอง รวมทั้งเมืองชัยภูมิด้วย ห้วยเมืองใดเป็นห้วยเมืองส่วยทอง ก็ให้ตั้งขุนหมื่นตัวเลขลูกหมูขึ้น แล้วตั้งเป็นกองไว้ โดยให้เจ้าเมืองเป็นหัวหมุก่อนจะถึงฤดูการร่อนทอง เจ้าพระยานครราชสีมา ก็จะเรียกเจ้าเมืองไปรับกระดาษาเงินทอง ชาด แป้งหอม ซึ่งพระราชทานลงมา เมืองส่วยทองนำไปบวงสรวงเทพารักษ์บ่อทอง แล้วจึงจะให้ออกไปร่อนทองตามบ่อที่มีชื่ออยู่ในหัวเมืองนั้น พระภักดีชุมพล (เกตุ) เป็นเจ้าเมืองชัยภูมิอยู่ได้ประมาณ ๑๔ ปี ก็ถึงแก่กรรม พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรด ฯ ให้หลวงปลัด (เบี้ยว) เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระภักดีชุมพล แล้วตั้งเป็นเจ้าเมือง ให้หลวงวิเศษภักดี (ที) เป็นอุปราช ให้หลวงยกกระบัตร (บุญจันทร) เป็นราชวงศ์ และให้ราชบุตร (บุตรนายเกตุ) เป็นหลวงขจรนพคุณ กรมการเมือง ในสมัยพระภักดีชุมพล (เบี้ยว) เป็นเจ้าเมือง เกิดฝนแล้ง ข้าวยากหมากแพง ประชาชนระส่ำระสาย อพยพครอบครัวไปตั้งบ้านเรือนอยู่ที่อื่นเป็นอันมาก การไปร่อนทองก็ขัดสน พระภักดีชุมพล (เบี้ยว) จึงขอส่งส่วยเงินแทนทอง ปีหนึ่ง ๆ ได้เงินทั้งหมด ประมาณ ๔,๐๐๐ บาท จากประชากรประมาณ ๑,๐๐๐ คนเศษ พระภักดีชุมพล (เบี้ยว) เป็นเจ้าเมืองอยู่ ๑๘ ปีก็ถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ.๒๔๐๖ กรมการเมืองสามคนต่างแย่งกันเป็นเจ้าเมือง พระยากำแหงสงคราม (เมฆ) จึงคนทั้งสามไปกรุงเทพฯ ฯ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้า ฯ ให้หลวงวิเศษภักดี (ที) เป็นพระภักดีชุมพล แต่งตั้งให้เป็นเจ้าเมืองชัยภูมิ พระภักดีชุมพล (ที) ได้ให้ขุน หมื่น พัน ทนาย ออกไปเกลี้ยกล่อมชาวเมืองที่อพยพไปอยู่ที่อื่นให้กลับมาตั้งบ้านเรือนอยู่ตามที่เคยอยู่เดิม จากนั้นได้ย้ายจวนเจ้าเมืองมาอยู่ที่บ้านหินตั้ง

พระภักดีชุมพล (ที) เป็นเจ้าเมืองอยู่ถึงปี พ.ศ.๒๔๑๘ ก็ถึงแก่กรรม หลวงปลัด (บุญจันทร) ได้เป็นเจ้าเมืองต่อมา แต่เป็นอยู่ไม่นานก็ถึงแก่กรรม หลวงภักดีสุนทร (แสง) ได้เป็นเจ้าเมือง ต่อมาได้ลาออกกินเบี้ยหวัดเงินปี เมื่อปี พ.ศ.๒๔๔๐ สมัยปฏิรูปการปกครองหัวเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้า ฯ ให้จัดการปกครองหัวเมืองลาวใหม่ โดยแบ่งออกเป็นสี่กอง เมื่อปี พ.ศ.๒๔๓๓ และให้มีข้าหลวงออกไปว่าราชการรับผิดชอบกองหัวเมืองต่าง ๆ ดังนี้หัวเมืองลาวฝ่ายตะวันออก มีข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองจำปาศักดิ์ รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๑๑ หัวเมือง เมืองขึ้น ๒๑ หัวเมือง หัวเมืองลาว

ตะวันออกเฉียงเหนือ มีข้าหลวงใหญ่อยู่ ณ เมืองอุบล รวมหัวเมืองใหญ่ไว้ ๑๒ หัวเมือง เมืองขึ้น ๒๙ หัวเมือง หัวเมืองลาวฝ่ายเหนือ มีข้าหลวงใหญ่อยู่ประจำ ณ เมืองหนองคาย รวมหัวเมืองใหญ่ ๑๖ หัวเมือง เมืองขึ้น ๓๖ หัวเมือง หัวเมืองลาวฝ่ายกลาง มีข้าหลวงใหญ่อยู่ประจำ ณ เมืองนครราชสีมา รวมหัวเมืองใหญ่ ๓ หัวเมือง เมืองขึ้น ๓๖ หัวเมือง จังหวัดชัยภูมิมีเมืองภูเขียวเป็นเมืองเอกขึ้นต่อหัวเมืองลาวฝ่ายกลาง ส่วนเมืองชัยภูมิ เมืองสีมม เมืองบำเหน็จณรงค์เมืองเกษตรสมบูรณ์ เป็นหัวเมืองขึ้นขึ้นต่อเมืองเอกคือ เมืองนครราชสีมา

การตั้งมณฑลเทศาภิบาล ในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯ ให้รวมหัวเมืองเอก โท ตรี จัตวา ข้างต้นเสียใหม่ ด้วยการจัดเป็นมณฑล แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ข้าหลวงใหญ่ออกไปเป็นผู้สำเร็จราชการมณฑล หากเป็นสามัญชนเรียกข้าหลวงใหญ่ หากเป็นเชื้อพระวงศ์ เรียกข้าหลวงต่างพระองค์หลังเกิดเหตุการณ์ รศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ได้มีการจัดระบบการปกครองใหม่โดยจัดเป็นบริเวณ ในปี พ.ศ. ๒๔๔๐ ให้เปลี่ยนเมืองเป็นจังหวัดและอำเภอ ในครั้งนั้นเมืองชัยภูมิและเมืองที่อยู่ในปกครองได้เปลี่ยนฐานะไปคือเมืองชัยภูมิเป็นจังหวัด เมืองจตุรัส (สีมม) เมืองบำเหน็จณรงค์ เมืองเกษตรสมบูรณ์ เมืองภูเขียว เป็นอำเภอขึ้นกับจังหวัดชัยภูมิ โดยมีพระหฤทัย (บัว) เป็นผู้ว่าราชการจังหวัดคนแรก สมัยเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ. ๒๔๗๖ จังหวัดชัยภูมิแบ่งออกเป็น ๒ อำเภอ ๓ กิ่งอำเภอคือ อำเภอภูเขียว อำเภอจตุรัส กิ่งอำเภอเมืองฯ กิ่งอำเภอเกษตรสมบูรณ์ และกิ่งอำเภอบำเหน็จณรงค์

๒.๑.๒ มรดกทางธรรมชาติของเมืองชัยภูมิ

โบราณสถาน

โบราณสถานหมายถึงสถานที่ซึ่งปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทางศิลปะ รวมทั้งสิ่งก่อสร้างที่เป็นอาคาร สิ่งสาธารณูปโภค อนุสาวรีย์อันมีอายุเก่าแก่ หรือมีประวัติความเป็นมายาวนาน

ศาสนสถาน

เป็นศาสนสถานในพระพุทธศาสนาได้แก่ พระพุทธรูปเขายายหอม พระธาตุหนองสามหมื่น ธาตุโนนกกอก ธาตุบ้านเปื่อย ธาตุหนองจอก (ภูตจอก) ธาตุโนนบ้านแก่ง ธาตุโนน ธาตุงาม พระธาตุพืพวย ธาตุสูงของ (ท่าเรึง) ธาตุบ้านฝักบัว ธาตุบ้านโนนจั่ว เจดีย์บ้านพะโค ภูพระ ภูแฝด ถ้ำพระ อุบลมุงรายละเอียดยของโบราณสถานที่เป็นศาสนสถาน มีอยู่ในมรดกทางพระพุทธศาสนา โบราณสถานที่เป็นปราสาทขอม ส่วนใหญ่เป็นอโรคยาศาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗

ปรากฏที่บ้านหนองบัวเมืองเก่า ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองฯ เป็นอโรคยาศาล หรือโรงพยาบาล สร้างสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่เจ็ด ประกอบด้วย กำแพงแก้วศิลาแลง มีประตูทางเข้าทางทิศตะวันออก ผนังสามด้านทำลวดลายบานประตู มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบ ภายใน

พระปรางค์ประดิษฐานพระพุทธรูปปางมารวิชัย พบโบราณวัตถุรูปเศียรเทวดา กรอบประตูด้านทิศเหนือสลักรูปไตรรัตนมหายาน สระน้ำก่อขอบด้วยศิลาแลงลงไปเป็นชั้น สันนิษฐานว่า สร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘

ปรางค์กู่บ้านหนองแฝก อยู่ในตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น องค์ปรางค์ก่อด้วยอิฐศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก สระน้ำกรูขอบด้วยศิลาแลง เป็นอโรคยาศาล หรือโรงพยาบาล สร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่เจ็ด

กู่บ้านหัวสระ ตั้งอยู่ที่บ้านหัวสระ ตำบลหัวทะเล อำเภอบำเหน็จณรงค์ ตัวกู่ก่อด้วยหินทราย และศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก เสาประตู และกรอบสลักลายกนก พบทับหลังหลายชิ้นในบริเวณนี้ ปัจจุบันตัวกู่ได้พังทลายลงมา

กู่กุดยาง (กู่แดง) ตั้งอยู่ที่บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า เป็นอาคารรูปปราสาท ก่อด้วยอิฐแดงและศิลาแลง หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีมุขยื่นออกด้านหน้าเป็นประตูทางเข้า ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาแลง ศิลาทับหลังสี่ชั้น เสาแปดเหลี่ยมประดับกรอบประตู ยอดปราสาทเป็นหินทราย มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๖ - ๑๘ ในวันเพ็ญเดือนหกของทุกปี จะมีประชาชนไปบวงสรวงขอพรเพื่อความอยู่เย็นเป็นสุข

ปรางค์บ้านตาล ตั้งอยู่ที่บ้านตาล ตำบลบ้านตาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ เป็นกลุ่มปราสาทหินสองกลุ่ม ตั้งอยู่ห่างกันประมาณ ๑๐๐ เมตร ตามแนวทิศตะวันออก - ตะวันตก ตั้งอยู่บนเนินดินขนาดใหญ่ ด้านทิศใต้คือบึงรำพัน เป็นโบราณสถานปรักหักพัง สันนิษฐานว่า สร้างสมัยเดียวกับปราสาทหินพิมาย

สบน้ำมัน ตั้งอยู่ที่บ้านกุดแคน ตำบลบ้านศาล อำเภอบำเหน็จณรงค์ เป็นปราสาทแบบเขมร ซากโบราณสถานที่ยังเหลืออยู่ ประกอบด้วยปรางค์ก่อด้วยหินทรายสีแดง บนเนินดินมีชิ้นส่วนสถาปัตยกรรมทั้งที่เป็นหินทราย และศิลาแลง พบฐานรูปเคารพปฏิมากรรมในศาสนาฮินดู ที่ชาวบ้านเรียกว่า"สบน้ำมัน" ตัวโบราณสถานล้อมรอบด้วยคูน้ำ เป็นรูปเกือกม้า วนทางเข้าทางทิศตะวันออก

๒.๑.๓ มรดกทางศาสนาของเมืองชัยภูมิ

ศาสนสถาน

พระพุทธบาทเขายายหอม ตั้งอยู่บนลานหินยอดภูเขายายหอม ในเทือกเขาพังเหย ในบริเวณวัดพระพุทธบาทเขายายหอม ตำบลนายางหลัก อำเภอเทพสถิต พบเมื่อปี พ.ศ.๒๔๑๒ เป็นรอยพระพุทธบาทข้างซ้าย ประทับลึกลงไปในลานหินสีแดง ขนาดกว้าง ๗๕ เซนติเมตร ยาว ๑๘๐ เซนติเมตร ลึก ๔๕ เซนติเมตร ปลายรอบพระพุทธบาทหันเยื้องไปทางทิศอาคเนย์ อยู่ห่างจากตัวอำเภอเทพสถิตไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ประมาณ ๖๕ กิโลเมตร

พระธาตุหนองสามหมื่น ตั้งอยู่ที่วัดพระธาตุหนองสามหมื่น บ้านแก้ว ตำบลบ้านแก้ว อำเภอกุฉีขาว เป็นเจดีย์ก่อด้วยอิฐ ฉาบปูน ย่อมุมไม้สิบสอง ตั้งอยู่บนฐานเขี้ยวรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส กว้างประมาณ ๑๓.๓๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นสามด้าน บันไดกว้างประมาณ ๔.๕๐ เมตร มีห้าชั้น มีลานทักษิณรอบองค์เจดีย์ ถัดขึ้นไปเป็นฐานเขี้ยว รอบรั้วฐานบัวขององค์เรือนธาตุ เป็นฐานบัวคว่ำบัวหงาย มีเส้นลวดบัวคั่นกลางองค์เรือนธาตุบนมีซุ้มจรนำอยู่ทั้งสี่ทิศ ภายในซุ้มจรนำด้านทิศเหนือประดิษฐานพระพุทธรูปปางรำพึง เช่นเดียวกับทิศตะวันตก ส่วนซุ้มด้านทิศตะวันออกและทิศใต้เป็นพระพุทธรูปปางลีลา ลักษณะพุทธศิลป์มีอิทธิพลของศิลปะล้านช้างปะปนอยู่ทั้งส่วนพระพักตร์ และเครื่องทรง เหนือเรือนธาตุทำย่อเก็จไม้ยี่สิบ มีสลับขนาดเล็กอยู่ทั้งสี่ทิศ ส่วนยอดเจดีย์มีลักษณะเป็นรูปสี่เหลี่ยม ตรงกลางป่องออกเล็กน้อย ยอดปลายเรียว สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๑ - ๒๒

ธาตุโนนกอก (พระธาตุพิพวย) ตั้งอยู่ที่บ้านพิพวย ตำบลสระโพนทอง อำเภอกษัตริย์สมบูรณ์ ก่อด้วยอิฐถือปูน ประกอบด้วยส่วนฐาน และส่วนยอด ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม ก่อด้วยอิฐ เหนือฐานมีลักษณะคล้ายเรือนธาตุ เหนือเรือนธาตุทำเป็นลายกลีบบัวหงาย และก่อเป็นยอดเรียวแหลมขึ้นไป คล้ายกับส่วนยอดของพระธาตุพนมเจดีย์ องค์ธาตุยังคงเหลือร่องรอยการฉาบผิวนอกด้วยปูนให้เห็นอยู่บ้าง

ส่วนวิหารก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันหักพังเหลืออยู่เพียงส่วนฐาน ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของฐานเจดีย์ เป็นลักษณะศิลปะของลาว มีอายุอยู่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

ธาตุบ้านเปือย ตั้งอยู่ที่บ้านเปือย ตำบลโนนกอก อำเภอกษัตริย์สมบูรณ์ ก่อด้วยอิฐขนาดเล็ก มีฐานใหญ่ เรือนธาตุและยอดสอบเข้า ลักษณะของธาตุเป็นธาตุที่ได้รับอิทธิพลศิลปะลาว

ปัจจุบันชาวบ้านได้ช่วยพัฒนารอบบริเวณองค์ธาตุ และกำหนดขอบเขตบริเวณให้แน่ชัด และสวยงาม มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

ธาตุหนองจอก (กุดจอก) ตั้งอยู่ที่บ้านยาวน้อย ตำบลบ้านยาว อำเภอกษัตริย์สมบูรณ์ ประกอบด้วยเจดีย์ก่ออิฐสององค์ องค์หนึ่งมีเรือนธาตุกลวง ภายในมีพระพุทธรูปหินปูนขนาดใหญ่และพระพุทธรูปหินทรายปางมารวิชัย ยอดเจดีย์หักพังลงมาเป็นส่วนใหญ่ ธาตุเจดีย์อีกองค์หนึ่งก่อด้วยอิฐทึบ ตรีเรือนมีลักษณะคล้ายพระธาตุพนม มีฐานสูงประมาณห้าชั้น เป็นมุมนูนและลดมุมน้อยอย่างสวยงาม ลักษณะของธาตุเจดีย์ทั้งสององค์เป็นสถาปัตยกรรมแบบลาว มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

ธาตุโนนบ้านเก่า ตั้งอยู่ที่บ้านหนองดินดำ ตำบลบ้านแก้ง อำเภอกุฉีขาว เป็นเจดีย์ขนาดเล็ก ก่ออิฐถือปูน อยู่ในสภาพชำรุดหักพังมาก ทับถมกันจนเป็นกองดินสูง รูปร่างกลม เส้นผ่าศูนย์กลาง

ประมาณ ๔ เมตร สูงประมาณ ๒ เมตร ตั้งอยู่บนเนินดินขนาดใหญ่ สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ประมาณ พุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๓

บริเวณธาตุพบโบราณวัตถุสำคัญหลายชิ้นเช่น กอกดิน หรือกล้องยาสูบดินเผา ศิลปะลาว และภาชนะดินเผาเนื้อดินจำนวนหนึ่ง

ธาตุโนนธาตุงาม อยู่ในวัดโนนธาตุงาม บ้านโนนงาม ตำบลผักปิ้ง อำเภอกุฉินารายณ์ ประกอบด้วยธาตุสององค์ องค์หนึ่งก่อด้วยอิฐสอดินฉาบปูน มีปูนปั้นประดับด้านนอก สภาพองค์ธาตุ ยังคงค่อนข้างสมบูรณ์ แต่ปูนปั้นประดับหลุดล่อนเกือบหมด เหลือเพียงปูนปั้นกลีบบัวหางายประดับอยู่ บางส่วน ส่วนฐานจมดิน

ลักษณะองค์ธาตุ เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส ขนาดกว้างประมาณด้านละ ๑.๒๐ เมตร สูงประมาณ ๒.๗๐ เมตร รอบองค์ธาตุมีอิฐเรียงอยู่ที่ระดับพื้นดิน เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า คล้ายเป็นพื้นฐานรองรับอีกชั้นหนึ่ง ขนาดกว้าง ๓.๕๐ เมตร ยาว ๘.๕๐ เมตร ด้านหน้าหรือด้านทิศตะวันออก ก่ออิฐยื่นคล้ายจะเป็นทางเข้า

บริเวณรอบนอกชิดกับฐานดังกล่าว มีร่องรอยของใบเสมาหินปักเป็นกลุ่ม ๆ ละสามใบทุกด้าน และที่มุมฐานทั้งสี่ มีธาตุเจดีย์อีกองค์หนึ่งอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ห่างออกไปประมาณ ๒๐ เมตร จากธาตุองค์แรก มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ก่อด้วยอิฐสอดิน อยู่ในสภาพชำรุดหักพังไม่เห็นเป็นรูปแบบเดิม และไม่สามารถบอกได้ว่ามีการฉาบปูนด้านนอกหรือไม่ ขนาดองค์ธาตุกว้างด้านละ ๑.๙๐ เมตร ส่วนสูงที่เหลืออยู่ประมาณ ๒.๒๐ เมตร มีอายุอยู่ประมาณสมัยอยุธยาตอนปลาย หรือ สมัยรัตนโกสินทร์

ธาตุสูงของ (ท่าเรือ) ตั้งอยู่ที่บ้านเมืองเก่า ตำบลบ้านยาว อำเภอกษัตริย์สมุทร มีลักษณะเป็นซากโบราณสถานที่สำคัญสามหลังได้แก่ เจดีย์ก่อด้วยอิฐ ซากวิหาร และซากโบสถ์ สิ่งก่อสร้างทั้งสามหลังก่อด้วยอิฐสอดิน เจดีย์ฉาบปูน ส่วนยอดหักพังลงมาหมดแล้ว เรือนธาตุที่เหลืออยู่ลักษณะคล้ายกับพระธาตุกุดจอก ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และแผนผังเป็นศิลปะพื้นเมืองแบบลาว ซึ่งพบทั่วไปในเขตจังหวัดชัยภูมิ สันนิษฐานว่ามีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙-๒๐

พระธาตุผักปิ้ง อยู่ในตำบลผักปิ้ง อำเภอกุฉินารายณ์ องค์เจดีย์เป็นรูปสี่เหลี่ยม กว้าง ๔ ศอก สูง ๓ ศอก เป็นศิลปะลาว มีอายุใกล้เคียงกับธาตุอื่น ๆ ในบริเวณอำเภอกุฉินารายณ์ และอำเภอกษัตริย์สมุทร

ธาตุบ้านโนนจั่ว ตั้งอยู่ที่บ้านโนนจั่ว ตำบลหนองข่า อำเภอกษัตริย์สมุทร เป็นศิลปะลาว องค์พระธาตุมีขนาดเล็ก ก่อด้วยอิฐฉาบปูนภายนอก ภายในกลวง และมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยประดิษฐานอยู่ ปัจจุบันอยู่ในวัดฉิมพลีวนาราม มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐

เจดีย์บ้านปะโค ตั้งอยู่ในวัดบูรณ หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า วัดปะโค ตำบลบ้านชน อำเภอบำเหน็จณรงค์ เป็นศิลปะผสมผสานก่อด้วยอิฐแดง ยอดปรางค์แบบขอม ทำด้วยหินทราย บรรจุพระพุทธรูปและแผ่นเงิน แผ่นทอง กับของโบราณ จำนวนมาก มีอายุประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ นอกจากเจดีย์แล้ว ยังมีสิ่งโตหินทราย หนึ่งตัว ในเสมาและพระพุทธรูปขนาดใหญ่อีกหนึ่งองค์ ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ในอุโบสถวัดบูรณ

ภูพระ ตั้งอยู่ในบริเวณวัดศิลาอาสน์ บ้านนาไค้เซา ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง ฯ ลักษณะเป็นเนินเขาเตี้ย ๆ มีพระพุทธรูปปางสมาธิขนาดใหญ่ สลักจากก้อนหิน ที่ชาวบ้านเรียกว่า พระองค์ตื้อ (พระเจ้าสิบชาติ) และมีเสาหินสลัก พระพุทธรูปปางสมาธิขนาดย่อมเจ็ดองค์ ตามประวัติความเป็นมาเมื่อสมัยโบราณได้มีพรานล่าเนื้อคนหนึ่ง เห็นว่าสถานที่แห่งนี้ มีสัตว์ป่าชุกชุมจึงเข้ามาล่าสัตว์ แต่พอพบสัตว์แล้วเขากลัวยกหน้าไม่ขึ้น และจะยิงสักเท่าใดก็ไม่ถูกสัตว์ จึงได้เดินเข้าไปดูว่า เป็นเพราะเหตุใดก็พบแต่ใบไม้ทับถมกันอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อเอาใบไม้ออกก็พบ พระพุทธรูปปางสมาธิองค์ใหญ่ ประดิษฐานอยู่คือ พระองค์ตื้อ ในปัจจุบัน ภูพระ เป็นที่รู้จักกันแพร่หลาย ทั้งชาวยุทธและชาวจังหวัดใกล้เคียง ภูพระอยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิ ไปทางทิศเหนือประมาณ ๑๙ กิโลเมตร

ภูแฝด เป็นวัดตั้งอยู่บนเนินเขาเตี้ย ๆ ในตำบลนาเสียว ภายในวัดมีความร่มรื่น มีพันธุ์ไม้นานาชนิด ศาลาด้านหน้ามีความสวยงามเป็นศิลปะระหว่างไทยกับมอญ มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่บนเนิน ถัดออกไปเป็นศาลาฆาตที่ครอบรอยพระพุทธรูปไว้ ภายในมณฑปมีพระนอนองค์ใหญ่ประดิษฐานอยู่ทางด้านซ้าย ด้านขวามีพระพุทธรูปปางต่าง ๆ ประจำวัน ครบทุกวันตั้งเรียงรายอยู่โดยรอบ ส่วนรอยพระพุทธรูปที่จังหวัดสระบุรี แต่เป็นพระพุทธรูปเบื้องซ้าย ข้าง ๆ รอยพระพุทธรูปมีรูเล็ก ๆ เป็นช่องที่มีลมผ่านมาจากด้านล่าง ใกล้กับรอยพระพุทธรูป ยังมีบ่อน้ำศักดิ์สิทธิ์ ลึกประมาณ ๑ เมตร กว้างประมาณ ๗ นิ้ว ยาว ๖ นิ้ว สำหรับให้ประชาชนที่มานมัสการได้ดื่มกิน ภูแฝด อยู่ห่างจากตัวเมืองชัยภูมิ ไปทางทิศเหนือประมาณ ๒๓ กิโลเมตร

ถ้ำพระ ตั้งอยู่ที่บ้านโนนเสลา ตำบลผกั้ง อำเภอภูเขียว มีลักษณะเป็นเพิงผา อยู่บนภูหยวก ภายในมีแผ่นไม้คล้ายใบเสมาอยู่หลายแผ่น แกะสลักเป็นรูปแผงพระสามเหลี่ยมบ้าง สามเหลี่ยมมนบ้าง มียอดแหลมบ้าง เรียงเป็นแถว ๆ สำหรับใส่พระพุทธรูป บุษทอง และยังมีช่องไม้แกะสลัก รูปคล้ายต้นเทียน แกะช่องแผงพระอยู่หนึ่งต้น มีลักษณะเป็นศิลปะแบบลาว มีอายุอยู่ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๒๐ - ๒๑ ปัจจุบันชาวบ้านโนนเสลา และเขตใกล้เคียงจะมาทำบุญเดือนห้า และสงกรานต์พระทุกปี บางครั้งมีแห่บั้งไฟ และจุดบั้งไฟเพื่อขอฝนให้ตกต้องตามฤดูกาล ถ้ำพระ อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอภูเขียว ประมาณ ๑๗ กิโลเมตร

วัดทรงศิลา อยู่ในเขตอำเภอเมือง ฯ เป็นพระอารามหลวงแห่งแรก และแห่งเดียวของ จังหวัดชัยภูมิ ได้รับการยกฐานะ เมื่อปี พ.ศ.๒๕๒๕ มีพระประธานในพระอุโบสถ ชาวบ้านเรียกว่า หลวงพ่อโต เป็นพระพุทธรูปที่มีพระบรมสารีริกธาตุบรรจุไว้ ที่พระเศียร ชาวบ้านเชื่อว่า เป็น พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ ของจังหวัดชัยภูมิ

วัดชัยภูมิพิทักษ์ อยู่ในเขตอำเภอหนองบัวแดง เป็นสถานปฏิบัติธรรมที่มีความพร้อมทั้ง ด้านสถานที่ และพระวิทยากร และเป็นศูนย์พัฒนาจิตเฉลิมพระเกียรติของกระทรวงศึกษาธิการ ประจำจังหวัดชัยภูมิ

๒.๒ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

๒.๒.๑ ความเป็นมาของโบราณสถาน

“โบราณสถาน” เป็นคำที่มีมานานแล้วตั้งแต่เมื่อครั้งที่มีการจัดทำพจนานุกรมฉบับ ราชบัณฑิตยสถานเล่มแรก พ.ศ. ๒๕๔๒ ก็ปรากฏคำว่า โบราณสถาน^๓ ซึ่งให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง “สถานที่ก่อสร้างซึ่งเป็นของโบราณ” ต่อมามีการชำระพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน เสียใหม่ในปี พ.ศ. ๒๕๒๕ คำว่าโบราณสถาน^๔ จึงได้เปลี่ยนความหมายไปเป็น “สิ่งที่เคลื่อนที่ไม่ได้ เช่น โบสถ์ วิหาร วัง มีอายุเก่ากว่า ๑๐๐ ปีขึ้นไป” และเพิ่มความหมายทางกฎหมายไว้ด้วยว่า หมายถึง “อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับ ประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้ รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย” ความหมายของคำว่าโบราณสถานดังกล่าวยังคงใช้อยู่จนปัจจุบันนี้ตามที่ปรากฏในพจนานุกรม ฉบับ ราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒^๕

สำหรับคำจำกัดความเฉพาะที่ใช้ในบทบัญญัติของกฎหมายที่ปรากฏอยู่ในพระราชบัญญัติ ว่าด้วยโบราณสถาน ศิลปวัตถุ โบราณวัตถุ และการพิพิธภัณฑ์แห่งชาติ พุทธศักราช ๒๕๓๗^๖ ได้ให้ นิยามคำว่าโบราณสถานไว้ หมายความว่า “อสังหาริมทรัพย์อย่างหนึ่งอย่างใด หรือซากปรักหักพังแห่ง อสังหาริมทรัพย์ ซึ่งอายุหรือลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือความจริงเกี่ยวกับประวัติศาสตร์อันมีอยู่ใน

^๓ อ้างแล้วใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระ นครา: สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา, ๒๕๐๒), หน้า ๕๕๑.

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๙๑.

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔๒.

^๖ ราชกิจจานุเบกษา ปี ๒๕๓๘ เล่ม ๕๒ หน้า ๓๙๔ วันที่ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๓๘.

สิ่งนั้น เป็นประโยชน์ในทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี หรือศิลปกรรม” แต่ในการตราพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔^๗ ได้มีการแก้ไขนิยามคำว่าโบราณสถานเสียใหม่ โดยให้ความหมายว่า “อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี” และเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๕ มีการแก้ไขนิยามคำว่าโบราณสถานอีกครั้ง โดยพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ ซึ่งเป็นความหมายที่ใช้มาจนทุกวันนี้ ได้แก่ “โบราณสถาน” หมายความว่า อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้น เป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดี แหล่งประวัติศาสตร์ และอุทยานประวัติศาสตร์ด้วย

จากความหมายดังกล่าว การพิจารณาว่าสิ่งใดเป็นโบราณสถานจะต้องประกอบด้วยหลักเกณฑ์ ดังต่อไปนี้

๑. ต้องเป็นอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งได้แก่

๑.๑ ที่ดิน ทั้งที่เจ้าของมีกรรมสิทธิ์และที่เจ้าของมีเพียงสิทธิครอบครอง

๑.๒ ทรัพย์อันติดกับที่ดิน ได้แก่ ทรัพย์ที่เกิดหรือติดกับที่ดินโดยธรรมชาติ เช่น ไม้ยืนต้น ทรัพย์ที่ติดกับที่ดิน โดยมีผู้นำมาติด เช่น ตึก อนุสาวรีย์ เจดีย์ ทรัพย์ที่ประกอบเป็นอันเดียวกับที่ดิน เช่น แม่น้ำ ลำคลอง ๑.๓ สิทธิอันเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดิน แบ่งออกได้เป็น ๒ ประเภท คือ

- สิทธิเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยตรง เช่น กรรมสิทธิ์ สิทธิครอบครอง สิทธิใช้สอยและได้มาซึ่งดอกผล สิทธิจำนองจำยโอน สิทธิติดตามทางคิน เป็นต้น

- สิทธิเกี่ยวกับกรรมสิทธิ์ในที่ดินโดยอ้อม เป็นสิทธิเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์อย่างอื่น ซึ่งติดอยู่กับที่ดินอีกทอดหนึ่ง เช่น สิทธิจำนอง

๒. โดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้างหรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี โดยมีหลักการสำคัญในการพิจารณา ได้แก่ ๒.๑ อายุของอสังหาริมทรัพย์ ๒.๒ ลักษณะการก่อสร้างของอสังหาริมทรัพย์ ๒.๓ หลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์

^๗ ราชกิจจานุเบกษา ปี ๒๕๐๔ เล่ม ๗๘ ตอนที่ ๖๖ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์ จำกัด, ๒๕๔๘), หน้า ๙๘๐.

เมื่อพิจารณาจากหลักการใดหลักการหนึ่งในสามข้อนี้จะต้องเป็นประโยชน์ในทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ศาสตร์ใดศาสตร์หนึ่งจึงจะถือว่าอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็น โบราณสถาน^๘

๒.๒.๒ ความหมายของโบราณสถาน

โบราณสถาน คือสิ่งก่อสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยใช้วัสดุการก่อสร้างต่างๆ ทั้งที่คงทนถาวรและไม่ถาวร เพื่อใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ เช่น ที่อยู่อาศัย ศาสนสถาน สถานที่ประกอบพิธีกรรม เป็นต้น

โบราณวัตถุ คือ วัตถุ สิ่งของ เครื่องมือเครื่องใช้ที่เกิดจากการประดิษฐ์ด้วยมือมนุษย์หรือเกิดจากการดัดแปลงจากธรรมชาติตามภูมิปัญญาความรู้ เพื่อนำมาหาгин การศึกษา การประกอบพิธีกรรม เป็นต้น^๙

จากการศึกษาเกี่ยวกับทางโบราณคดีทำให้ทราบว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีคุณค่าและความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากโบราณคดีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในอดีต และที่มีอยู่มากที่ยังคงรอเข้าไปจัดการและอนุรักษ์ให้คงอยู่ พร้อมทั้งให้เกิดประโยชน์กับคนในสังคมปัจจุบัน เพื่อเป็นการปลูกฝังให้รับรู้ถึงคุณค่าความสำคัญของสังคมวัฒนธรรมและเพื่อให้ทราบถึงรากเหง้า ประวัติความเป็นมาของบรรพบุรุษ ดังนั้นจึงควรมีการจัดการทางโบราณคดีอย่างถูกต้องเหมาะสมกับหน่วยงาน ชุมชน และสังคมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรโดยตรงอันก่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันระหว่างนักวิชาการ ผู้เกี่ยวข้องและประชาชนทั่วไป เพื่อทราบถึงความรู้และประสบการณ์ต่างๆ ที่สามารถนำมาพัฒนาให้เกิดประโยชน์มากยิ่งขึ้น

แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ผู้วิจัยได้ประมวลมาจาก แนวคิดของนักวิชาการ โดยจะนำเสนอในประเด็นที่เกี่ยวกับความหมาย แนวคิดและทฤษฎี ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๒.๒.๓ ความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

โบราณสถาน และโบราณวัตถุ เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ประเภทหนึ่ง ที่อาจบอกความเป็นมาของกลุ่มชน หมู่บ้าน เมือง และประเทศชาติ นับตั้งแต่อดีตกาลต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบันได้ เป็นหน้าที่ของชนรุ่นปัจจุบัน ที่จะต้องอนุรักษ์ทรัพยากรวัฒนธรรมประเภทนี้ไว้ และใช้ประโยชน์

^๘ กรมศิลปากร, คู่มือการปฏิบัติงานของภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งและพับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๓๖), หน้า ๑๐

^๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐.

ให้คุ้มค่า "...โบราณสถานนั้นเป็นเกียรติของชาติ อัฐเก๋าๆ แผ่นเดียวก็มีค่า ควรจะช่วยกันรักษาไว้ ถ้าเราขาดสุโขทัย อโยธยา และกรุงเทพฯ แล้ว ประเทศไทยก็ไม่มีความหมาย"^{๑๐} นี่คือ กระแสพระราชดำรัสของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พระราชทานไว้เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๖ ในวโรกาสที่เสด็จประพาสอโยธยา ย่อมเป็นสิ่งที่ยืนยันความสำคัญอย่างยิ่งของโบราณสถาน ที่มีต่อการพัฒนาประเทศชาติ โดยเฉพาะความสำคัญ ที่เป็นคุณค่าทางจิตใจ

จากการทบทวนความหมายของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้งของไทยและต่างประเทศ พบว่ามีความหมายแตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ในมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ ให้ความหมายของโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุไว้ว่า “โบราณสถาน” หมายถึง อสังหาริมทรัพย์ซึ่งโดยอายุหรือโดยลักษณะแห่งการก่อสร้าง หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ทั้งนี้ ให้รวมถึงสถานที่ที่เป็นแหล่งโบราณคดีด้วย ส่วนคำว่า “โบราณวัตถุ” หมายถึง สสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ หรือที่เป็นส่วนหนึ่งส่วนใดของโบราณสถาน ซากมนุษย์หรือซากสัตว์ ซึ่งโดยอายุหรือลักษณะแห่งการประดิษฐ์ หรือโดยหลักฐานเกี่ยวกับประวัติของอสังหาริมทรัพย์นั้นเป็นประโยชน์ทางศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี และ คำว่า “ศิลปวัตถุ” หมายถึง สิ่งที่ทำด้วยฝีมืออย่างประณีตและมีคุณค่าสูงในทางศิลปะ^{๑๑}

โดยความเป็นจริง โบราณสถาน ยังหมายถึง สิ่งก่อสร้างอยู่ติดที่เคลื่อนย้ายไม่ได้ เช่น เนินดินที่มีหลักฐานเกี่ยวเนื่องกับประวัติศาสตร์ ถ้า เพิงผา สถานที่ที่มนุษย์เคยใช้สอยในอดีตหรือยังใช้ประโยชน์มาจนถึงปัจจุบัน เช่น โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พระปรางค์ศาลา วัง พระราชวัง ป้อมปราการ กำแพงแก้ว ค่าย แหล่งฝังศพโบราณ ตะแลงแกง ศาลหลังเมือง เตาเผาเครื่องสังคโลก คูเมือง กำแพงเมือง บ้าน โกดัง ท่าเรือ คลองเมืองโบราณ เป็นต้น “โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ” หมายถึง วัตถุต่างๆ เช่น หิน ดินเผา ไม้เขาสัตว์ หนัง ใบพืช ใบสัตว์ซึ่งในสมัยโบราณได้นำวัตถุเหล่านี้มาทำเป็นสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ เช่น เครื่องมือหิน เครื่องประดับ พระพุทธรูป สมุดข่อย หนังสือ ศิลปจารึก ตัวหนังสือ

^{๑๐}[อ อ น ไ ล น์]<https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๑๖&page=main>, [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๕]

^{๑๑} กรมศิลปากร, พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐.

ตะลุง เครื่องดนตรีต่างๆ เป็นต้น^{๑๒} ซึ่งทั้งสองความหมายให้ความสำคัญกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่โบราณสถานเป็นอสังหาริมทรัพย์หรือสิ่งก่อสร้างที่เคลื่อนย้ายไม่ได้และเป็นประโยชน์ทาง ศิลปะ ประวัติศาสตร์ หรือโบราณคดี ส่วนโบราณวัตถุ เป็นสังหาริมทรัพย์ที่เป็นของโบราณหรือสิ่งของ เครื่องใช้ต่างๆ ที่เป็นสิ่งประดิษฐ์ หรือเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งช่วยสนับสนุนกับแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์เป็นการสร้างสรรค์ การฟื้นฟูมรดกทางวัฒนธรรมในด้านศิลปกรรมในรูปแบบประสม ประสาน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมและสืบทอดความเป็นชาติ และเอกลักษณ์ของประชาชนใน ท้องถิ่น การอนุรักษ์เป็นการรักษาสภาพเดิมของศิลปวัตถุ สถาปัตยกรรม โบราณสถานหรือส่วนของ เมือง รวมทั้งสิ่งแวดล้อมที่มีคุณค่าเพื่อให้มีประโยชน์ใช้สอยร่วมกับเราในชีวิตประจำวัน^{๑๓} อีกทั้ง การ อนุรักษ์ ยังเป็นการรักษาความสำคัญและหลักฐานในการเป็นเครื่องชี้ให้เห็นวิวัฒนาการความรุ่งโรจน์ ของศิลปะ วัฒนธรรมไว้ โดยปรับสภาพให้เข้ากับสภาพสังคมและเศรษฐกิจ เพื่อให้ประชาชนในสังคม สามารถสร้างสรรค์สิ่งที่มีคุณค่าในด้านศิลปกรรมในปัจจุบันและอนาคตได้^{๑๔}

โดยในกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็นความ ต้องการที่จะให้เห็นว่าทั้งโบราณสถาน โบราณวัตถุ อันเป็นศิลปกรรมและเอกลักษณ์ของชาติ ที่มี คุณค่าเพื่อให้มีการใช้สอยประโยชน์ร่วมกันอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า การอนุรักษ์นั้นไม่ เพียงแต่การเก็บอาคารเพื่อการ “รักษา” เท่านั้น หากหมายถึง การถนอมดูแลรักษาทุกสิ่งจากตัว อาคารถึงสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และบรรยากาศในจินตภาพอันมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โดย เชื่อว่าเมืองไม่ใช่เป็นเพียงผลงานที่แสดงในพิพิธภัณฑ์ หากแต่เป็นศูนย์กลางของความมีชีวิตที่ดำเนิน ต่อไป^{๑๕}

๒.๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้ง ของไทยและต่างประเทศ พบว่ามีแนวคิดแตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

^{๑๒} สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร, คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นใน การ ดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๒), หน้า ๙.

^{๑๓} สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิ การ ปี๒๕๓๘-๒๕๔๐, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๔๕.

^{๑๔} สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, (กรุงเทพ มหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๐), หน้า ๗.

^{๑๕} Carter, Larry W., *Environmental Impact Assessment*, (New York: McGraw-Hill Book Company, ๑๙๗๒), p. ๑๕.

ประเภทของโบราณสถาน อาจแบ่งออกตามลักษณะของการใช้ประโยชน์ในปัจจุบันได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ ๑) โบราณสถานที่ร้างแล้ว ได้แก่ โบราณสถานที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง และไม่มีคนอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์แล้ว ๒) โบราณสถานที่ยังไม่ร้าง ได้แก่ โบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการ ก่อสร้าง และยังมีคนอยู่อาศัยหรือเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่^{๑๖}

โดยความเป็นจริง ความสำคัญของการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เป็นการรักษามรดกทางวัฒนธรรมโดยเฉพาะแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ เป็นทรัพยากรที่ก่อให้เกิดประโยชน์ในการสร้างความมั่นคงทางด้านจิตใจ เสริมสร้างการเรียนรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับภูมิปัญญาดั้งเดิม นอกจากนี้ยังสามารถสร้างความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจในระดับหนึ่งให้กับชุมชนท้องถิ่นได้ หากมีการจัดการทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรมอย่างเหมาะสม^{๑๗} ทั้งสองความหมายให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็น การรักษามรดกทางวัฒนธรรมแหล่งประวัติศาสตร์โบราณคดี ตามลักษณะของการใช้ประโยชน์ หรือ วัตถุประสงค์ของการก่อสร้าง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า หนทางหนึ่งในการอนุรักษ์ให้ได้ผลนั้น คือ การดัดแปลงนำเอาสถาปัตยกรรมต่างๆ และโบราณสถานนำมาใช้ในลักษณะการอย่างใหม่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม และเกิดความสอดคล้องกับสภาพการณ์ในปัจจุบัน แต่กิจการดังกล่าวจะสำเร็จได้ก็ต่อเมื่อสามารถรักษาหลักการของการอนุรักษ์ไว้ได้ คือผลของการดัดแปลงจะต้องยังคงไว้ซึ่งลักษณะส่วนใหญ่ และรายละเอียดส่วนสำคัญของสถาปัตยกรรมหรือโบราณสถานนั้น เช่นเดียวกับคงไว้ซึ่งคุณค่าทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรม และคงไว้ซึ่งคุณค่าทางประวัติศาสตร์โบราณคดีและวิชาที่เกี่ยวข้องเนื่อง ๔๘ จากแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า ในการอนุรักษ์นั้น อาจจะทำการดัดแปลงนำเอาสถาปัตยกรรมมาใช้งานในแบบใหม่ที่ดีขึ้นกว่าเดิม แต่จะต้องยังคงซึ่งลักษณะส่วนใหญ่เอาไว้ มีความแตกต่างกับความหมายที่ว่า การยอมรับในข้อที่ว่ามรดกด้านอารยธรรมที่เป็นสถาปัตยกรรมอันล้ำค่าของโลก ซึ่งมนุษย์ทุกชาติทุกภาษาต่างเป็นเจ้าของและปกป้องรักษา ฉะนั้นเราทุกคนต้องมีหน้าที่คุ้มครองป้องกันสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจากอันตรายร้ายแรงนานัปการ ซึ่งได้แก่การพังทลายอัน

^{๑๖} ปรีชา กาญจนาคคม, การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

^{๑๗} กรมศิลปากร, คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานันท์, ๒๕๔๔), คำนำ.

เกิดขึ้นจากการละเลยไม่เอาใจใส่ หรือมลพิษในอากาศหรือสาเหตุอื่นๆ อีกมากมาย โดยเฉพาะการพิจารณาอย่างรอบคอบในเรื่องการรื้อทำลาย เพราะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาแผนใหม่^{๑๘}

ในกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์ว่า การอนุรักษ์นั้น เป็นหน้าที่ในการคุ้มครองป้องกันการพังทลายจากการละเลยไม่เอาใจใส่ หรือมลพิษในอากาศหรือสาเหตุอื่นๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจากอันตรายที่ร้ายแรง มีความสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า หลักการของการอนุรักษ์ ประกอบด้วยหลัก ๕ ประการ คือ ๑) เพื่อเก็บรักษาส่วนที่ดีของเมืองและสร้างส่วนที่ไม่ดีใหม่ ให้สอดคล้องกับของเก่าที่ดีขึ้น ๒) เพื่ออนุรักษ์อาคารกลุ่มอาคารและบริเวณที่เกี่ยวข้อง ๓) เพื่อคิดหาประโยชน์ใช้สอยใหม่ๆ ให้กับอาคาร ๔) จะต้องพิสูจน์ได้อย่างแน่ชัดว่าที่นั้นๆ มีความสำคัญควรแก่การอนุรักษ์อย่างไม่ต้องสงสัย ๕) จะต้องทำให้ประชาชนหันมาสนใจสิ่งนี้ด้วย^{๑๙}

สรุปได้ว่า การอนุรักษ์โบราณสถาน ด้วยการทำหน้าที่คุ้มครองป้องกันให้สิ่งต่างๆ ที่เป็นอาคารหรือสิ่งก่อสร้างรอดพ้นจากอันตราย มีความสำคัญต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม โดยการอนุรักษ์นั้นจะต้องเคารพต่อเอกลักษณ์ และคุณค่าที่สำคัญของสถาปัตยกรรมหรือศิลปกรรม หากจะต้องมีการดัดแปลงหรือต่อเติมเพื่อการรักษาเชิดชูอาคารของเก่า จะต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด ชัดเจน และถูกต้องตามหลักวิชาการ อีกทั้งยังจะต้องทำให้ประชาชนหันมาสนใจในการอนุรักษ์โบราณสถานด้วย^{๒๐}

๒.๒.๕ ทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ

จากการทบทวนทฤษฎีเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ จากนักวิชาการทั้งของไทยและต่างประเทศ พบว่ามีทฤษฎีแตกต่างกัน ดังรายละเอียดต่อไปนี้ การรู้จักใช้ทรัพยากรอย่างชาญฉลาด ให้เป็นประโยชน์ต่อมหาชนมากที่สุดและใช้ได้เป็น เวลายาวนานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้สูญเสียทรัพยากรโดยเปล่าประโยชน์น้อยที่สุด และจะต้องกระจายการ ใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโดยทั่วถึง

^{๑๘} วีรวุฒิโอตระกุล, มาอนุรักษ์กันเถิด, วารสารสถาปนิก, (ฉบับ ๒๐๐ ปีกรุงรัตนโกสินทร์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๓๒.

^{๑๙} Middietion Michale, *Conser in Action*, (London : Civic Trust, ๑๙๗๒), p. ๘.

^{๒๐} พระครูใบฎีกาศักดิ์ดนัย สนั่นจิตโต (เนตรพระ), การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ทางพระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๓๒.

กันด้วย ฉะนั้นการอนุรักษ์ จึงไม่ได้หมายถึงการเก็บรักษา ทรัพยากรไว้เฉยๆ แต่ต้องนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ให้ถูกต้องตามกาลเทศะ^{๒๑}

โดยความเป็นจริง หลักการสำคัญของการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์อย่างยั่งยืน จะต้องเคารพต่อเอกลักษณ์และคุณค่าของย่านเมืองประวัติศาสตร์ ความงาม ตลอดจนความสมดุลทางสังคมที่มีอยู่เดิม ซึ่งต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียด ชัดเจน และถูกต้องตามหลักวิชาการ ให้ข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับเมือง และย่านประวัติศาสตร์ ตลอดจนเผยแพร่ความรู้ด้านการอนุรักษ์แก่ประชาชน มีการฝึกอบรม รวมไปถึงการประชาสัมพันธ์ การจัดทำแนวทางหรือคู่มือการพัฒนาเมืองและย่านประวัติศาสตร์เผยแพร่แก่ประชาชน โดยให้ข้อมูลเกี่ยวกับมาตรการการควบคุมการพัฒนา โดยเฉพาะรูปแบบอาคารและสิ่งก่อสร้างที่เหมาะสม ให้ความสำคัญต่อสิทธิของประชาชนในท้องถิ่น และเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนตั้งแต่ต้น ตลอดจนประสานและเชื่อมโยงแผนอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์เข้ากับแผนพัฒนาระดับชาติ ภาคและท้องถิ่น เช่น ประสานการควบคุมเข้ากับผังเมืองรวม ข้อบัญญัติท้องถิ่น ฯลฯ^{๒๒} ทั้งสองความหมายให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะของการนำทรัพยากรมาใช้ประโยชน์ มากกว่าการเก็บรักษาไว้เฉยๆ โดยต้องมีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดชัดเจนและถูกต้องตามหลักวิชาการ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดที่ว่า ถ้าเราต้องการสร้างชีวิตจิตใจให้แก่เมืองใด ชุมชนใด เราต้องหวนกลับไปศึกษาชีวิตจิตใจในอดีตของเมืองนั้นเสียก่อน ค. กล่าวนี้ย่อมเป็นเครื่องเตือนใจแก่นักพัฒนาเมืองทั้งหลายว่า “ถ้าอยากสร้างให้ดีเท่าใด ก็อดไม่ได้ที่จะส่งเสริมและอนุรักษ์โบราณวัตถุ และโบราณสถานให้ดีควบคู่ไปกับการพัฒนาเมืองด้วย”^{๒๓} จากแนวคิดดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า มีความแตกต่างกับความหมายที่ว่า การเสื่อมโทรมแหล่งโบราณสถานนั้น เมื่อสังคมไทยยอมรับวัฒนธรรมใหม่เข้ามามีลักษณะที่เรียกว่า “การสูญหายทางวัฒนธรรม” คือการเกิดวัฒนธรรมใหม่เข้ามาทดแทนที่ของเก่า ดังนั้นในปัจจุบัน การดัดแปลงหรือถอนหรือทำลายโบราณสถาน เกิดขึ้นเนื่องจากค่านิยมของสังคม ที่มีการรับอิทธิพลของอารยธรรมต่างถิ่นเข้ามามีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงรสนิยมในเรื่องรูปแบบเดิม (ของเก่า) ที่สังคมปัจจุบัน

^{๒๑} นิวัติเรืองพานิช, คู่มือสำหรับการสอนและการฝึกอบรมการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๘), หน้า ๔๓.

^{๒๒} Robert McNulty, *Cultural Tourism : Opportunities of Conservation Economic development*, in *Conservation and Tourism*, (London : heritage trust, ๑๙๘๕), p. ๓๗.

^{๒๓} Alvin Bertrand, *Rural Sociology*, (New York : McGraw-Hill Book Company, ๑๙๕๘), p. ๑๕๐.

คิดว่าล้าสมัย ทำให้เกิดการสร้างสิ่งแวดล้อมใหม่ที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งทางด้านภูมิทัศน์ เป็นการทำลายแหล่งโบราณสถานให้เสื่อมคุณค่าในที่สุด^{๒๔}

โดยกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็นการไม่ยอมรับในการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยมองว่าการดัดแปลงรื้อถอน เป็นการทำลายแหล่งโบราณสถานให้เสื่อมคุณค่า ซึ่งมีความแตกต่างกับแนวคิดที่ว่า ความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีการอนุรักษ์โบราณสถาน และงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม มีดังต่อไปนี้

๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นและศึกษาหาความรู้จากสิ่งเหล่านี้

๒) โบราณสถานก็ดี งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมก็ดี แม้จะเลียนแบบสร้างขึ้นใหม่อย่างเหมือนของเก่าทุกประการ แต่ก็ไร้ซึ่ง “วิญญาณ” ที่เคยมีอยู่ในของเก่านั้น

๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างเอาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๔) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชนิด ได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีระหว่างกลุ่มชนในชาติ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๕) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นหลักฐานที่ดีในการศึกษาด้านศิลปะ ประวัติศาสตร์และโบราณคดี เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๖) งานสถาปัตยกรรม ที่มีคุณค่าดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ส่วนใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็นแหล่งของการพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยว และทัศนศึกษาได้ ย่อมก่อให้เกิดผลดีทางด้านจิตใจแก่ผู้มาเยือน และผลดีทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้เช่นกัน^{๒๕}

โดยกลุ่มนี้มีมุมมองต่อการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ในฐานะที่เป็นการไม่ยอมรับในการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม โดยมองว่าการดัดแปลงรื้อถอน เป็นการทำลายแหล่งโบราณสถานให้เสื่อมคุณค่า ซึ่งมีความแตกต่างกับแนวคิดที่ว่า ความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีการอนุรักษ์โบราณสถาน และงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม มีดังต่อไปนี้

๑) การอนุรักษ์เป็นการสงวนรักษาไว้ซึ่งงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าอย่างมาก เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้เห็นและศึกษาหาความรู้จากสิ่งเหล่านี้

^{๒๔} สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๑), หน้า ๔๐.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

๒) โบราณสถานที่ดี งานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมก็ดี แม้จะเลียนแบบสร้าง ขึ้นใหม่อย่างเหมือนของเก่าทุกประการ แต่ก็ไร้ซึ่ง “วิญญาณ” ที่เคยมีอยู่ในของเก่านั้น

๓) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นสิ่งที่บรรพบุรุษได้ก่อสร้างเอาไว้เพื่อเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีของบรรพบุรุษ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๔) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชนิด ได้กลายเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจก่อให้เกิดความรักและความสามัคคีระหว่างกลุ่มชนในชาติ เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๕) งานสถาปัตยกรรมเก่าแก่บางชิ้น เป็นหลักฐานที่ดีในการศึกษาด้านศิลปะ ประวัติ ศาสตร์ และโบราณคดี เราก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้

๖) งานสถาปัตยกรรม ที่มีคุณค่าดังได้กล่าวมาแล้วเหล่านี้ ส่วนใหญ่ซึ่งสามารถใช้เป็น แหล่งของการพักผ่อนหย่อนใจ การท่องเที่ยว และทัศนศึกษาได้ ย่อมก่อให้เกิดผลดีทางด้านจิตใจแก่ ผู้มาเยือน และผลดีทางด้านเศรษฐกิจแก่ท้องถิ่น ตลอดจนประเทศชาติอันเป็นส่วนรวมก็จำเป็นต้องอนุรักษ์ไว้เช่นกัน^{๒๖}

สรุปได้ว่า พัฒนาการทางความคิดเกี่ยวกับการรักษา และการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุมีมากกว่าหลายร้อยปี กว่าที่จะสร้างหลักเกณฑ์หรือทฤษฎีในการอนุรักษ์ได้ และทฤษฎีการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ นิยมใช้แพร่หลายในปัจจุบัน จนกลายเป็นบทสรุปของหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานสากล ส่งผลให้เกิดหลักเกณฑ์การอนุรักษ์โบราณสถานทั่วโลก ดังนั้นทุกคนต้องมีหน้าที่คุ้มครองป้องกันสิ่งต่างๆ เหล่านี้ให้รอดพ้นจากอันตรายร้ายแรงนานัปการ

๒.๒.๖ ประเภทของโบราณสถาน

ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าผลงานทางวิชาการพบว่า มีนักวิชาการหลากหลายท่านได้แบ่งประเภท ของโบราณสถาน ดังนี้

กรมศิลปากร ได้จำแนกประเภทของโบราณสถานตามลักษณะของการก่อสร้าง ไว้ดังนี้

๑. โบราณสถานสัญลักษณ์แห่งชาติ(National Historic Landmarks) หมายถึง โบราณสถานใดก็ตามที่มีความสำคัญสูงสุด หากชาติชาติซึ่งโบราณสถานนั้นจะเป็นการสูญเสียมาก เนื่องจากโบราณสถานแห่งนั้นเป็นสัญลักษณ์ของชาติหรือเป็นเอกลักษณ์ของชาติ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดอรุณราชวราราม เป็นต้น

---

^{๒๖} ไชยแสง ศุขะวัฒนะ, การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๘), หน้า ๓๑.

๒. อนุสาวรีย์แห่งชาติ (National Historic Statues) หมายถึง อนุสรณ์สถานที่ได้สร้างขึ้นเพื่อบุคคลหรือเรื่องราวที่ประชาชนจะต้องระลึกด้วยกัน อนุสาวรีย์แห่งชาติอาจมีได้ มีอายุเก่าแก่เนื่องจากมีการจัดสร้างขึ้นใหม่ในสมัยหลัง แต่ตัวแทนของเรื่องราวของบุคคลที่สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์หรือเป็นที่เคารพอย่างสูงในชาติ เช่น ศาลหลักเมือง พระบรมรูปทรงม้า เป็นต้น

๓. อาคารสถาปัตยกรรมแห่งชาติ (National Historic Building) หมายถึง อาคารและสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมและวิศวกรรม อันทรงไว้ซึ่งคุณค่าอย่างสูงในทางศิลปะสถาปัตยกรรม วิศวกรรม แสดงถึงการประดิษฐ์คิดค้นใหม่ๆ ในยุคอดีต ซึ่งมีผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันหรือเกี่ยวพันกับบุคคลสำคัญหรือเหตุการณ์ที่สำคัญของชาติ เช่น พระที่นั่งอนันตสมาคมสะพานปฐมบรมราชานุสรณ์ (สะพานพุทธฯ) เป็นต้น

๔. ประวัติศาสตร์ (National Historic Districts) หมายถึง พื้นที่ที่กำหนดขอบเขตได้พื้นที่หนึ่งด้วยความหนาแน่นทางสถาปัตยกรรม เรื่องราวทางประวัติศาสตร์ การวางผังเมืองหรือสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีอาคาร สิ่งก่อสร้างถนนหนทาง และองค์ประกอบอื่นอันให้พื้นที่อยู่รวมกันทั้งสิ้น โดยรูปแบบหรือเนื้อหาเรื่องราวความสำคัญของพื้นที่นั้น ดังนี้

- ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม
- ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์
- ย่านประวัติศาสตร์การอุตสาหกรรม
- ย่านประวัติศาสตร์พื้นถิ่น
- เขตพื้นที่ทางโบราณคดี

ประวัติศาสตร์นั้นๆ จะต้องแสดงให้เห็นถึงสาระสำคัญของพื้นที่โดดเด่นยิ่งกว่าย่านประวัติศาสตร์ระดับท้องถิ่นทั่วไป เช่น ย่านประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมกรุงรัตนโกสินทร์ ย่านประวัติศาสตร์การพาณิชย์ภูเก็ต เป็นต้น

๕. อุทยานประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Parks) หมายถึง พื้นที่กำหนดขอบเขตให้พื้นที่หนึ่งซึ่งมีเนื้อหาประวัติศาสตร์องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมรวมไปถึงสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นและโดยธรรมชาติที่มนุษย์ใช้งาน อันทำให้สาระทางประวัติศาสตร์และการควบคุมพิทักษ์รักษาพื้นที่ประวัติศาสตร์ให้ดำรงไว้ได้ อุทยานประวัติศาสตร์ เช่น อุทยานประวัติศาสตร์สุโขทัย อุทยานประวัติศาสตร์อยุธยา เป็นต้น

๖. นครประวัติศาสตร์แห่งชาติ (National Historic Cities) หมายถึง เมืองและนครซึ่งกำหนด ขอบเขตการตั้งถิ่นฐานได้ อาจด้วยกำแพงเมือง คูน้ำ คันดิน อันแสดงถึงหลักฐานความเป็นเมืองหรือนคร ซึ่งมีแบบอย่างทางวัฒนธรรม อำนาจทางการผังเมือง สาระสำคัญทางประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบของ เมืองสถาปัตยกรรม วิศวกรรม ผังเมือง หรือวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งยังคงเห็นได้

ในปัจจุบันอันโดดเด่นและ มีคุณค่ามากกว่าเมืองอื่นใด เช่น เมืองสุโขทัย เมืองเชียงใหม่ เมืองเชียงแสน เป็นต้น

๗. ซากโบราณสถานและแหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์แห่งชาติ (Trace of National Archaeology or National Historic Sites) หมายถึง แหล่งโบราณคดีประวัติศาสตร์ และโบราณสถานซึ่งเป็นหลักฐานแสดงถึงประวัติศาสตร์อันสำคัญยิ่งของชาติในช่วงเวลานั้นในอดีต เช่น สร้างปราสาทหินต่างๆจากเมืองสุโขทัยอยุธยา เป็นต้น^{๒๗} สำนักโบราณคดี ได้แบ่งประเภทของโบราณสถานไว้ ๒ ประเภทตามคุณค่าและ ความสำคัญเพื่อการบริหารจัดการ

๑. โบราณสถานระดับชาติ ได้แก่ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผูกพันอย่างแน่นแฟ้น ใน ระดับชาติ ไม่เฉพาะชุมชนในท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่งเท่านั้น

๒. โบราณสถานระดับท้องถิ่น ได้แก่ โบราณสถานที่มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ศิลปะ สถาปัตยกรรม วิชาการ สังคมหรือชาติพันธุ์วิทยา ซึ่งมีความสำคัญผูกพันอย่างแน่นแฟ้นใน ระดับชุมชน หรือเฉพาะท้องถิ่นใดท้องถิ่นหนึ่ง^{๒๘}

กรมศิลปากร ได้จัดตั้งคณะกรรมการลำดับความสำคัญโบราณสถานเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔ เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาโบราณสถานอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของไทย โดยมีหน้าที่ดังนี้ คือ กำหนดหลักเกณฑ์เพื่อการนำขึ้นทะเบียนและการจัดลำดับความสำคัญโบราณสถาน การกำหนดเกณฑ์มาตรฐานของบุคลากร งบประมาณ และการบริหารการจัดการโบราณสถานแต่ละระดับและดำเนินงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ จึงได้จัดลำดับความสำคัญโบราณสถาน โดยแบ่งออกไว้ดังต่อไปนี้

๑. การจัดลำดับคุณค่าความสำคัญของโบราณสถานเพื่อเสนอขึ้นทะเบียนหรือบัญชีโบราณสถาน

๑.๑ สมบัติแห่งชาติ มีคุณค่าความสำคัญเยี่ยมยอดในระดับชาติ เสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

^{๒๗} กรมศิลปากร, **ทฤษฎีและแนวปฏิบัติ การอนุรักษ์อนุสรณ์สถานแหล่งโบราณคดี**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๗.

^{๒๘} สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร, **คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (นนทบุรี: โรงพิมพ์วารสารส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖.

๑.๒ มรดกทางวัฒนธรรมสำคัญ มีคุณค่าความสำคัญในระดับภูมิภาค เสนอให้ขึ้นทะเบียน โบราณสถาน

๑.๓ ทางวัฒนธรรมมีคุณค่าในระดับท้องถิ่น เสนอให้ขึ้นทะเบียนโบราณสถาน

๑.๔ อาคารสถานที่อนุรักษ์ มีความสำคัญด้านประวัติศาสตร์หรือศิลปะสถาปัตยกรรม แต่ มีความสำคัญในอันดับรองลงมาจากอันดับที่ ๓ เสนอให้ขึ้นบัญชีโบราณสถาน ๒. การจัดลำดับศักยภาพ ในการอนุรักษ์เพื่อการตรวจตราและการดูแลรักษา

๒.๑ ศักยภาพสูง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการ อนุรักษ์มาก

๒.๒ สภาพปานกลาง ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อมหรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้

๒.๓ ศักยภาพต่ำ ได้แก่ โบราณสถานที่มีความพร้อม หรือสมควรอย่างยิ่งที่จะได้รับการ อนุรักษ์ด่วน

๓. การจัดลำดับการดำเนินงานอนุรักษ์ เพื่อตรวจสอบและการดูแลรักษา โดยพิจารณาจาก ความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ

๓.๑ เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพมาก ต้องดำเนินงาน อนุรักษ์โดยด่วน

๓.๒ จำเป็นแต่ไม่เร่งด่วน ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพปานกลาง ดำเนินการอนุรักษ์ในลำดับถัดจากกลุ่มที่ ๑

๓.๓ ยังไม่มีความจำเป็น ได้แก่ โบราณสถานที่มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพน้อย รอ ดำเนินการในลำดับหลังได้^{๒๙}

ปรีชา กาญจนาคม แบ่งโบราณสถานออกตามการใช้ประโยชน์ในปัจจุบันแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑. โบราณสถานที่ล้าแล้ว ได้แก่ โบราณสถานที่ไม่ได้ใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการ ก่อสร้าง และไม่มีคนอยู่อาศัยและใช้ประโยชน์แล้ว

๒. โบราณสถานที่ยังไม่ร้าง ได้แก่ โบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์ของการ ก่อสร้าง และยังมีคนอยู่อาศัย หรือเข้าไปใช้ประโยชน์อยู่^{๓๐} สรุปได้ว่า การแบ่งประเภทโบราณสถานมี

^{๒๙} กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์, “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถาน ในประเทศไทย”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๑๓-๑๔.

^{๓๐} ปรีชา กาญจนาคม, การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชา โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๗), หน้า ๙๐.

หลายลักษณะที่แตกต่างกันไป เนื่องจาก การ อนุรักษ์โบราณสถานต่างๆ มีข้อจำกัดที่แตกต่างกัน เช่น อาคารประวัติศาสตร์กับย่านประวัติศาสตร์ อุทยานประวัติศาสตร์ แม้จะถูกจำกัดให้อยู่ในกรอบการอนุรักษ์ที่เหมือนกันแต่มีวิธีการผ่อนปรน แตกต่างกันไปตามลักษณะของโบราณสถานประเภทนั้นๆ และมีเทคนิคที่แตกต่างกันในการ ดูแลรักษา ดังนั้น การแบ่งประเภทของโบราณสถาน จึงเป็นการแบ่งเพื่อความสะดวกในการบริหาร จัดการและดูแลรักษาตามสภาพของโบราณสถานต่างๆ นั้นเอง

๒.๒.๗ กระบวนการอนุรักษ์โบราณสถาน

การอนุรักษ์โบราณสถานเป็นกระบวนการใหญ่ในการจัดการโบราณสถานเพื่อให้คงอยู่และสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ต่อเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมต่อไปซึ่งวิธีการดำเนินการอนุรักษ์โบราณสถานอย่างครบกระบวนการและถูกวิธีนั้นมีขั้นตอนดังนี้ ๑. ขั้นป้องกันสภาพเสื่อมสภาพ ๒. ขั้นการรักษาสภาพ ๓. ขั้นการเสริมความแข็งแรง ๔. ขั้นการบูรณะ ๕. ขั้นการจำลองแบบ ๖. ขั้นการสร้างขึ้นใหม่ ๗. ขั้นการประยุกต์การใช้สอย^{๓๑)} กรมศิลปากร ๒๕๓๓ ๙๗-๙๘

๑. เกณฑ์มาตรฐานทั่วไปในการอนุรักษ์สากลที่ได้นำมาปรับใช้เป็นแนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานประกอบด้วย

๑) เกณฑ์มาตรฐานทั่วไปในการอนุรักษ์โบราณสถานประกอบด้วย การปรับปรุงอาหารเพื่อประโยชน์ใช้สอย

๒) การสงวนรักษาทางสถาปัตยกรรม

๓) การบูรณะ

๔) การปฏิสังขรณ์

๒. เกณฑ์มาตรฐานทั่วไปสำหรับโครงการอนุรักษ์สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ โดยเฉพาะสถานที่ที่ได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์แห่งชาติ เช่น

๒.๑ ให้มีความพยายามอย่างมีเหตุผลที่จะนำสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์มาใช้ประโยชน์ได้อย่างเหมาะสม โดยให้มีการเปลี่ยนแปลงน้อยที่สุด

๒.๒ การไม่ให้มีการทำลายลักษณะดั้งเดิมของสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์นั้น

๒.๓ ต้องไม่ให้มีการบิดเบือนหลักฐานต่างๆ เป็นสมัยที่เก่ากว่าที่เป็นจริง

๒.๔ ต้องใช้วิธีประณีตที่สุดในการทำความสะอาดผิวน้ำของอาคารและสิ่งก่อสร้างเพื่อ ไม่ทำลายวัสดุทางประวัติศาสตร์ เป็นต้น

^{๓๑)} กรมศิลปากร, ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี, (กรุงเทพมหานคร: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, ๒๕๓๓), หน้า ๙๗ - ๙๘.

๓. มาตรฐานเฉพาะสำหรับการสงวนรักษาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ต่างๆ เป็น มาตรฐานที่หลายประเทศนิยมใช้เป็นแนวทางปฏิบัติและกรมศิลปากรได้นำมาประยุกต์ใช้เพื่อสนอง ตามระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ.๒๕๒๘ และพระราชบัญญัติ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔ โดยมีมาตรฐานการ ปฏิบัติงานดังต่อไปนี้

มาตรฐาน ๑ การเข้าถึงกรรมสิทธิ์ ผู้รับผิดชอบต้องดำเนินการในเรื่องการเข้าถึง กรรมสิทธิ์หรือให้ได้มาซึ่งสิทธิเฉพาะก่อนจึงสามารถเข้าปฏิบัติการอนุรักษ์ได้

มาตรฐาน ๒ การป้องกัน คือ การใช้มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้เกิดผลในการ ปกป้องหรือ ค้ำครองสภาพทางกายภาพของสถานที่ให้พ้นจากการเสื่อมสภาพผุพัง การสูญหาย หรือ การถูกทำ อันตราย เช่น จากภาวะอากาศหรือภัยธรรมชาติ สัตว์หรือมนุษย์ มาตรฐาน ๓ การเสริมสร้างความ มั่นคงหรือการอนุรักษ์ทางวิทยาศาสตร์ คือการใช้ มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสมเพื่อให้สถานที่สำคัญทาง ประวัติศาสตร์มีความสามารถทนต่อการ เปลี่ยนแปลงทางสภาพภูมิอากาศได้สืบต่อไปหรือเป็นการทำ ให้โครงสร้างทางสถาปัตยกรรม ที่ไม่แข็งแรงปลอดภัยหรือที่มีการเสื่อมสภาพให้มีความมั่นคงขึ้นโดย ไม่เปลี่ยนแปลงรูปทรงหรือเพิ่มเติม มาตรฐาน ๔ การสงวนรักษา คือ การใช้มาตรการต่างๆ ที่เหมาะสม เพื่อที่จะดำรงไว้ซึ่ง รูปทรงของอาคาร บุรณภาพ และวัสดุก่อสร้างรวมถึงลักษณะและชนิดของพันธุ์ไม้ ตกแต่งเดิมบนที่ตั้ง ให้คงอยู่ตามที่ปรากฏในปัจจุบันสืบไป

มาตรฐาน ๕ การฟื้นฟูสภาพ คือ การนำสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์กลับมาใช้ให้ เป็น ประโยชน์ร่วมสมัยเท่าที่จะเป็นไปได้หรือวิธีการซ่อมแซมหรือเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสม ทั้งนี้ ส่วนสำคัญทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมและวัฒนธรรมของสถานที่นั้นต้องถูกอนุรักษ์ไว้ให้คง ได้ เช่น อาคารสำคัญ ถนน สระน้ำ เป็นต้น

มาตรฐาน ๖ การบูรณะ คือการทำให้รูปทรงหรือรายละเอียดต่างๆของสถานที่นั้นปรากฏ ให้เห็นเช่นที่ เคยเป็นในอดีตอาจจะเป็นการเอาส่วนต่อเติมที่สร้างขึ้นภายหลังออกหรือเป็นการเสริม ทดแทนส่วน ดั้งเดิมที่ขาดหายไป

มาตรฐาน ๗ การสร้างขึ้นใหม่ คือ การสร้างเลียนแบบขึ้นมาใหม่ โดยให้มีรูปทรงและ รายละเอียดต่างๆเหมือนกับสิ่งก่อสร้างหรือวัตถุที่เคยมีอยู่ในอดีต การสร้างใหม่นี้กระทำในกรณีที่มี ความจำเป็นและวิธีการปฏิบัตินี้ยังหมายรวมถึงการสร้างเลียนแบบแม้เพียงบางส่วนของสิ่งเหล่านั้น ด้วย นอกจากนี้กรรมวิธีอะนัสติโลซิส หรือกรรมวิธีรื้อแล้วเสริมโครงสร้างโดยเทคโนโลยีสมัยใหม่แล้ว น าชิ้นส่วนกลับเข้าที่เดิมซึ่งโบราณสถานประเภทหินและศิลาแลงที่สำคัญในประเทศไทยนิยมปฏิบัติ นั้นมีขั้นตอนการดำเนินการอยู่ในมาตรฐานนี้

มาตรฐาน ๘ การอนุรักษ์นิเวศกรรมผาผนังคือ การสงวนรักษาจิตรกรรมของเดิมไว้ให้มีสภาพดีรวมทั้งการป้องกันและบำรุงรักษาทั้งโดยทางกฎหมาย การปฏิบัติการทางเทคนิค การเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ และการส่งเสริมให้มีการพัฒนาประเทศไทยการใช้ประโยชน์จากคุณค่าต่างๆของจิตรกรรมผาผนังให้กว้างขวางและได้ประโยชน์สูงสุด มาตรฐาน ๙ การอนุรักษ์ประติมากรรมติดที่ประติมากรรมติดที่หมายถึงลวดลาย เครื่องประดับปูนฉาบหรือปูนปั้นตกแต่งอาคารต่างๆรวมทั้งวัสดุที่ได้จากการขุดค้นในสนามทั้งลักษณะ ลอยตัว นูนต่ำ นูนสูง โดยการปั้น หล่อ หรือสลักด้วยวัสดุต่างๆ เช่น หิน ดินเผา หรือปูนปั้น เป็นต้น การ อนุรักษ์ประติมากรรมติดที่เป็นการปฏิบัติการทางเทคนิคและวิทยาการด้านวิทยาศาสตร์ซึ่งประยุกต์เข้ากับ เทคนิคประติมากรรม ผู้ปฏิบัติงานจะต้องทำการศึกษา วิเคราะห์ให้เข้าใจปัญหาของความชำรุด วิธีแก้ไข และป้องกันที่ดีที่สุดจะทำให้ประติมากรรมแห่งนั้นมีสภาพสะอาด สวยงามและมั่นคง มาตรฐาน ๑๐ ว่าด้วยการอนุรักษ์เมืองประวัติศาสตร์และย่านประวัติศาสตร์ในเมือง มีเกณฑ์มาตรฐานวิธีการและมาตรการในการอนุรักษ์ เช่น ๑. การวางแผนการอนุรักษ์เมืองและย่านประวัติศาสตร์ ควรดำเนินการภายใต้ การศึกษาในหลายแง่มุม ๒. การใช้ประโยชน์และประกอบกิจกรรมใหม่ๆต้องเข้ากับลักษณะของเมืองหรือ ย่านประวัติศาสตร์นั้น ๓.ความสัมพันธ์ระหว่างประวัติศาสตร์และตัวเมืองต้องกลมกลืนกัน ๔. การอนุรักษ์ได้รับความสนับสนุนจากประชาชนในพื้นที่ ๕. การดูแลรักษาอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่ง เป็นต้น มาตรฐาน ๑๑ การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี – ประวัติศาสตร์ หมายถึง พื้นที่อันเป็น ชุมชนหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างก่อนประวัติศาสตร์กับประวัติศาสตร์ซึ่งสภาพโดยทั่วไปไม่มีอาคาร สถาปัตยกรรมที่เห็นรูปร่างเด่นชัด หลักฐานต่างๆ นั้นจมอยู่ใต้ดิน การอนุรักษ์ต้องพิจารณารักษาสภาพทางนิเวศวิทยาและสิ่งแวดล้อมด้วยเพราะการอยู่อาศัยของคนในอดีตนั้นต้องมีพื้นฐาน ๓ ประการ คือที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ มีน้ำเป็นปัจจัยพื้นฐานเพียงพอ และมีป่าซึ่งสามารถนำอาหารมาบำรุง ชีวิตได้ เกณฑ์มาตรฐานเพื่อการอนุรักษ์ เช่น ๑. ใช้มาตรการทางกฎหมายในการสงวนรักษาพื้นที่ไว้ ๒. เมื่อทำการขุดค้นในพื้นที่แล้วเสร็จให้ประกาศขอบเขตการขึ้นทะเบียน ๓. วัตถุที่ได้จากการขุดค้นรัฐต้องจัดทำทะเบียนควบคุมไว้เป็นทรัพย์สินของชาติ

มาตรฐาน ๑๒ แนวทางการพัฒนาข้อมูลภูมิสถาปัตยกรรมคือ การพัฒนา สภาพแวดล้อมพื้นที่นั้นๆ เป็นการดำเนินการเพื่อจัดระบบ ระเบียบ สร้างความสวยงามและส่งเสริม ความสำคัญของโบราณสถานหรือพื้นที่ประวัติศาสตร์อันเป็นเนื้อหาหลักของพื้นที่นั้นๆ และกิจกรรม อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เช่น เพื่อกำหนดหนทางเพื่อการท่องเที่ยว เป็นต้น

มาตรฐาน ๑๓ การสงวนรักษาสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทุกประเภทจำเป็นต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญหลายคน การดำเนินงานของกรมศิลปากรในปัจจุบันได้กำหนดการสงวนรักษาที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ทุกประเภทว่าจำเป็นต้องใช้ผู้เชี่ยวชาญหลายคนการบูรณะโบราณแต่ละแห่งต้อง

ขึ้นอยู่กับสภาพของโครงการ ผู้อำนวยการจะกำหนดขั้นตอนต่างๆที่จำเป็นนับตั้งแต่แบบการประมูล ทำสัญญา การบูรณะไปจนถึงงานต่างๆ ของกลุ่มผู้ชำนาญการ

มาตรฐาน ๑๔ มาตรฐานอนุสรณ์แห่งชาติ (โบราณสถาน) ที่กรมศิลปากรประกาศขึ้นทะเบียนควรดำเนินการให้ได้มาตรฐาน ดังนี้

๑. อาคารสถาปัตยกรรมหรือซากโบราณสถานทั้งหมดควรได้รับการขุดแต่งและ บูรณะ (ตามแต่กรณี) ให้มั่นคงถาวร

๒. มีรั้วแสดงอาณาเขตเพื่อป้องกันการบุกรุก กับตราเครื่องหมายการขึ้นทะเบียน เป็น โบราณสถานแห่งชาติ

๓. สภาพแวดล้อมบริเวณ ควรได้รับการปรับปรุง เช่น มีพื้นที่สนามหญ้าและทางเข้ามี ทางระบายน้ำป้องกันน้ำท่วมมีไม้ร่มเงาที่ไม่บดบังโบราณสถานมีม้านั่งพักผ่อน เป็นต้น

๔. มีไฟฟ้าส่องสว่างในเวลากลางคืน

๕. ควรมีการจ้างเหมาหรือคนงานรักษาความสะอาดเป็นประจำ

๖. มีแผนผังแสดงบริเวณรอบทั้งป้ายอธิบายประวัติอาคารแต่ละหลังและเรื่องราว เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้อง

๗. มีคู่มือสั้นๆสำหรับนักท่องเที่ยวซื้อเป็นเอกสารที่ระลึกรวมถึงโปสการ์ด เป็นต้น อย่างไรก็ตาม วิธีการอนุรักษ์โบราณสถานในปัจจุบันไม่สามารถกำหนดเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวได้เพราะ การอนุรักษ์เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ผสมกันอีกทั้งประเภทโบราณสถานยังมีความแตกต่างกันวิธีการอนุรักษ์และเกณฑ์มาตรฐานทั่วไปในการอนุรักษ์โบราณสถานจึงสามารถปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมแต่ต้องยึดถือในวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์นั้นคือเพื่อคงคุณค่าและป้องกันไม่ให้เกิดความเสียหายไปในอนาคต

การมีมาตรฐาน ต่างๆ มากน้อยเป็นระเบียบ เป็นแผนที่ ที่จะปฏิบัติตาม ควบคุมดูแล รักษา โบราณสถานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น ปรางค์กู ที่มีอยู่แต่ละพื้นที่ เพื่อส่งเสริมในการอนุรักษ์ไว้ให้อนุชนรุ่นหลังดูแลรักษาต่อไป

๒.๒.๘ แนวคิดแหล่งวัฒนธรรม และท่องเที่ยว

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวไว้ในหนังสือพุทธธรรม (ฉบับเดิม) ว่า เมื่อสิ้นยุคขององค์พระศาสดาแล้ว เวลาผ่านไป และคำสอนแผ่ไปในถิ่นต่างๆ ความเข้าใจในพุทธธรรมก็แปรไปจากเดิมและแตกต่างกันไปหลายอย่าง เพราะผู้ถ่ายทอดสืบต่อมีพื้นความรู้การศึกษาอบรมสติปัญญาแตกต่างกัน ดีความหมายพุทธธรรมแผกกันไปบ้าง นำเอาความรู้ความเชื่อถือเดิมจากลัทธิศาสนาอื่นเข้ามาผสมแทรกแซงบ้างอิทธิพลศาสนาและวัฒนธรรมในท้องถิ่นเข้าผสมผสานบ้าง คำสอนบางแง่

เด่นขึ้น บางแห่งเลื่อนลงเพราะการย่ำและเลี้ยวความสนใจตามความโน้มเอียงและความถนัดของผู้รักษาคำสอน ทรงสอนพุทธธรรมโดยปริยายต่างๆ เป็นอันมาก มีคำสอนหลายระดับ ทั้งสำหรับผู้ครองเรือน ผู้ดำรงชีวิตอยู่ในสังคม และผู้สละเรือนแล้ว ทั้งคำสอนเพื่อประโยชน์ทางวัตถุและเพื่อประโยชน์ลึกซึ้งทางจิตใจเพื่อให้ทุกคนได้รับประโยชน์จากพุทธธรรมทั่วถึงกัน^{๓๒}

สมชาติ มณีโชติ ได้นำเสนอหนังสือเรื่อง “จิตรกรรมไทย” โดยกล่าวว่า จิตรกรรมฝาผนังเป็นศิลปะประจำชาติอีกแบบที่สามารถใช้เป็นประจักษ์พยานแสดงอายุ กาลเวลา และวัฒนธรรมของชาติ ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการความเจริญของชาติไทยในยุคสมัยต่าง ๆ ที่ถูกบรรจุถ่ายทอดเป็นเรื่องราวในจิตรกรรมฝาผนังที่เต็มไปด้วยความประสานกลมกลืนได้ดีเยี่ยม ทำให้เกิดความยอดเยี่ยมในด้านสุนทรียรส^{๓๓}

ศิลป์ พีระศรี ได้กล่าวถึงคุณค่าของจิตรกรรมฝาผนังไว้ในหนังสือ คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง สรุปความได้ว่า จิตรกรรมฝาผนังนิยมเขียนเป็นพุทธบูชาตามผนังโบสถ์ วิหาร ศาลาการเปรียญ ภายในพระปรางค์ และผนังถ้ำ เรื่องราวที่เขียนส่วนใหญ่เป็นภาพพุทธประวัติ ทศชาติชาดก จดหมายเหตุสำคัญเพื่อให้ผู้ชมเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ภาพจิตรกรรมฝาผนังมีคุณค่าในการศึกษาหลักวิชาและแบบอย่างฝีมือช่างที่สืบทอดมาแต่โบราณ ทั้งยังเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาค้นคว้าทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี^{๓๔}

จิตรกรรมฝาผนังเป็นงานศิลปะที่ปรากฏอยู่ทั่วทุกภูมิภาคของประเทศไทย ภาคตะวันออกเฉียงเหนือหรือภาคอีสานเป็นภูมิภาคหนึ่งที่ปรากฏงานจิตรกรรมฝาผนังหลายแห่ง นอกจากจะมีการค้นพบตามผนังถ้ำและหน้าผาต่าง ๆ แล้วยังปรากฏตามโบสถ์แบบพื้นบ้านที่ชาวบ้านเรียกว่า “สิม” ซึ่งนักโบราณคดีและนักวิชาการศิลปะในเขตลุ่มแม่น้ำโขงได้ศึกษาค้นคว้าอย่างมีระบบ บริเวณที่พบจิตรกรรมฝาผนังดังกล่าวมีหลายจังหวัด แสดงให้เห็นถึงร่องรอยความเจริญรุ่งเรืองของอารยธรรมอีสาน จิตรกรรมฝาผนังเหล่านั้นได้รับการยอมรับ และยกย่องว่ามีคุณค่าทางศิลปะ อีกทั้งยังมีกลวิธีการสื่อสารที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ในการที่จะสื่อความหมายถึงความเชื่อของสังคม และวัฒนธรรมไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง^{๓๕}

^{๓๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑ – ๑๓.

^{๓๓} สมชาติ มณีโชติ, **จิตรกรรมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙), หน้า ๒๑.

^{๓๔} ศิลป์ พีระศรี, **คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง**, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๓๒), หน้า ๒๔.

^{๓๕} ประยูร อุลุชาฎะ, **ความเข้าใจเกี่ยวกับศิลปะไทยในศิลปะกับสังคมไทย**, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๓), หน้า ๙๖.

การอนุรักษ์ ตามคำจำกัดความของระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน พ.ศ. ๒๕๒๘^{๓๖} การอนุรักษ์ หมายความว่า การดูแล รักษา เพื่อให้ทรงคุณค่าไว้ และให้หมายรวมถึง การป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์ และการบูรณะสำหรับการอนุรักษ์ในวิธีการต่างๆ ได้ระบุนความหมายไว้ดังนี้

ก. การสงวนรักษา หมายถึง การดูแลรักษาไว้ตามสภาพของเดิม เท่าที่เป็นอยู่ และป้องกันมิให้เสียหายต่อไป

ข. การปฏิสังขรณ์ หมายถึง การทำให้กลับคืนสู่สภาพอย่างที่เคยเป็นมา

ค. การบูรณะ หมายถึง การซ่อมแซมและปรับปรุงให้มีรูปทรงลักษณะกลมหินเหมือนของเดิมมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ แต่ต้องแสดงความแตกต่างของสิ่งที่มีอยู่เดิม และสิ่งที่ทำขึ้นใหม่

สุภัตรา สุภาพ^{๓๗} วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคมที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตมนุษย์โดยแต่ละสังคมมีวัฒนธรรมโดยเฉพาะของตนเอง เพราะเป็น วิถีชีวิตที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มสังคม

วีระ บำรุงรักษา^{๓๘} วัฒนธรรมเป็นส่วนประกอบที่ซับซ้อนทั้งหมดของลักษณะอันชัดเจนของจิตวิญญาณ สติปัญญา และ อารมณ์ ซึ่งประกอบกันขึ้นเป็นสังคมหรือหมู่คณะ วัฒนธรรมมิได้หมายถึงเพียงศิลปะและวรรณกรรม เท่านั้น แต่หมายถึงฐานนิยมต่าง ๆ ของชีวิต สิทธิพื้นฐานต่าง ๆ ของมนุษย์ ระบบค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และความเชื่อ

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้แนวคิดไว้ว่าแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ (Historical Attraction) หมายถึงแหล่งท่องเที่ยวที่มีความสำคัญ และคุณค่าทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี และศาสนารวมถึงสถานที่หรืออาคารสิ่งก่อสร้างที่มีอายุเก่าแก่ หรือเคยมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในประวัติศาสตร์ เช่น โบราณสถาน อุทยานประวัติศาสตร์ ชุมชนโบราณกำแพงเมือง คูเมือง พิพิธภัณฑสถาน วัด ศาสนาสถานและสิ่งก่อสร้าง ที่มีคุณค่าทางศิลปะและสถาปัตยกรรม

นิคม จารุมณี (๒๕๔๔) ได้กล่าวถึง การท่องเที่ยวไว้ว่า หมายถึง การเดินทางจากที่อยู่อาศัย ปกติไปยังที่อื่นเป็นการชั่วคราวเพื่อการศึกษาและพักผ่อนหย่อนใจหรือก่อให้เกิดการกระทำ

^{๓๖} ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.finearts.go.th/fad๑/plugins/๒๐๑๒-๑๑-๒๗-๑๔-๑๐-๐๕/ระเบียบ/item/>, [๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๕].

^{๓๗} สุภัตรา สุภาพ, สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม: ครอบครัว: ศาสนา: ประเพณี, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๑), หน้า ๓๔.

^{๓๘} วีระ บำรุงรักษา, ระบบการบริหารจัดการวัฒนธรรมสำหรับสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมศิลปากร, (กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๒.

ร่วมกันของมนุษย์ทั้งทางธรรมชาติและทางสังคมจนเป็นเหตุดึงดูดใจให้เดินทางไปศึกษาและท่องเที่ยวตามแหล่งต่างๆ

กรมศิลปากร^{๓๙} ได้นำเสนอเรื่อง การบริหารและการจัดการศิลปวัฒนธรรม อดีต ปัจจุบัน อนาคต ๑) การบริหารจัดการมรดกศิลปวัฒนธรรม มุ่งเน้นการอนุรักษ์บำรุงรักษาให้คงอยู่ เพื่อ การเผยแพร่ การสืบทอดการให้บริการ ให้คำปรึกษาแนะนำ ตลอดจนการส่งเสริมการเรียนรู้ การสนับสนุนให้คำแนะนำการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์และจดหมายเหตุทั้งของภาครัฐและเอกชน ๒) การกระจายอำนาจ การเชื่อมโยงที่ชัดเจนในเครือข่ายระหว่างส่วนกลางและส่วน ภูมิภาค ตลอดจนการถ่ายโอนภารกิจให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ๓) ส่งเสริมให้ท้องถิ่นมีบทบาทและมีส่วนร่วม ๔) ให้อาสาสมัครและองค์กรเอกชนหรือเอกชน มีส่วนร่วมปกป้อง ดูแลรักษา ๕) ทรัพยากร และการลงทุนทางด้านวัฒนธรรมทั้งภาครัฐและเอกชน

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้เชิงประวัติศาสตร์

๒.๓.๑ ความหมายของแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) ว่า หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดี และประวัติศาสตร์ เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวได้ความรู้มีความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ และโบราณคดีในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ประชาชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว^{๔๐}

มิสกรีนชิตี ได้ให้ความหมายว่า การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์หนึ่งในรูปแบบของการท่องเที่ยวที่น่าสนใจ การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) เป็นการเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยว

^{๓๙} ศิลปากร. กรม. คู่มืออาสาสมัครโครงการจัดตั้งอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม, เอกสารกรมศิลปากรกับการบริหารจัดการทรัพย์สินทางศิลปวัฒนธรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมานพันธ์, ๒๕๓๗), หน้า ๓๖.

^{๔๐} ทิพาพร ไตรบรรณ, “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยว เชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา หมู่บ้านอรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗), หน้า ๘.

และ ได้รับความรู้และความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์รวมถึงโบราณคดีในท้องถิ่นและอาจก่อให้เกิดความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรม อันทรงคุณค่า โดยที่ประชาคมใน ท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว ทั้งนี้การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ คือ หนึ่งในรูปแบบการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนที่น่าสนใจนอกเหนือจากการท่องเที่ยวอื่น^{๔๑}

ขยาภรณ์ ชื่นรุ่งโรจน์ ได้ให้แนวคิดในเรื่องของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ว่า จะต้องมียอดประกอบ ๓ ประการหรือ ๓ As คือ^{๔๒} ๑) สิ่งดึงดูดใจ (Attractions) เกิดจากสถานที่ เช่น พิพิธภัณฑ์ โบราณสถาน หมู่บ้านประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมหรือสิ่งปลูกสร้างที่มนุษย์สร้างขึ้นและเหตุการณ์ที่น่าประทับใจ การประกวด การแข่งขันกีฬา เทศกาล การแสดง เป็นต้น ๒) สิ่งอำนวยความสะดวก (Amenities) ความสะดวกสบายทำให้นักท่องเที่ยวไปถึง สถานที่ได้รวดเร็วและปลอดภัย โดยมีโครงสร้างพื้นฐาน เช่น ระบบขนส่ง ระบบสื่อสารระบบ สาธารณูปโภค ไฟฟ้า ประปา ทางเดินเท้า ห้องน้ำห้องอาหาร ร้านขายของที่ระลึก โรงพยาบาล ระบบกำจัดน้ำเสีย โทรศัพท์ มัคคุเทศก์ เป็นต้น ๓) การเข้าถึง (accessibility) ระบบขนส่งประกอบด้วย เส้นทาง พาหนะ สถานี และผู้ประกอบการการขนส่งที่มีวัตถุประสงค์ในการลำเลียงคนและสิ่งของไปยังจุดหมายปลายทางโดยผ่านเส้นทาง

นางสาวอภาวดี ทับสิทธิ์ ได้สรุปว่า การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หมายถึง การเดินทางของผู้คนหรือกลุ่มคนออกจากสถานที่ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยประจำไปยังท้องถิ่นอื่นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการท่องเที่ยว การแสวงหาประสบการณ์ใหม่ๆ ประกอบการเรียนรู้ การสัมผัสกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตซึ่งเป็นเอกลักษณ์โดยเฉพาะคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ความเป็นอยู่ของกลุ่มชนอื่น ความแตกต่างทางวัฒนธรรมของชนต่างสังคมไม่ว่าจะเป็นในด้านของศิลปสถาปัตยกรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องราวและคุณค่าทางประวัติศาสตร์ รูปแบบวิถีชีวิตภาษา การแต่งกาย

---

^{๔๑} แสงจันทร์ เกษากิจ, “การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่ปีที่ ๒”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓.

^{๔๒} ทศพล ชื่นอุปการณันท์, “แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เมืองเก่าลพบุรีอย่างยั่งยืน, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์”, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๘-๑๙.

การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณี ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจที่สำคัญกระตุ้นให้เกิดเป็น การท่องเที่ยวขึ้น^{๔๓}

กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา การท่องเที่ยวเชิง ประวัติศาสตร์ (Historical Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และ โบราณคดีเพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวซึ่งได้ความรู้ความเข้าใจต่อ ประวัติศาสตร์ และโบราณคดีในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษา มรดกทาง วัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ชุมชนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการบริหาร จัดการ ท่องเที่ยว ซึ่งการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์นั้นอาจจัดรายการเส้นทางท่องเที่ยวตามรอย ประวัติศาสตร์ต่างๆ อาทิ ทัวร์เส้นทางศิลปะขอม ตามรอยพ่อขุนเม็งราย เทียวอุทยานประวัติศาสตร์ ต่างๆ เป็นต้น^{๔๔}

สรุปว่า การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ หมายถึง การเดินทางไปยังแหล่งท่องเที่ยว ทาง โบราณคดีและประวัติศาสตร์เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินประกอบกับได้ความรู้มีความเข้าใจต่อ ประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่นซึ่งมีเอกลักษณ์โดดเด่นในท้องถิ่นนั้น ทั้งยังเป็นศูนย์รวม ทางด้านความผูกพันของคนในแต่ละยุคแต่ละสมัยในด้านสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมรูปแบบวิถีชีวิต ภาษา การแต่งกาย การบริโภค ความเชื่อ ศาสนา จารีตประเพณีบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการอนุรักษ์มรดกประวัติศาสตร์และคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยประชาชนในท้องถิ่นมี ส่วนร่วมรับผิดชอบต่อตลอดจนการจัดการในด้านต่างๆด้วยที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนแล้วแต่เป็นสิ่งที่ดึงดูดใจที่สำคัญกระตุ้นให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ขึ้น

๒.๓.๒. แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์

การท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เป็นการท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวได้ศึกษาคุณค่าทาง ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และสังคม รวมถึงสถานที่ที่มีความผูกพันทางจิตใจของชนรุ่นหลัง เพื่อชื่น ชม และเรียนรู้ประวัติศาสตร์และโบราณสถานในแหล่งท่องเที่ยวนั้น บนพื้นฐานของความรับผิดชอบ และมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อม โดยที่ชุมชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

^{๔๓} อภาวดี ทับศิริรักษ์, “การพัฒนาศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชาวญ้อกร อำเภอกอ เทพสถิต จังหวัดชัยภูมิ”, วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๕), หน้า ๑๙.

^{๔๔} กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, คู่มือการตรวจประเมินเกี่ยวกับการท่องเที่ยว เชิง ประวัติศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์องค์การส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ๒๕๕๓), หน้า ๒.

๒.๓.๔ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

๒.๓.๔.๑ ความหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

ความหมายของการพัฒนาแหล่งเที่ยวนั้น ได้มีนักวิชาการทางด้านการท่องเที่ยว ได้ให้ทัศคติไว้อย่างหลากหลายความหมาย ดังนี้

มนัส สุวรรณ ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้ประสบความสำเร็จนั้น มีสิ่งสำคัญที่ต้องนำมาประเมินประกอบการตัดสินใจในการพัฒนา ได้แก่ ความปรารถนาของ นักท่องเที่ยว ความสามารถในการใช้บริการของผู้ท่องเที่ยว ความสะดวกในการเดินทาง การเข้าถึงความสามารถที่จะรับได้ของพื้นที่ซึ่งประกอบไปด้วย ความสามารถเชิงกายภาพ ความสามารถเชิง สังคมและความสามารถเชิงนิเวศวิทยา^{๔๕}

นิคม จารุณมณี ได้ให้ความหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สรุปได้ว่า การที่จะ สร้างหรือการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงแหล่งท่องเที่ยวที่เป็นพื้นที่ไม่น่าสนใจให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญสามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวได้ จุดสำคัญที่ต้องคำนึงคือในเรื่องสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติทั้ง ในแง่กายภาพ หรือภูมิภาค ตำแหน่งที่ตั้งหรือชื่อเสียงของสถานที่ที่จะกระจายสู่โลกภายนอก^{๔๖}

กัลยา ธิกันงา ได้ให้ความหมายของการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว สรุปได้ว่า การทำให้แหล่งเที่ยวนั้นๆ ประสบผลสำเร็จต้องประกอบด้วยความสามารถของผู้ใช้บริการของผู้ท่องเที่ยว ความสะดวกในการเดินทาง การเข้าถึงและความสามารถที่จะรับได้ของพื้นที่ และการกระจายชื่อเสียงของพื้นที่ไปสู่โลกภายนอก ซึ่งจะต้องมีการวางแผนในการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวที่มีสภาพดีอยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม ไม่ใช่พัฒนาเฉพาะที่เสื่อมโทรมให้กลับมาใช้ได้เพียงอย่างเดียว^{๔๗}

ธนดล สุวรรณนิกะ ได้ให้ความหมายของแนวทางการพัฒนาการท่องเที่ยวว่า หมายถึง การดำเนินกิจกรรมที่ทำให้การท่องเที่ยวเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น รักษาทรัพยากรการท่องเที่ยวให้ดึงดูดใจนักท่องเที่ยว และมีการพัฒนา แหล่งท่องเที่ยวในด้านโครงสร้างพื้นฐาน ความ พร้อมของ

^{๔๕} มนัส สุวรรณ, นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๘.

^{๔๖} นิคม จารุณมณี, การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๖), หน้า ๖๘.

^{๔๗} กัลยา ธิกันงา, “ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของ อนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น อำเภอยะนวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน”, วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต , (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๔).

ชุมชน ตลอดจนการบริการการท่องเที่ยว ได้แก่การจัดบริการมัคคุเทศก์นำชมแหล่ง ท่องเที่ยว บริการร้านอาหารร้านของที่ระลึกที่เหมาะสม^{๔๘}

สรุปว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวหมายถึง การปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงสถานที่ท่องเที่ยวต่างๆให้เป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้นไม่ใช่เฉพาะที่เสื่อมโทรมให้กลับมาใช้ได้อย่างเดียวเพื่อก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่นักท่องเที่ยวทั้งในแง่ทางกายภาพภูมิภาค รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งหรือชื่อเสียงของสถานที่ที่จะกระจายสู่โลกภายนอก ทั้งนี้ต้องรักษาไว้ซึ่งทรัพยากรให้คงความดึงดูดใจเพื่อให้เกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว ประกอบด้วย ความสะดวกในการเดินทาง การเข้าถึงความสามารถที่จะรองรับได้ของพื้นที่

๒.๓.๕ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษา แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ในมุมมองของนักวิชาการ ที่ได้รวบรวมและแสดงแนวคิดที่มีทั้งแตกต่างกัน และสอดคล้องกันไว้มากมาย และนำมาเรียบเรียงอธิบายไว้ดังต่อไปนี้

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา ได้กล่าวว่า การวางแผนพัฒนาการท่องเที่ยวตามหลักทาง วิชาการนั้นไม่ใช่เพียงการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นเท่านั้น แต่ยังเป็นการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวที่มีสภาพดีอยู่แล้วให้ดีขึ้นกว่าเดิมด้วย จึงต้องมีขั้นตอนการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวในด้านการจัดแบ่งเขตพื้นที่ในทรัพยากรท่องเที่ยว ด้านการกำหนดสิ่งอำนวยความสะดวกทางการท่องเที่ยวในแต่ละเขตของทรัพยากรท่องเที่ยวประกอบกับ ด้านจัดกิจกรรมท่องเที่ยวทางธรรมชาติและวัฒนธรรมเสริมในทรัพยากรท่องเที่ยวและต้องประเมินขีดความสามารถการรองรับนักท่องเที่ยวในแต่ละเขตพื้นที่ของทรัพยากรท่องเที่ยวรวมทั้งการให้การศึกษาถึงผลกระทบของการพัฒนาการท่องเที่ยวต่อสิ่งแวดล้อมแก่เจ้าหน้าที่ของรัฐและผู้ประกอบธุรกิจท่องเที่ยว การจัดให้มีข้อมูลเกี่ยวกับทรัพยากรท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวต้องการรู้และประการสุดท้ายคือการจัดการงบประมาณในการพัฒนาทรัพยากรท่องเที่ยวให้เพียงพอ^{๔๙}

^{๔๘} ธนดล สุวรรณนิกะ, “แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยววัดไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม”, วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔.

^{๔๙} บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา, *อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว*, (กรุงเทพมหานคร: เพรส แอนด์ ดีไซน์ ๒๕๕๘), หน้า ๒๘.

ศิริพร คงจินดา ให้ความหมายว่า การพัฒนา หมายถึง การปรับปรุงเปลี่ยนแปลง เพื่อให้เกิดการปฏิบัติและกระทำอย่างต่อเนื่องเพื่อให้เกิดผลใกล้เคียงกับจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้เป็นการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้นโดยมีการวางแผนไวล่วงหน้า^{๕๐}

นิคม จารุมณี ให้ความหมายว่า การพัฒนาคือการเปลี่ยนแปลง ที่มีการกำหนด ทิศทาง หรือการเปลี่ยนแปลงที่ได้วางแผนไว้แน่นอนล่วงหน้าซึ่งทิศทางที่กำหนดขึ้นกำหนดขึ้นจะเป็น ของดี สำหรับกลุ่มหรือชุมชนที่สร้างขึ้น^{๕๑}

พัฒน์ สุจำนงค์ กล่าวว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นหรือดีกว่าที่เป็นอยู่ เพื่อให้เกิดการปฏิบัติและกระทำอย่างต่อเนื่องโดยการปฏิบัตินั้นจะต้องให้เกิดผลใกล้เคียงกับจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้ โดยมีการวางแผนไวล่วงหน้า^{๕๒}

จากแนวคิดของนักวิชาหลายท่านพอสรุปได้ว่า การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยววนั้นจะต้องพัฒนาทั้งทางด้านทรัพยากรท่องเที่ยวที่ได้อยู่แล้วและทรัพยากรที่เสื่อมโทรม โดยทรัพยากรท่องเที่ยวที่ดีอยู่แล้วก็ต้องพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นอีกส่วนทรัพยากรที่ยังเสื่อมโทรมอยู่ก็ต้องพัฒนาให้อยู่ในสภาพที่ดีเพื่อสร้างความพร้อมที่จะสามารถรองรับนักท่องเที่ยวที่มาท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยววนั้น เพื่อให้เกิดความก้าวหน้าและเติบโตอย่างเป็นรูปธรรมและนามธรรม โดยมีการวางแผนไวล่วงหน้าและมีการพัฒนาอย่างต่อเนื่องกันเพื่อสร้างความพึงพอใจให้แก่นักท่องเที่ยวภายใต้จิตสำนึกที่ดี การรู้คุณค่าอันไม่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรของแหล่งท่องเที่ยววนั้นด้วย

๒.๔ การสืบค้นประวัติศาสตร์ความเป็นมาแหล่งโบราณสถาน โดยอาศัยแนวคิด

๒.๔.๑ ความเชื่อโยงภูมิศาสตร์วัฒนธรรม

นิคม มุสิกคามะ กล่าวว่า^{๕๓} วัฒนธรรม คือวิถีชีวิตของคนเกิดจาก กระบวนการอันซับซ้อน ทางสังคมหรือกลุ่มชนโดยรวมเอามิติทางด้านจิตใจ วัตถุภูมิปัญญา และ อารมณ์เข้าไว้ด้วยกันจนเป็น รูปแบบเอกลักษณ์ของสังคมนั้น มิใช่เพียงเรื่องของศิลปะและ วรรณกรรมหากหมายรวมถึง

^{๕๐} ศิริพร คงจินดา, แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเขื่อนรัชชประภา อำเภอบ้านตาขุน จังหวัดสุราษฎร์ธานี, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๒), หน้า ๒๒.

^{๕๑} นิคม จารุมณี, การจัดการอุตสาหกรรมบริการ, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๖), หน้า ๓๒.

^{๕๒} พัฒน์ สุจำนงค์, สารานุกรมสาธารณสุข, (กรุงเทพมหานคร: แพทย์พิทยา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๑.

^{๕๓} นิคม มุสิกคามะ, บทบาทใหม่ในยุคโลกาภิวัตน์, (กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า

รูปแบบของชีวิตสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานระบบคานิยมตลอดจน ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และความเชื่อต่างๆ

๒.๔.๒ แนวคิดเรื่องกิจกรรมการเรียนรู้

ก. ความหมายของการเรียนรู้ สำหรับความหมายของการเรียนรู้นี้มีนักวิชาการทั้งในตะวันตกและนักวิชาการไทยได้ให้ความรู้ไว้ดังนี้ Mezirow, Jack ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า ^{๕๔}“การเรียนรู้เป็นการให้การศึกษาอันเป็นกระบวนการซึ่งแสวงหาเส้นทางโดยตรงที่จะเปลี่ยนความหมายแห่งประสบการณ์ไปสู่อิสรภาพ”) พัทธษณาคม ชาติชาย ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า ^{๕๕}“การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงแก้ไขพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์” Klein, D.M., ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า ^{๕๖}“การเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรไม่มากนักน้อย ทำให้เกิดการตอบสนองจนเป็นนิสัย เกิดการคิดแก้ปัญหา อันเป็นผลจากประสบการณ์ นอกจากนั้น ดนัย เทียนพุ่ม ได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า ^{๕๗}“การเรียนรู้ของบุคคล หัวใจสำคัญอยู่ที่การเรียนรู้เกี่ยวกับแนวคิดในการทำงานอย่างมีประสิทธิภาพ” จำเป็นอย่างยิ่งมนุษย์จะต้องมีการเรียนรู้ พัฒนาฝึกฝนตนเองอย่างต่อเนื่อง

สรุปได้ว่า การเรียนรู้เป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความรู้สึก ความคิดเห็น และการกระทำของบุคคล ภายหลังจากการเรียนรู้บางสิ่งบางอย่าง ทำให้การแสดงพฤติกรรมหรือการกระทำ หรือการดำเนินกิจกรรมบางอย่างเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมในลักษณะที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์

ข. กระบวนการของการเรียนรู้ สำหรับการเรียนรู้จะเริ่มต้นขึ้นได้เมื่อผู้เรียนมีความสนใจ หรือมีความต้องการในบาง สิ่งบางอย่าง และได้ลงมือปฏิบัติด้วยความสนใจเพื่อให้ได้สิ่งที่ตนต้องการ นอก จากนี้การเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยการรับรู้ (perception) ซึ่งเกี่ยวเนื่องควบคู่กันไป กล่าวคือ มีการรับรู้จึงเกิดการเรียนรู้ หรือมีประสบการณ์เดิมอยู่ก่อนแล้วจึงทำให้การเรียนรู้ง่ายและ

^{๕๔} Mezirow, Jack, *Transformative Dimensions of Adult Learning*, (San Francisco: Jossey-Bass, 1991), p. 167.

^{๕๕} พัทธษณาคม ชาติชาย, *จิตวิทยาสำหรับครู*, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔), หน้า ๔๕.

^{๕๖} Klein, D. M., *The Family: Its Structure and Interaction*, 2nd ed, (Boston: Houghton Mifflin Company, 1987), p.102.

^{๕๗} ดนัย เทียนพุ่ม, *การจัดการทรัพยากรมนุษย์ : ภารกิจที่ท้าทาย*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บุ๊คแบงก์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๕.

เร็วขึ้น การรับรู้จึงเป็นการเรียนรู้อย่างหนึ่งและเป็นพื้นฐานที่สำคัญของกระบวนการเรียนรู้ โดยที่การรับรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นระหว่างสิ่งเร้าและการตอบสนองต่อสิ่งเร้ากล่าวคือ เมื่อมีสิ่งเร้ามาเร้าประสาทสัมผัส การรับรู้จะดำเนินต่อเนื่องไปตามลำดับ ดังนี้

๑. เกิดความรู้สึกจากการรับสัมผัส (sensation) คือ การที่อวัยวะของร่างกายได้รับรู้ต่อสิ่งเร้าทำให้รู้สึกตื่นตัวและตอบสนองต่อสิ่งเร้านั้น และถูกนำส่งไปสู่สมองและประสาทบอกความรู้สึก (sensory nerve) ซึ่งได้แก่ความรู้สึกในทางกลิ่น รส เสียง แสง ความร้อน ความเย็น ฯลฯ

๒. ทบทวนกับความรู้เดิมหรือประสบการณ์เดิม (previous experience) ประสบการณ์เดิมคือ ความคิด ความรู้ และการกระทำที่เคยทำหรือได้พบเห็นมาบ่อย ๆ หรือกล่าวได้ว่าประสบการณ์เดิมเป็นผลของการปะทะ (interaction) ระหว่างระบบหรือส่วนต่าง ๆ ของร่างกายกับสิ่งเร้า ซึ่งมีความสำคัญมากสำหรับการแปลความหมายความรู้สึกจากการรับสัมผัสได้โดยแจ่มชัด

๓. แปลความหมายความรู้สึกจากการรับสัมผัส (interpretation of sensation) ในการแปลความหมายของความรู้สึกจากการรับสัมผัสต้องมีเจตนาที่จะแปลสัมผัสนั้น ๆ โดยสามารถรู้ได้จากอาการสัมผัส ซึ่งดูได้จากพฤติกรรมที่แสดงออก และขึ้นอยู่กับประสบการณ์เดิมหรือสิ่งที่เคยพบเห็นมาแล้ว เช่น เมื่อได้ยินเสียงตะโกนเรียกชื่อของตน สมองต้องแปลโดยเปรียบเทียบกับเสียงที่เคยได้ยินว่าเป็นเสียงของใคร เช่น เสียงของพ่อ เสียงของแม่ เสียงของพี่ชาย เพราะโดยปกติเมื่อมนุษย์ได้รับสัมผัสอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วมักจำแนกอาการสัมผัสนั้น ๆ ตามประสบการณ์ที่ตนมีอยู่เกือบทุกครั้ง ดังนั้น สิ่งที่เคยได้เห็น ได้ยิน ได้กลิ่นมาแล้ว เป็นต้น ย่อมประทับอยู่ในสมอง เมื่อได้รับสิ่งเร้าสมองก็จะทบทวนกับประสบการณ์เดิมว่าสิ่งนั้นคืออะไร

สรุปได้ว่าเมื่ออวัยวะรับสัมผัสรับสิ่งเร้าที่มากระทบแล้ว ประสาทรับสัมผัสจะส่งกระแสประสาทไปยังสมอง เพื่อให้สมองแปลความหมายโดยอาศัยประสบการณ์ การแปลความหมายความรู้สึกจากการรับสัมผัส เรียกว่า การรับรู้ หรืออาจกล่าวได้ว่า การรับรู้เป็นผลของความรู้เดิมกับการรับสัมผัส เมื่อเกิดความรู้สึกจากการรับสัมผัสจะมีการรับรู้ควบคู่ไปด้วย เมื่อมีความรู้ใหม่ซึ่งไม่เคยมีประสบการณ์มาก่อน จะไม่สามารถบอกได้ว่าสิ่งที่สัมผัสนั้นคืออะไร จะเป็นเพียงความรู้สึกจากการรับสัมผัสเท่านั้น ไม่ถือว่าเป็นการรับรู้จนกว่าจะสามารถแปลความหมายของสิ่งเร้านั้น ๆ ได้ การรับรู้จึงเกิดขึ้น

๒.๔.๓ การจัดกิจกรรมเรียนรู้ทางวัฒนธรรม

การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องความต้องการและอัตลักษณ์ของชุมชน ถือเป็นการจัดการความรู้ที่เน้นสิ่งแวดล้อมหรือแหล่งเรียนรู้ใกล้ตัวในชุมชนของผู้เรียนเป็นสำคัญ ในการที่จะสามารถส่งเสริมการแบ่งปันและแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ความรู้ ทักษะของผู้มีประสบการณ์ตรงเพื่อค้นหาแนวปฏิบัติที่ดีเกี่ยวกับ “เทคนิคการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ทางวัฒนธรรม”

นอกจากนี้สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน ได้กล่าวถึง^{๕๘}แนวทางในการดำเนินงานการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียนไว้ดังนี้

๑. ให้ความรู้เกี่ยวกับความหมายความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าเกิดเจตคติที่จะร่วมกันรับผิดชอบในฐานะเป็นสมบัติของทุกคนที่จะร่วมกันอนุรักษ์ให้คงอยู่ ฟื้นฟูและพัฒนาอย่างเหมาะสม

๒. ปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอนกิจกรรมนักเรียนและกิจกรรมโรงเรียนให้นักเรียนมีโอกาสร่วมปฏิบัติในเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านโดยเชื่อมโยงและร้อยรัดกับสภาพที่มีในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความรู้และประสบการณ์ในการอนุรักษ์ที่ถูกต้อง

๓. จัดสถานการณ์ให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความภูมิใจในมรดกทางความคิดการสร้างสรรค์สามารถเลือกสรรค์นำไปพัฒนาและสืบทอดได้อย่างงามสมัยได้

๔. ส่งเสริมโดยการรณรงค์อย่างกว้างขวางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้และพัฒนาอย่างเหมาะสมในโรงเรียนเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตของตนและชุมชนในท้องถิ่น

๕. ปลุกฝังความรักความหวงแหนในคุณค่าและเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศเพื่อให้สามารถปรับปรนและตอบสนองกระแสกับวัฒนธรรมอื่นๆ ที่มีอิทธิพลได้อย่างชาญฉลาด

๖. สร้างและประสานเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านกับองค์กรนอกโรงเรียน ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อสนเทศองค์ความรู้เรื่องต่างๆ เพื่อสนับสนุนหรือร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และเผยแพร่อย่างกว้างขวาง เพื่อให้สอดคล้องกับบทเรียนและให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวควรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยการสร้างความรู้เอง (Construct) ด้วยกระบวนการคิด (Thinking Process) และกระบวนการกลุ่ม (Group Process) เพื่อให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยตนเอง รวมทั้งเรียนด้วยบรรยากาศของการมีส่วนร่วมเรียนรู้โดยใช้วิธีการสอนที่ใช้แหล่งวิทยาการของชุมชน การสอนโดยใช้แหล่งกิจกรรมของชุมชน (The use of Community Activity) เป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนได้สัมผัสกับของจริง สถานการณ์จริงจากชุมชนหรือท้องถิ่นใกล้ๆ บริเวณโรงเรียนโดยผู้เรียนได้ศึกษาและปฏิบัติกิจกรรมตามที่ได้ร่วมกันวางแผนระหว่างครูและนักเรียน เช่น ให้ได้สัมผัสกับบุคคลสถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ที่เกี่ยวข้องับเรื่องที่จะเรียน โดยใช้กิจกรรมศึกษานอกศึกษาการเชิญวิทยากร

---

^{๕๘} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, แนวทางการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการเรียนรู้, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒.

ในชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้ความรู้ การสัมภาษณ์บุคคลที่เป็นแหล่งความรู้และการนำวัสดุอุปกรณ์ในชุมชนหรือท้องถิ่นมาประกอบการสอน

ชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ครอบคลุม ทุกสิ่งในชุมชนสามารถนำมาใช้เป็นตัวอย่างและกรณีศึกษาในการเรียนรู้ได้เป้าหมายของการเรียนรู้ เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเกิดแนวคิด เข้าใจค่านิยม พัฒนาสติปัญญา ความคิด ทักษะทางสังคม และสามารถแสดงออกถึงความรู้สึกรักนึกคิดของตนเองได้ ความเชื่อมโยงกับชีวิตจริง การเรียนรู้จากชุมชนช่วยให้ผู้เรียนเชื่อมโยงความรู้กับประสบการณ์จริงในชีวิตประจำวัน ดังนั้น ข้อความนี้จึงเน้นย้ำถึงคุณค่าและความสำคัญของการบูรณาการ "ชุมชน" เข้ากับการจัดการเรียนการสอน เพื่อให้การเรียนรู้มีความหมายและส่งเสริมพัฒนาการของผู้เรียนในหลากหลายด้าน

๒.๔.๔ การเรียนรู้ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม

นิคม มูลิกะคามะ^{๕๙} “วัฒนธรรม” คือวิถีชีวิตของคน เกิดจากกระบวนการอันซับซ้อนทางสังคมหรือกลุ่มชน โดยรวมเอามิติทางด้านจิตใจ วัตถุ ภูมิปัญญาและอารมณ์เข้าไว้ด้วยกันจนเป็นรูปแบบเอกลักษณ์ของสังคมนั้น มิใช่เพียงเรื่องของศิลปะและวรรณกรรม หากหมายรวมถึงสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน ระบบค่านิยม ตลอดจนขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี และความเชื่อต่างๆ ลักษณะของวัฒนธรรมไทย

ความหมายของวัฒนธรรมมีหลายอย่าง เช่น หมายถึงขนบธรรมเนียมประเพณี สิ่งที่ดีงาม สิ่งที่ได้รับการปรุงแต่งให้ดีแล้ว หรือสิ่งที่ได้รับการยอมรับและยกย่องมาเป็นเวลานานแล้ว เช่น ค่านิยม ความคิดเห็น วิทยาการต่างๆ เป็นต้น

วัฒนธรรมไทยในแต่ละท้องถิ่น จะมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ และยังมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นเพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และการดำเนินชีวิตของคนไทยอยู่ตลอดเวลา

ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมเก่าแก่สืบสานต่อกันมาเป็นเวลายาวนาน มีวัฒนธรรมหลักที่ถือว่า เป็นวัฒนธรรมประจำชาติไทย และแสดงให้เห็นถึงความเป็นไทย ได้แก่

๑. ศาสนา คนไทยส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา แต่ก็มิได้กีดกันผู้ที่นับถือศาสนาอื่นแต่อย่างใด

---

^{๕๙} นิคม มูลิกะคามะ, “วัฒนธรรม” [ออนไลน์], แหล่งที่มา: https://www.openbase.in.th/node/5954?utm_source=chatgpt.com. [๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๘].

๒. ภาษา คนไทยมีภาษาและตัวอักษรไทย ซึ่งพ่อขุนรามคำแหงได้ประดิษฐ์ขึ้นในสมัยสุโขทัยเมื่อ พ.ศ. ๑๘๒๖

๓. ประเพณีไทย เป็นสิ่งที่แสดงถึงวิถีชีวิตของคนไทยที่เคยปฏิบัติสืบเนื่องกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ และได้สืบทอดกันมาจนถึงลูกหลาน ที่เรียกกันว่าขนบธรรมเนียมประเพณีนั่นเอง เช่น การไหว้ การเซ่นไหว้บรรพบุรุษ เป็นต้น

สังคมไทยประกอบด้วยผู้คนหลายเชื้อชาติ ศาสนา และสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ในแต่ละท้องถิ่นก็มีความแตกต่างกันออกไป วัฒนธรรมของผู้คนจึงมีความแตกต่างกันออกไปในระดับต่าง ๆ ดังนี้

๑) วัฒนธรรมในระดับภูมิภาคของสังคมไทย แบ่งตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ เป็น ๔ ภาคใหญ่ ๆ ได้ ดังนี้

(๑) วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคเหนือ เป็นภูมิภาคที่มีเอกลักษณ์ที่มีความโดดเด่นในด้านวัฒนธรรมท้องถิ่นของตน เช่น ประเพณีตานก๋วยสลาก ประเพณีปอยหลวง การกินขันโตก พิธีสืบทอดเมือง เป็นต้น

(๒) วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (ภาคอีสาน) เป็นศูนย์รวมวัฒนธรรมที่เก่าแก่ มีวัฒนธรรมประเพณีที่เป็นเอกลักษณ์สำคัญ เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีไหลเรือไฟ ประเพณีผีตาโชน ประเพณีแห่ปราสาทผึ้งและหมอลำ เป็นต้น

(๓) วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคกลาง เนื่องจากอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จึงมีวิถีผูกพันอยู่กับการเกษตรเป็นส่วนใหญ่ และมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สำคัญ เช่น ประเพณีทำขวัญข้าว การบูชาแม่โพสพ การลงแขกเกี่ยวข้าวและล่ำดัด เป็นต้น

(๔) วัฒนธรรมท้องถิ่นภาคใต้ ประชากรมีความแตกต่างกันทางด้านศาสนาเป็นกลุ่ม ๆ มีการผสมผสานทางวัฒนธรรมประเพณี จึงมีวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะภาค เช่น ประเพณีการชักพระ ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ การเต้นรอนเง้ หนังตะลุง และรำโนราห์ เป็นต้น

ลักษณะทางกายภาพหรือปัจจัยทางภูมิศาสตร์มีความสัมพันธ์กับการดำรงชีวิตของคนเราในด้านต่าง ๆ เช่น การประกอบอาชีพ การสร้างสรรค์วัฒนธรรมประเพณี เพราะคนเราจะเลือกตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ในการดำรงชีวิตได้

๑. ลักษณะทางกายภาพที่มีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ มีอยู่ ๓ ประการ ดังนี้

๑) ลักษณะภูมิประเทศ ซึ่งประกอบด้วยพื้นดินและแหล่งน้ำ เช่น บางจังหวัดมีภูมิประเทศที่ราบลุ่ม มีดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก รวมทั้งมีแหล่งน้ำที่ใช้อุปโภค บริโภค สมบูรณ์ ก็จะมีคนอาศัยอยู่มาก

๒) ลักษณะภูมิอากาศ จังหวัดหรือบริเวณที่มีภูมิอากาศเหมาะสม ไม่ร้อนหรือหนาวเกินไป ก็จะมีคนอาศัยอยู่มาก

๓) ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่าไม้ เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตของคน ซึ่งลักษณะของทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละบริเวณมีผลต่อการประกอบอาชีพของคน เช่น บริเวณที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์หรืออยู่ติดทะเล คนก็จะทำการประมง ส่วนบริเวณที่มีทุ่งหญ้าอุดมสมบูรณ์ก็เหมาะแก่การเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย

๒. ลักษณะทางกายภาพที่มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรควัฒนธรรมประเพณี

ลักษณะทางกายภาพที่แตกต่างกันของแต่ละจังหวัด ทำให้เกิดวัฒนธรรมประเพณีที่แตกต่างกัน เช่น ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีสภาพภูมิอากาศค่อนข้างแห้งแล้ง จึงมีประเพณีเกี่ยวกับการขอให้น้ำอุดมสมบูรณ์ในการเพาะปลูก เช่น ประเพณีแห่นางแมว ประเพณีบุญบั้งไฟ ภาคกลาง เป็นแหล่งเพาะปลูกที่สำคัญ โดยเฉพาะการทำนา จึงมีประเพณีเกี่ยวข้าว เช่น การทำขวัญข้าว การแรกนา รวมทั้งมีวิถีชีวิตผูกพันกับแม่น้ำลำคลองจึงมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับน้ำ เช่น ประเพณีแข่งเรือ ประเพณีลอยกระทง

๓. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมล้วนมีคุณค่าต่อการดำรงชีวิตของคนเรา ดังนั้นทุกคนจะต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ และพัฒนาสิ่งแวดล้อมในจังหวัดและในภาคของตนให้ดีขึ้น ซึ่งการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้มีความยั่งยืนนั้น ควรเริ่มต้นด้วยการปลูกจิตสำนึกให้ทุกคนเห็นคุณค่าและความสำคัญของสิ่งแวดล้อม

ในภาคอีสาน หรือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งอยู่บนที่ราบสูงโคราช มีแม่น้ำโขงกั้นเขตทางตอนเหนือ และตะวันออกของภาค โดยทางด้านใต้จรดชายแดนกัมพูชา ทางตะวันตกมีเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเทือกเขาตองพญาเย็นเป็นแนวกั้นแยกจากภาคเหนือ และภาคกลาง ซึ่งเทือกเขาที่สูงที่สุดในภาคอีสานคือ ยอดภูกระดึง ซึ่งเป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำสายสำคัญของชาวอีสาน เช่น ลำตะคอง แม่น้ำชี และแม่น้ำมูลอีสาน มีเนื้อที่ประมาณ ๑๗๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ซึ่งเทียบได้กับหนึ่งในสามของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศไทย ซึ่งประกอบด้วยจังหวัดต่างๆ กว่า ๒๐ จังหวัด

เนื่องจากภูมิประเทศภาคอีสานเป็นที่ราบสูง ค่อนข้างแห้งแล้ง เพราะพื้นดินไม่เก็บน้ำ ฤดูแล้งจะกันดาร ฤดูฝนน้ำจะท่วม แต่ชาวอีสานก็มีอาชีพทำไร่นา และเป็นคนรักสนุก ดังนั้นจึงสามารถหาความบันเทิงได้ทุกโอกาส โดยจะมีทั้งการร้องเพลง และฟ้อนรำ ทั้งนี้ การแสดงของภาคอีสาน มักเกิดจากกิจวัตรประจำวัน หรือประจำฤดูกาล และลักษณะการแสดงซึ่งเป็นลีลาเฉพาะของอีสาน คือ ลีลา และจังหวะในการก้าวเท้า ที่มีลักษณะคล้ายเต้น แต่นุ่มนวลกว่า และมักเดินด้วยปลายเท้า โดยจะสับเท้าไปข้างหลังสูงนอกร่างนี้อีสานมีชนอยู่หลายกลุ่มวัฒนธรรม การผลิตผ้าพื้นเมืองจึง

แตกต่างกันไปตามกลุ่มวัฒนธรรม เช่น กลุ่มอีสานใต้ คือกลุ่มคนไทยเชื้อสายเขมรที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในแถบจังหวัดสุรินทร์ ศรีสะเกษ และบุรีรัมย์ เป็นกลุ่มที่มีการทอผ้าที่มีสีสันแตกต่างจากกลุ่มไทยลาว

๒.๕ ทฤษฎีการเรียนรู้

การศึกษาระบบพฤติกรรมของมนุษย์นั้น การศึกษาว่าด้วยกระบวนการเรียนรู้ ถือว่ามีบทบาทสำคัญที่สุด จึงทำให้สำนักจิตวิทยาส่วนใหญ่ที่สำคัญ ได้แก่ สำนักโครงสร้างแห่งจิต (Structuralism) สำนักพฤติกรรมนิยม (Behaviorism) สำนักหน้าที่แห่งจิต (Functionalism) สำนักเกสตัลต์ (Gestalt's Psychology) สำนักจิตวิเคราะห์ (Psychoanalysis) และสำนักการรู้คิด (Cognitive Psychology) พัฒนาทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ มีการทดลองเชิงปริมาณเกี่ยวกับพฤติกรรมการเรียนรู้โดยใช้สัตว์ทดลอง ทำให้เกิดทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ ขึ้น และในบรรดาทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ทั้งหลาย ทฤษฎีพฤติกรรมศาสตร์ได้รับแรงผลักดันมากที่สุด เป็นจิตวิทยาแห่งการเรียนรู้เบื้องต้นและได้พัฒนามาสู่ทฤษฎีการเรียนรู้ในสมัยต่อมาจนถึงปัจจุบัน^{๖๐} ทั้งทฤษฎี พร้อมกันเรียนรู้ จะต้องมาพร้อมกัน เพื่อการทดลองพฤติกรรมการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ (theories of learning) ของนักจิตวิทยาแต่ละสำนักเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมาก ในแง่ที่จะเป็นแนวทางชี้ให้ทราบถึงกฎเกณฑ์หรือหลักการเงื่อนไข ต่าง ๆ ที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้หรือเกิดการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงขึ้นในตัวมนุษย์ การเรียนรู้ ทำให้มนุษย์ได้รับความรู้ใหม่เข้าไปอยู่ในโครงสร้างของความคิด ซึ่งโครงสร้างเหล่านั้นจะรวมกลุ่มกันเป็นข้อเท็จจริง มโนภาพ และข้อสรุปที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ ก่อนที่จะศึกษาถึงทฤษฎีการเรียนรู้ต่าง ๆ จำเป็นต้องศึกษาถึงแบบของการเรียนรู้ พื้นฐานที่ใช้กำหนด โครงสร้างของทฤษฎีการเรียนรู้ และจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ เพื่อให้เข้าใจถึงหลักเกณฑ์ที่เป็นพื้นฐานของทฤษฎีการเรียนรู้แต่ละทฤษฎี

ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวช วัฒนา ได้กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ในหนังสือ “ปฏิรูปการเรียนรู้ ผู้เรียนสำคัญที่สุด” สรุปความได้ว่า ในการเรียนรู้สถานการณ์ของผู้เรียนแต่ละคนไม่เหมือนกัน จึงต้องเอาผู้เรียนเป็นตัวตั้ง ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จากประสบการณ์ กิจกรรม และการทำงาน อันนำไปสู่การพัฒนาผู้เรียนครบทุกด้านทั้งร่างกาย จิตหรืออารมณ์ สังคม และสติปัญญา รวมถึงการพัฒนาทางด้านจิตวิญญาณด้วย

^{๖๐}

นิมิต, ทฤษฎีการเรียนรู้, [ออนไลน์],

แหล่งที่มา :

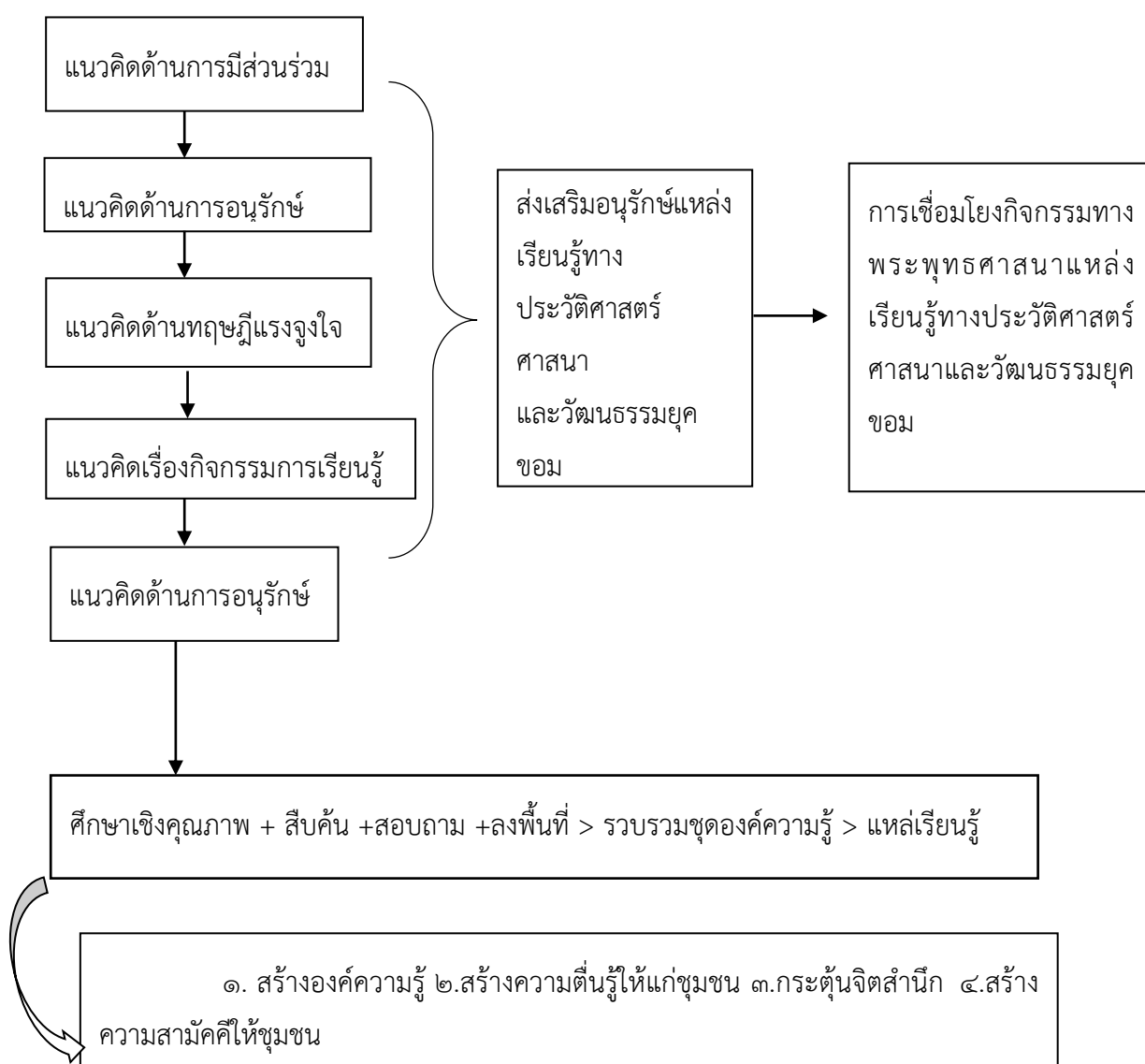
https://www.gotoknow.org/posts/307659?utm_source=chatgpt.com.

[๑๓ พฤษภาคม

๒๕๖๘]

๒.๖ กรอบแนวคิดของการวิจัย

งานวิจัยเรื่องการศึกษาค้นคว้าและสำรวจ เมืองโบราณชัยภูมิ เพื่อให้ทราบประวัติความเป็นมาของพุทธสถาน พุทธศิลป์ และวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ เพื่อนำมาจัดทำเป็นองค์ความรู้ คู่มือการเชื่อมโยงเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยได้นำมาสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัยดังกล่าว โดยการกำหนดแบบการศึกษาสืบค้น เอกสาร ตำรา การสัมภาษณ์และปฏิบัติการสำรวจสัมภาษณ์ในพื้นที่เป้าหมายเพื่อนำมาวิเคราะห์และสรุปผลการวิจัย ดังนี้

๒.๗ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พระปลัดเกษม วุฒิสมนโน (รอดจากทุกข์) ได้วิจัยเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี” โดยพบผลการวิจัยว่า บทบาทของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุและศิลปวัตถุ โดยฐานะผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เกิดขึ้นเนื่องจากความเป็นผู้มีพื้นฐานทางจิตใจที่รักการทำงานเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม และชอบเสียสละ ดังนี้ เมื่อพระสงฆ์ได้ออกธุดงค์ไปในพื้นที่ต่างๆ จึงปลูกเร้าพื้นฐานทางจิตใจและพยายามผลักดันให้เกิดการพัฒนาชนบท เพื่อประโยชน์สุขของชุมชน ดังเช่น กรณีการบูรณปฏิสังขรณ์ตามแบบอย่างครุฑาศรีวิชัย ที่ได้เป็นแกนนำในการบูรณปฏิสังขรณ์โบราณสถานทางภาคเหนือของประเทศไทย ด้วยแนวคิดที่ว่า หากวัดวาอารามอันเก่าแก่เป็นที่ชำรุดทรุดโทรม หาผู้ปฏิสังขรณ์บำรุงไว้ในพระพุทธศาสนาสืบต่อไปมิได้ท่านจึงสมควรที่จะปฏิสังขรณ์เพื่อสืบศาสนาต่อไป โดยใช้เงินทุนจากการรวบรวมเอาจากแรงศรัทธาของประชาชนชาวเหนืออย่างแท้จริง ซึ่งแม้จะขัดแย้งกับนโยบายในยุคเริ่มต้นของรัฐในภาคกลาง ที่เริ่มเห็นคุณค่าของความเก่าแก่ดั้งเดิม จึงกล่าวได้ว่า พระสงฆ์มีบทบาทในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ และศิลปวัตถุ โดยฐานะของความเป็นผู้นำจิตวิญญาณของชุมชน เป็นผู้นำในการอนุรักษ์บูรณะและปฏิสังขรณ์สมบัติของพระศาสนานั่นเอง^{๖๑}

พระครูใบฎีกาศักดิ์ด้นัย สุนตจิตโต (เนตรพระ) ได้วิจัยเรื่อง “การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขต อำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี” โดยพบผลการวิจัยว่า พระสงฆ์มีการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตอำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีโดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับปานกลาง โดยด้านที่มีค่าเฉลี่ยสูงสุดคือ ด้านการดูแล รักษาโบราณสถาน โบราณวัตถุ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๔๔๗ และด้านที่มีค่าเฉลี่ยต่ำสุด คือ ด้านความร่วมมือในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุกับหน่วยงานราชการ มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๒.๔๑๓ ผลการเปรียบเทียบการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัด ในเขตอำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล ทดสอบสมมติฐานตัว แปร พบว่า พระสงฆ์ผู้ตอบแบบสอบถามที่มีอายุ พรรษา วุฒิการศึกษาสามัญ วุฒิการศึกษาทางธรรม และวุฒิการศึกษาปริญญา แตกต่างกัน มีการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทาง พระพุทธศาสนาของวัดในเขต

^{๖๑} พระปลัดเกษม วุฒิสมนโน (รอดจากทุกข์), “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๙.

อำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทาง สถิติที่ระดับ ๐.๐๕ จึงยอมรับสมมติฐานที่ตั้งไว้ ปัญหา อุปสรรคเกี่ยวกับการอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุทาง พระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรีพบว่า พระสงฆ์ยังขาดความ เข้าใจในหลักการ อนุรักษ์ที่ถูกต้อง พระสงฆ์ขาดการท หน้าที่เผยแพร่ความรู้ด้านอนุรักษ์อย่างจริงจัง และขาดความ ร่วมมือกันในการป้องกันผลกระทบจากสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับแหล่งโบราณสถาน ข้อเสนอแนะ พบว่า ควรส่งเสริมให้มีการอบรมด้านการอนุรักษ์แก่พระสงฆ์ในพื้นที่แหล่งโบราณสถาน โดยเผยแพร่ ความรู้ด้านการอนุรักษ์ในเทศกาลสำคัญ และส่งเสริมให้มีส่วนร่วมในการป้องกันผลกระทบ จาก สิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นกับแหล่งโบราณสถาน ส่วนแนวทางในการส่งเสริมการอนุรักษ์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุทางพระพุทธศาสนาของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัด สุพรรณบุรี พบว่า พระสงฆ์ควรจะเป็นกำลังหลักในการดูแลรักษาเสนาสนะของวัด จึงต้องมีความรู้ใน เรื่องอนุรักษ์ โบราณสถานโบราณวัตถุของวัดเป็นอย่างดีมีการจัดกิจกรรมเพื่อให้ความรู้ที่ถูกต้องในการ อนุรักษ์และ เผยแพร่ความรู้ออกไปในรูปแบบของวิธีการให้แพร่หลายแก่ประชาชน ต้องสร้างจิตสำนึก ให้เกิดขึ้น ระหว่างเจ้าหน้าที่ของรัฐกับพระสงฆ์โดยวัดกับชุมชนและภาครัฐควรจะต้องให้ความ ช่วยเหลือเกื้อกูล กันตามความต้องการของประชาชน^{๒๒}

พิรวัชร ราชวงศ์ ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานในวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี” ผลการวิจัยพบว่า แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานทางพระพุทธศาสนา นั้น ถือเป็นหน้าที่หลักของกรม ศิลปากร สำนักงานโบราณคดีและสำนักพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เป็น ผู้รับผิดชอบปฏิบัติเป็นหลัก โดยจะต้องเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีลักษณะในฐานะหลักฐานที่เกี่ยวกับ ประวัติศาสตร์ มีคุณค่าทางศิลปะที่ เกี่ยวพันกับชุมชนสังคมประเทศชาติเป็นสำคัญ แนวทางอนุรักษ์ ที่สำคัญกระทำได้โดยการดูแลรักษา ปกป้องไม่ให้เกิดความเสียหายหรือถูกทำลายเป็นสำคัญ แนว ทางการอนุรักษ์โบราณสถานของพระสงฆ์วัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี พบว่า บทบาทพระสงฆ์ มีความสำคัญในการอนุรักษ์โบราณสถานเป็นอย่างยิ่งนอกเหนือจากบทบาทในด้าน อื่นๆ ซึ่งบทบาท ของพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถานนั้นถือเป็นหน้าที่ตามบัญญัติพระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ มอบหมายให้พระสงฆ์ภายในวัดมีหน้าที่ในการช่วยดูแลรักษาศาสนสมบัติของวัด นอกจากนี้แล้วยังถือ

^{๒๒} พระครูใบฎีกาศักดิ์ดินัย สุนตจิตโต (เนตรพระ), การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ทาง พระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอเมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี, **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตร มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓), บทคัดย่อ.

เป็นหน้าที่ตามความแห่งพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ที่พระสงฆ์ผู้ดำรงตำแหน่ง ทางการปกครองวัด หรือ เจ้าอาวาส มีหน้าที่ต้องรับผิดชอบ^{๖๓}

พลวัฒน์ ชุ่มสุข ได้วิจัยเรื่อง “แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววัดเชิงวัฒนธรรม ในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา” ผลการศึกษวิจัยพบว่า การไม่รักษาความสะอาด เนื่องจากนักท่องเที่ยวที่มาภายในวัดส่วนใหญ่ไม่ช่วยกันรักษาความสะอาด แม้มีการจัดสถานที่สำหรับทิ้งขยะไว้ตามจุดต่างๆ แต่ก็ยังมีปัญหา นอกจากนี้ ยังมีปัญหาเล็กน้อย น้อย ทำให้นักท่องเที่ยวไม่ยอมมาเที่ยวภายในวัด แหล่งท่องเที่ยวประเภทวัดที่มีศิลปวัฒนธรรม เป็นวัด ทางพระพุทธศาสนา ที่เสริมสร้างให้ความรู้ทางด้านวัฒนธรรม และสร้างภูมิปัญญาให้กับผู้ที่มาท่องเที่ยว หรือ นักท่องเที่ยวจากต่างประเทศให้ได้เห็นวัฒนธรรม ซึ่งสร้างความภาคภูมิใจให้นักท่องเที่ยวชาวต่างชาติที่ได้มา เห็นสิ่งสวยงามอันเป็นวัฒนธรรมของชาติไทย และยังสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับวัดที่เป็นสถานที่ท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมจะได้นำมูลค่าเพิ่มต่างๆ เหล่านั้นพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวให้สวยงามยิ่งขึ้นไป การท่องเที่ยววัดเชิง วัฒนธรรมมีหลายวัดในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยาที่จัดท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรม เช่น วัดพนัญเชิงวรวิหาร วัด ใหญ่ชัยมงคล วัดกษัตราธิราชวรวิหาร วัดพระศรีสรรเพชญ์ วัดราชบูรณะ วัดเชิงท่า วัดแม่นางปลื้ม วัดไชย วัฒนาราม และวัดมหาธาตุ เป็นต้น ในแต่ละวัดยังเป็นศาสนสถานที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานและมีค่าควร ศึกษาในเชิงวัฒนธรรม^{๖๔}

จำปา ศศิพัชร ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์ และ ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น” ผลการวิจัยพบว่า ๑. รูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นโดยใช้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ฯ มีชื่อว่า SSAS Model มี ๔ องค์ประกอบ คือ หลักการ วัตถุประสงค์ กระบวนการจัดการเรียนรู้ และเงื่อนไขการนำรูปแบบไปใช้ ซึ่งกระบวนการจัดการเรียนรู้ มี ๔ ขั้นตอน ประกอบด้วย ขั้นที่ ๑ การศึกษาข้อมูลท้องถิ่น เพื่อวิเคราะห์และกำหนดประเด็นคำถามทางประวัติศาสตร์ (Study Local History Data and Historical Issue Analysis Question) ขั้นที่ ๒ การสำรวจและรวบรวมข้อมูลจากแหล่งเรียนรู้ทาง

^{๖๓} พีรวัชร ราชีวงศ์, แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานในวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), บทคัดย่อ.

^{๖๔} พลวัฒน์ ชุ่มสุข, แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววัดเชิงวัฒนธรรมในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา, วารสาร มจร การพัฒนาสังคม, (ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑), ๒๕๖๓, หน้า ๖๘.

ประวัติศาสตร์ และตรวจสอบข้อเท็จจริงของข้อมูลหลักฐาน (Survey and Collecting Data From Historical Learning and Checking Fact of Evidences) ขั้นที่ ๓ การวิเคราะห์ตีความข้อมูลเกี่ยวกับสาเหตุและผลกระทบด้วยบริบทและมุมมองทางประวัติศาสตร์ (Analysis Interpretation in Causality and Consequences by Historical Perspectives and Context) ขั้นที่ ๔ การสังเคราะห์และสรุปข้อมูล เพื่อสร้างองค์ความรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Synthesis and Summarize Data for Construct Body of Knowledge in Local History) และมีการตรวจสอบรูปแบบ ฯ โดยผู้เชี่ยวชาญ ๒. ผลการทดลองใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ฯ พบว่า ๒.๑) ผู้เรียนมีกระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์สูงขึ้น ๒.๒) ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ๒.๓) ผู้เรียนมีสำนึกรักษ์ท้องถิ่นอยู่ในระดับมากที่สุด และ ๒.๔) ผู้เรียนมีความพึงพอใจต่อรูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยู่ในระดับมาก ๓. ผลการขยายผลรูปแบบ พบว่า การใช้รูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ฯ หลังเรียนตามรูปแบบผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ มีกระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์สูงขึ้น มีสำนึกรักษ์ท้องถิ่นในระดับมาก และมีความพึงพอใจต่อรูปแบบการจัดการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยู่ในระดับมาก^{๖๕}

พระพงศ์พิสิฐ สุภาจาโร (สระ) ได้ศึกษาเรื่อง “บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดพระธาตุเรืองรอง อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ” ผลการศึกษาพบว่า ๑) พิพิธภัณฑวัดพระธาตุเรืองรอง ก่อตั้งโดยพระครูวิบูลธรรมภาณ ด้วยเห็นว่าจากกระแส โลกาภิวัตน์ที่เป็นไปอย่างรวดเร็วได้ทำลายวิถีชีวิตและวัฒนธรรมเก่าแก่ลง จึงได้จัดสร้างพิพิธภัณฑวัดพระธาตุเรืองรองขึ้น เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้วิถีชีวิต ประวัติศาสตร์และอนุรักษ์มรดกศิลปวัฒนธรรมของชนสี่ เผ่าศรีสะเกษไว้ ๒) สภาพการแนวทางอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นในอดีตและปัจจุบัน มีลักษณะของการ รวมศูนย์โดยมีพระครูวิบูลธรรมภาณ เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบริหารจัดการและตัดสินใจต่าง ๆ ๓) ปัญหา อุปสรรคต่อบทบาทพระสงฆ์ในการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมวัดพระธาตุ เรืองรอง ได้แก่ ด้านการอนุรักษ์ดูแลรักษา ด้านการเผยแพร่และฟื้นฟู ด้านบุคลากร ด้านการบริหาร จัดการ ส่วนแนวทางการส่งเสริมบทบาทพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นวัดพระธาตุ เรืองรอง

---

^{๖๕} จำปา ศศิพัชร, รูปแบบการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์ และ ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น, **รายงานการวิจัย** สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙), หน้า บทคัดย่อ.

ในอนาคต มี ๖ ด้าน ประกอบด้วย (๑) บทบาทต่อการเป็นผู้นำและแบบอย่างในการสืบสาน (๒) บทบาทต่อการส่งเสริมความร่วมมือสนับสนุน (๓) บทบาทต่อการส่งเสริมการบริหารจัดการอย่างมีส่วนร่วม (๔) บทบาทต่อการเผยแพร่และฟื้นฟู (๕) บทบาทต่อการเสริมสร้างปราชญ์ท้องถิ่นในการให้ความรู้ (๖) บทบาทต่อการสร้างเครือข่ายพิพิธภัณฑ์พื้นบ้าน^{๖๖}

สุนิย์รัตน์ คงศิริ ได้ศึกษาเรื่อง “แนวทางการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑ์สถานคลองท่อม อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่” ผลการวิจัยพบว่า ๑. พิพิธภัณฑ์สถานคลองท่อมเดิมเป็นสถานที่สำหรับเก็บลูกปัดและโบราณวัตถุที่ขุด ค้นพบที่ “ควนลูกปัด” ก่อตั้งโดยพระครูอาทรสังวรกิจเจ้าอาวาสวัดคลองท่อมในปี ๒๕๐๙ และ พัฒนามาเป็น “พิพิธภัณฑ์พระครูอาทรสังวรกิจ” เปิดให้ผู้สนใจเข้าเยี่ยมชมได้ในปี ๒๕๒๕ ต่อมาเมื่อ พระครูอาทรสังวรกิจมรณภาพลง พิพิธภัณฑ์ก็ได้อยู่ภายใต้การดูแลของเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ และได้เปลี่ยนชื่ออีกครั้งในปี ๒๕๕๐ ว่า “พิพิธภัณฑ์สถานวัดคลองท่อม” หลังจากนั้นพิพิธภัณฑ์ก็ได้ ปรับปรุงสภาพทั้งภายนอกและภายในให้มีความทันสมัยมากขึ้นจนแล้วเสร็จในปี ๒๕๕๘ ได้เปลี่ยนชื่อ มาเป็น “พิพิธภัณฑ์สถานคลองท่อม” จนถึงปัจจุบัน ๒. แนวทางในการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์พิพิธภัณฑ์สถานคลองท่อม อำเภอ คลองท่อม จังหวัดกระบี่ พบแนวทางการพัฒนา คือ ๑) ด้านการจัดการพื้นที่ โดยสำนักงานเทศบาล ตำบลคลองท่อมได้ ควรปรับปรุงภูมิทัศน์ให้สวยงาม ควรปรับปรุงทางเดินให้เป็นพื้นคอนกรีตและมีหลังคากันแดดกันฝน ควรจัดระเบียบการจอดรถ ควรมีฐานข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุ และควร คำนึงถึงความปลอดภัยในการเก็บรักษาโบราณวัตถุทุกชิ้น ๒) ด้านการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งการ ท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำนักงานจังหวัดกระบี่และสำนักงานเทศบาล ตำบลคลองท่อมได้ควร ร่วมมือกันจัดทำเอกสารแนะนำ แผ่นพับ สื่อโฆษณาที่มีความหลากหลาย ป้ายและลูกศรชี้บอก เส้นทางอย่างชัดเจน ๓) ด้านบริการการท่องเที่ยว โดยสำนักงานเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ ควรเพิ่มบุคลากรและพัฒนาด้านภาษาอังกฤษให้สื่อสารกับชาวต่างชาติได้ จัดทำ แผ่นพับเกี่ยวกับโบราณวัตถุที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ทั้งภาคภาษาไทยและภาษาอังกฤษ โดยเฉพาะภาษาอังกฤษ ๔) ด้านการปลูกจิตสำนึก โดยสำนักงานวัฒนธรรมและศูนย์การเรียนรู้ วัฒนธรรม อ้นดามันจังหวัดกระบี่รวมถึงเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ ผู้ประกอบการ และประชาชน ในพื้นที่ ควรร่วมกันรณรงค์ ให้ความรู้สร้างความศรัทธาและความเชื่อในเรื่องราวของลูกปัด

^{๖๖} พระพงศ์พิสิฐ สุภาจาโร (สุระ), บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดพระธาตุเรืองรอง อำเภอเมือง จังหวัดศรีสะเกษ, วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๒๒๔.

และ โบราณวัตถุ สถาบันการศึกษาในท้องถิ่นจะต้องเป็นตัวขับเคลื่อนหลักให้เด็กและเยาวชนให้รู้จักถึง ความสำคัญและคุณค่าของประวัติศาสตร์และโบราณคดี การสร้างความร่วมมือกันระหว่างคนในชุมชน หน่วยงานของรัฐ กลุ่มผู้ประกอบการ สอดส่องดูแล ร่วมกันอนุรักษ์และร่วมสร้างความรู้สึกรับผิดชอบต่อปัญหาที่เกิดขึ้นกับแหล่งโบราณวัตถุ โดยการเริ่มจากสถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดกระบี่ ควรมีกิจกรรมเสริมหลักสูตรโดยการนำนักเรียนไปศึกษานอกสถานที่ควบคู่กับพิพิธภัณฑ์สถานคลองท่อมอย่างน้อยปีละหนึ่งครั้ง ๕) ด้านเศรษฐกิจชุมชน โดยสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดกระบี่และสำนักงานเทศบาลตำบลคลองท่อมได้ ควรร่วมมือกันในการส่งเจ้าหน้าที่มาอบรมให้ความรู้ในการท ผลิตภัณฑ์ของที่ระลึกเพื่อจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยวโดยเน้นกระบวนการผลิตจากภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในกระบวนการผลิตเป็นของฝากของที่ระลึกที่มีต้นทุนต่ำ และจัดตั้งกลุ่มร้านค้าชุมชนที่เน้นเฉพาะผลิตภัณฑ์ลูกปัดโบราณในหลากหลายรูปแบบ และต้องยกระดับผลิตภัณฑ์ให้เป็นสินค้า “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” ที่มีบรรจุภัณฑ์เป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกถึงแหล่งที่มา ประวัติความเป็นมา รวมถึงเรื่องราวตามความเชื่อความศรัทธาในตัวผลิตภัณฑ์ และ ควรพัฒนาระบบ QR Code ไว้บนบรรจุภัณฑ์ของผลิตภัณฑ์ที่ระลึก^{๖๗}

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาวงษ์) ได้วิจัยเรื่อง “การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัด การท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย” ผลการวิจัยพบว่า บทบาทของวัดที่ส่งเสริมให้เป็นแหล่งชมความงดงามของงานพุทธศิลป์ทำบุญ ไหว้พระ ขอ พร พบว่า มีการส่งเสริมกิจกรรมวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา วันสำคัญของชาติ งานวัฒนธรรม ประเพณีและวิถีชุมชน โดยกิจกรรมที่ส่งเสริมให้มีขึ้นนี้เป็นการพึ่งพาเกื้อกูลซึ่งกันและกันระหว่างวัด กับชุมชน และวัดจะสอดแทรกให้มีการน้อมสมาธิการปฏิบัติวิปัสสนาเข้าไปร่วมด้วยอยู่เสมอตามโอกาส เพื่อให้นักท่องเที่ยวที่สนใจงานด้านพุทธศิลป์ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์ ได้มีการเรียนรู้พระพุทธศาสนาในเชิง ลึกที่เป็นนามธรรมไปพร้อม ๆ กัน ซึ่งนับว่าเป็นการสร้างเชื่อมโยงให้เกิดพฤติกรรมเปลี่ยน แปลงขึ้นในจิตใจของนักท่องเที่ยวให้สนใจกับการปฏิบัติธรรม ในวัดที่ส่งเสริมการปฏิบัติธรรมอย่าง ต่อเนื่องและจริงจัง ผลการศึกษาด้านการจัดการเครือข่าย พบว่า วัดที่จัดให้มีการปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่องและ จริงจังนั้น มีลักษณะของความเป็นเครือข่ายการปฏิบัติธรรมอยู่ทั่วในสังคมไทย ซึ่งมีการจัดการอยู่ ๒ ระดับคือ ๑. ระดับบน ได้แก่ องค์การบริหารกิจการพระพุทธศาสนาสูงสุดของคณะสงฆ์ไทย เรียกว่ามหาเถรสมาคม

^{๖๗} นางสุนิย์รัตน์ คงศิริ, แนวทางการพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ พิพิธภัณฑ์สถาน คลองท่อม อำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่, *วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๑), หน้า ๑๕๐

(มส.) โดยมีคณะกรรมการฝ่ายเผยแผ่พระพุทธศาสนา รับผิดชอบด้านการปฏิบัติธรรม ขณะนี้ได้จัดทำโครงการต่าง ๆ ขึ้น เพื่อส่งเสริมช่วยเหลือและสนับสนุนให้เครือข่ายการปฏิบัติธรรม มี ความเป็นเอกภาพ และสร้างมาตรฐานการสอนการปฏิบัติให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยใช้ แนวทางเดียวกันคือ การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ตามแนวสติปัฏฐานสูตร ยึดพระไตรปิฎกเป็นหลัก ๒. ระดับปฏิบัติการ ได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม ที่ทำหน้าที่บริหารจัดการภายในสำนักของตนให้มี ความสำเร็จและพร้อมที่จะพัฒนาเพื่อสร้างพระวิปัสสนาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิ มีภูมิรู้ภูมิธรรมทั้งภาค ปฏิบัติ และภาคปฏิบัติรวมถึงการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมสาขาให้สามารถดำเนินงานได้อย่าง รวดเร็ว และสร้างผู้นำรุ่นใหม่เพื่อสืบทอดอายุพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืน ย่อมก่อให้เกิดเป็นประโยชน์แก่ผู้ ปฏิบัติ เป็นประโยชน์ต่อสังคมในชาติและเป็นประโยชน์ต่อสังคมโลกโดยรวม^{๖๘}

พระมุนินทร์ มุนินทโร (กองจันทร์ดี) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการการท่องเที่ยวงานของวัดในอำเภอ บางพลีจังหวัดสมุทรปราการ” ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชนต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวงานของวัดในอำเภอ บางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก เมื่อจำแนกเป็นรายด้านพบว่า การบริหารจัดการท่องเที่ยวงานของวัดในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ อยู่ในระดับมากทุก ด้าน ผลการเปรียบเทียบความคิดเห็นของพุทธศาสนิกชนต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวงาน พุทธของวัดในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ จำแนกตามปัจจัยส่วนบุคคล พบว่า พุทธศาสนิกชนที่มีเพศ อายุ ภูมิการศึกษา อาชีพ และรายได้ต่างกัน มีความคิดเห็นต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวงานของวัดในอำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ โดยภาพรวมไม่แตกต่างกัน จึงปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ ปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะต่อการบริหารจัดการท่องเที่ยวงานของวัดใน อำเภอบางพลี จังหวัดสมุทรปราการ พบว่า ด้านการวางแผน พบปัญหาและอุปสรรค คือ การ ประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวไม่ต่อเนื่องตลอดทั้งปีโดยมีข้อเสนอแนะให้ มีการวางแผนการท างานอย่าง ต่อเนื่องทุกปี ด้านการจัดองค์กร พบปัญหาและอุปสรรค คือ มีแผนผังแสดงเส้นทางบางจุด โดยมี ข้อเสนอแนะว่าควรมีการบริหารจัดการองค์กรการท่องเที่ยวเพื่อรองรับการท่องเที่ยวในแต่ละฤดูกาล ด้าน บุคลากร พบปัญหาและอุปสรรค คือ บุคลากรบางท่านขาดความรู้ความเข้าใจและบุคลากรที่มีความรู้ เฉพาะด้าน โดยเสนอแนะให้เจ้าหน้าที่ควรมีความรู้เพื่อการให้คำแนะนำที่ถูกต้อง ๒. ควรอบรมให้ความรู้ แก่แม่กุเทศน์ในการให้

^{๖๘} พระศรีสังฆม ขยานวฑฒ (ธนาวงษ์), การท่องเที่ยวงานของพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวงานของวัดในสังคมไทย, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาสังคม), (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๑๑๗.

ความรู้ผู้แสวงบุญ ด้านการอำนวยความสะดวก คือ ๑. ไม่ค่อยมีรถในการเดินทางตลอดการเดินทางเหมือนการทำบุญ ๙ วัด ไม่จำเป็นต้องเป็นเทศบาลที่จัดรถ ๒. ขาดนักท่องเที่ยวสัมพันธ์มีอาชีพด้านศาสนา โดยเสนอแนะว่า ๑. ควรมีผู้ประสานงานและเจ้าหน้าที่คอยให้คำแนะนำ ๒. มอบหมายงานให้ทั่วถึงและครอบคลุม ด้านการกำกับดูแล พบปัญหาและอุปสรรค คือ ๑. การแบ่งหน้าที่ระหว่างเทศบาลและวัด ยังแยกกันไม่ออก ๒. มีบุคลากรที่หลากหลายในการดูแลจึงมีความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยมีข้อเสนอแนะว่า ๑. ควรมอบหมายผู้กำกับดูแลและมีการประเมินอย่างเป็น รูปธรรม เพื่อนำผลนี้ไปพัฒนาหรือปรับปรุงแก้ไขต่อไป ๒. อบรมบุคลากรที่หลากหลายให้มีแนวทางการ กำกับดูแลให้เหมือนกัน^{๖๙}

ผู้วิจัยได้ศึกษาและรวบรวมแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ ของนักวิชาการ ไว้ดังนี้

วัลย์ลีลา จงปัทนา ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ไว้ (Historical Tourism) หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทางโบราณคดีและ ประวัติศาสตร์ เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยว ได้ความรู้ความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์ และโบราณคดีในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทาง วัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ประชาคมในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการจัดการการท่องเที่ยว^{๗๐}

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย ได้ให้ความหมายของการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ (Historical tourism) ว่า หมายถึง การเดินทางท่องเที่ยวไปยังแหล่งท่องเที่ยวทาง โบราณคดีและ ประวัติศาสตร์เพื่อชื่นชมและเพลิดเพลินในสถานที่ท่องเที่ยวรวมทั้งได้ความรู้ความเข้าใจต่อประวัติศาสตร์และโบราณคดีในท้องถิ่นบนพื้นฐานของความรับผิดชอบและมีจิตสำนึกต่อการรักษามรดกทางวัฒนธรรมและคุณค่าของสภาพแวดล้อมโดยที่ประชาคมในท้องถิ่นมีส่วนร่วมต่อการท่องเที่ยวเป็นที่ยอมรับกันว่าการท่องเที่ยวนั้นเป็นหนึ่งในอุตสาหกรรมที่นับวันก็ยิ่งมีการเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วหลายประเทศต่างให้ความสำคัญกับการท่องเที่ยวในอันดับต้นๆ เนื่องจากเล็งเห็นว่าอุตสาหกรรมท่องเที่ยวเป็นสิ่งที่สามารถสร้างงานทั้งทางตรงและทางอ้อมให้แก่ประชาชนเป็นจำนวนมาก ในอดีตจะเห็น ได้ว่าการเดินทางท่องเที่ยวจะเป็นแบบของการท่องเที่ยวแบบ "มวลชน" (Mass Tourism) เป็น

^{๖๙} พระมุรินทร์ มุนินทโร (กองจันทร์ดี), การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอำเภอ บางพลีจังหวัดสมุทรปราการ, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการเชิงพุทธ)**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๒), หน้า ๑๕๔.

^{๗๐} วัลย์ลีลา จงปัทนา, การฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาอุทยาน ประวัติศาสตร์พิมายหลังเหตุการณ์อุทกภัย๒๕๕๓, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐.

การ เดินทางท่องเที่ยวตามกระแสความนิยมของนักท่องเที่ยว โดยการให้ความสำคัญกับแหล่งท่องเที่ยว ยอดนิยมจึงก่อให้เกิดการไหลเข้าของนักท่องเที่ยวเป็นจำนวนมาก ในขณะที่ทรัพยากรด้านการท่องเที่ยว หรือตัวแหล่งท่องเที่ยวมีความสามารถในการรองรับอยู่อย่างจำกัดจนทำให้เป็นที่กล่าวกันมาก การท่องเที่ยวในรูปแบบดังกล่าวรูปแบบดังกล่าวก่อให้เกิดปัญหาทั้งในด้านการท าลายสภาวะแวดล้อม และวิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นเป็นอย่างมาก จนทำให้พื้นที่แหล่งท่องเที่ยวหลายแห่งตกอยู่ในสภาพ เป็นผู้ป่วยที่ต้องใช้เวลาในการเยียวยาจึงนับว่าเป็นการเสียโอกาสในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวทั้งนี้ เนื่องมาจากการขาดการบริหารจัดการทรัพยากรที่ดีของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง^{๗๑}

วิทยุรย์ เหลียวรุ่งเรือง ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ว่าเป็น รูปแบบการท่องเที่ยวประเภทหนึ่งที่ได้รับคามนิยมอย่างสูงในปัจจุบัน นอกจากเมืองประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมนี้จะได้รับการวางแผนด้านการอนุรักษ์ทางประวัติศาสตร์แล้วยังมีการพัฒนาให้เกิดกิจกรรมที่หลากหลายขึ้น เช่นการจัดนิทรรศการเทศกาล การจัดแสดงแสงสี เพื่อความสนใจแก่นักท่องเที่ยว สิ่งที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ได้แก่ รูปแบบทางวัฒนธรรม ความเชื่อ วิถีชีวิตความเป็นอยู่ (Distinctive Cultural Patterns) รวมไปถึง ขนบธรรมเนียม ประเพณี การแต่งกาย แบบแผนในการดำรงชีวิต ศาสนา การได้เข้าไปมีส่วนร่วมในวิถีชีวิตของท้องถิ่น เป็นสิ่งที่นักท่องเที่ยวให้ความสนใจมากที่สุดแต่อย่างไรก็ตามจะต้องคำนึงถึงผลกระทบที่ประชาชนใน ท้องถิ่นได้รับเป็นพิเศษ ความสนใจในศิลปะท้องถิ่น (Arts and Handcrafts) เช่น ดนตรี การละเล่น พ็อนรำและศิลปหัตถกรรมที่ผลิตขึ้น เช่น ภาพวาด ประติมากรรม เครื่องใช้ จุดมุ่งหมายแรกที่จะ พัฒนาเพื่อให้เป็นศูนย์กลางทางศิลปะคือ ตอบสนองต่อนักท่องเที่ยวและผลตอบแทนทางรายได้ต่อ ศิลปินในท้องถิ่นและรูปแบบทางสถาปัตยกรรม ประการต่อมาคือ ความสนใจต่อกิจกรรมทาง เศรษฐกิจ (Economic Activities) จากการศึกษาพบว่า ด้านการท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์และ วัฒนธรรมที่ประสบผลสำเร็จนั้นจะต้องมีการแสดงในด้านต่างๆ เช่น งานเที่ยวชุมชน อุทยานกรรม ท้องถิ่น การแสดงสินค้าเกษตรกรรม ตลาดชุมชน ด้านความสนใจต่อเมืองและชุมชน (Urban and Community Area) ความแตกต่างของเมืองและชนบท อาคารบ้านเรือนความเป็นอยู่ของผู้คนใน เมือง ร้านค้า ร้านอาหาร สิ่งอำนวยความสะดวก สวนสาธารณะ พิพิธภัณฑ์ อาคารสาธารณะสำหรับ นักท่องเที่ยวที่ชอบการเรียนรู้ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นเรื่องสำคัญที่จะดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมสถานที่การจัดรูปแบบทางวัฒนธรรม (Museums and Other Cultural) ความน่าสนใจของพิพิธภัณฑ์ ก็คือ สามารถ

^{๗๑} นางนัฐริดา หลักคำ, การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี, วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๕๗), หน้า ๒๐.

บอกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ อารยธรรมชาติพันธุ์วิทยา งานศิลปะท้องถิ่น การขายของที่ระลึก ด้านประเพณีเทศกาลท้องถิ่น (Cultural Festivals) ความเชื่อ ค่านิยมในท้องถิ่น หรืออิทธิพลทางศาสนา เช่นงาน Camival in Rao de Janeiro, Mardi Grass in New Orleans, Pera Hera in Candy, ประเพณีเทศกาลเหล่านี้ทำให้เกิดฤดูกาลท่องเที่ยวจากความนิยมของนักท่องเที่ยว ชื่อที่รวบรวมถึงความเป็นมิตรของคนในท้องถิ่น (friendliness of Resident) อาจจะไม่ใช่ว่าสิ่งดึงดูดใจ หลักของการท่องเที่ยว แต่ความเป็นมิตร ความซื่อสัตย์ของคนในท้องถิ่นช่วยสร้างบรรยากาศและ ความประทับใจที่ดีแก่นักท่องเที่ยวในแหล่งท่องเที่ยววัน^{๗๒}

ชาญวิทย์ สุขพร ได้กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “พิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย” ผลการวิจัยพบว่าจิตรกรรมเป็นศิลปกรรมอย่างหนึ่งซึ่งเกิดจากความเพียรและพลังแห่งแรงบันดาลใจ จิตรกรต้องมีสมาธิและจินตนาการในการสร้างสรรค์ ถ่ายทอดความคิดนี้ปรากฏออกมาเป็นภาพเขียนที่เต็มไปด้วยสุนทรียภาพ สำหรับเรื่องราวต่าง ๆ ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมไทยจะมีทั้งภาพที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา เรื่องราวเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมของท้องถิ่น โครงการพิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทยที่ได้ทำการศึกษา^{๗๓} มุ่งเน้นให้ผู้ชมภาพจิตรกรรมฝาผนังในปัจจุบันได้มีการรับรู้เรื่องราวเนื้อหาและคตินิยมทางพระพุทธศาสนาที่มีอยู่ในภาพได้ง่ายขึ้น โดยนำเสนอในรูปแบบใหม่ที่เป็นสื่อสมัยใหม่ เช่นภาพลาย ภาพถ่าย เลเซอร์ ทำให้ผู้ชมเสมออยู่ในเหตุการณ์และสถานที่ ๆ เกิดขึ้นจริง^{๗๓}

ปรีญาณี ประสพเนตร ได้กล่าวถึงจิตรกรรมฝาผนังไว้ในสารนิพนธ์เรื่อง “จิตรกรรมฝาผนัง : มรดกสะท้อนความคิดทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังใน พระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม” ผลการวิจัยพบว่า จิตรกรรมฝาผนังเป็นผลงานทางวัฒนธรรมในบริบทสังคมไทย ส่วนเนื้อเรื่องของจิตรกรรมนั้นเป็นการแสดงเรื่องราวของ พุทธประวัติหรือประวัติของพระโพธิ์สัตว์ ๑๐ องค์ในชาติก่อนที่จะมาเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ จิตรกรรมไทยนี้ถือเป็นสื่อที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว และลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดเนื้อหาหรือความหมายที่สะท้อนให้เห็นถึงความคิด ความเชื่อ และโลกทรรศน์ต่าง ๆ ในสังคมที่ผลงานจิตรกรรมเหล่านั้นได้ถูกสร้างสรรค์ขึ้น สำหรับในบริบทสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์นั้น จิตรกรรมถือเป็นสื่อทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่เอื้อและสนับสนุนความคิดในการจัดระเบียบทางสังคมที่มีพื้นฐานอยู่บนความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันของ

^{๗๒} วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง, และคณะ, เส้นทางกาท่องเที่ยวสถาปัตยกรรมเชิงประวัติศาสตร์, รายงานการวิจัย, (กรุงเทพมหานคร: กองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๖.

^{๗๓} ชาญวิทย์ สุขพร, “พิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย”, วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๓), หน้า ๑.

กลุ่มคนในสังคม ซึ่งความคิดดังกล่าวนี้จะถูกให้เหตุผลด้วยคำอธิบายทางศาสนาโดยมีภาพจิตรกรรมเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดความคิดอันเป็นนามธรรมนี้ให้กลายเป็นรูปธรรมขึ้นมา^{๗๔}

การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม^{๗๕} หมายถึง วิธีบริหารจัดการดูแลรักษาทรัพยากรหรือวัตถุทางวัฒนธรรมที่เป็นมรดกตกทอดมายาวนานของมนุษย์ เช่น ศิลปกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม โบราณสถาน รวมถึงวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ เช่น คติชน และปัจจุบันยังครอบคลุมถึงวัฒนธรรมร่วมสมัยที่เป็นผลงานสร้างสรรค์ใหม่ การบริหารจัดการ อาจหมายถึงการวางแผนงาน และการส่งเสริมสนับสนุนให้มีการอนุรักษ์ดูแลรักษา หรือการจัดการข้อมูล สถานที่ พื้นที่ และการตรวจสอบเรื่องราวในอดีตของชาติ หรือของกลุ่มชนเผ่าพันธุ์ต่างๆ รูปแบบของการจัดการอาจปรากฏอยู่ในงานพิพิธภัณฑ์ ศูนย์การเรียนรู้ หรือนิทรรศการ เป็นต้น

ธีระวัฒน์ ชุ่ม^{๗๖} (,บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีวัตถุประสงค์ เพื่อสร้างเป็นชุดความรู้ที่สมบูรณ์ มีความทันสมัย และมีความเหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ โดยกลุ่มเจ้าหน้าที่นำชมการวิจัยได้รวบรวมและจัดระบบความรู้ต่าง ๆ ด้วยการวิเคราะห์จากแนวความคิดและทฤษฎีด้านการจัดการความรู้ การจัดการทรัพยากรวัฒนธรรม และการสื่อสาร ผลการศึกษาได้สร้างชุดความรู้วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งเป็นพระอารามหลวงในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ เนื่องจากเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพระราชพิธีทางศาสนาและความมั่นคงของบ้านเมือง ตลอดจนคุณค่าทางศิลปกรรม ด้วยการผนวกเอาความคิด คติ ความเชื่อทางพระพุทธศาสนา และสมมุติเทพราช มาถ่ายทอดออกเป็นรูปธรรม ในการศึกษาจึงได้ประมวลและจัดระบบความรู้ ซึ่งประกอบด้วย ความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรมทางด้านศิลปกรรม ด้านศาสนาและความเชื่อ ด้านสถาบันพระมหากษัตริย์ และด้านพระราชพิธี และสังเคราะห์เป็นชุดความรู้ที่มีความ

^{๗๔} ปรีญาณี ประสพเนตร, “จิตรกรรมฝาผนัง: มรดกสะท้อนความคิดทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”, สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต, (ภาควิชามนุษยวิทยา คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒), บทคัดย่อ.

^{๗๕} ปณิดา พันภัย.การบริหารความรู้: แนวคิด กรณีศึกษา. รายงานวิจัยวิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑.

^{๗๖} ธีระวัฒน์ ชุ่ม,งานวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ,กรุงเทพ : ม.ศิลปากร, ๒๕๕๔.หน้าบทคัดย่อ. แหล่งข้อมูล <http://www.sure.su.ac.th/xmlui/handle/๑๒๓๔๕๖๗๘๙/๑๒๓๒๖> เข้าถึง [วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๔].

เหมาะสมสำหรับการนำชมและเผยแพร่ คือ เป็นการจัดการความรู้โดยมีเนื้อหาดำเนินไปตามเส้นทางของการนำชมของเจ้าหน้าที่

พระมหานิกม ญาณโสภโณ^{๗๗} ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ ของชุมชนในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี” ผลการวิจัยพบว่า (๑) บทบาทของวัดในการเป็น ศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี โดยภาพรวมอยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๕ เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน พบว่าด้านเป็นศูนย์ให้การศึกษาส่งเสริมการเรียนรู้โดยภาพรวม อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๓ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อพบว่าบทบาทของวัด ในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี ในด้านเป็นศูนย์ให้ การศึกษา ส่งเสริมการเรียนรู้ในระดับปานกลาง ได้แก่ วัดมีห้องสมุดที่ทันสมัย มีหนังสือใหม่ๆ รวมทั้งใส่ อุปกรณ์ให้ค้นคว้าหาความรู้อย่างเพียงพอ และ วัดมีป้ายนิทรรศการที่น่าสนใจมีร้าน จำหน่ายหนังสือ และสื่อธรรมะต่างๆ ในวัดที่เป็นศูนย์การเรียนรู้ส่วนข้อที่เหลืออื่น ๆ อยู่ในระดับ มาก, ด้านสถานที่เผยแพร่ธรรม โดยภาพรวมแล้ว อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๗ และเมื่อ พิจารณาเป็นรายข้อพบว่าบทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนิน สะดวก จังหวัดราชบุรี ในด้านเป็นสถานที่เผยแพร่ธรรมะ อยู่ในระดับมากทุกข้อ, ด้านเป็นแบบอย่างที่ดี โดยภาพรวมแล้ว อยู่ใน ระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๗๓ เมื่อพิจารณาเป็นรายข้อมีค่าเฉลี่ยที่ ๓.๖๐-๔.๐๙ และอยู่ในระดับ มากทุกข้อ, ด้านเป็นศูนย์รวมจิตใจ โดยภาพรวมแล้ว อยู่ในระดับมาก มี ค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๙๗ เมื่อ พิจารณาเป็นรายข้อมีค่าเฉลี่ยที่ ๓.๗๖-๔.๒๕ อยู่ในระดับมากทุกข้อ และ ด้านเป็นสถานที่ปฏิบัติธรรม โดยภาพรวมแล้ว อยู่ในระดับมาก มีค่าเฉลี่ยเท่ากับ ๓.๘๗ เมื่อพิจารณา เป็นรายข้อมีค่าเฉลี่ยที่ ๓.๘๓-๔.๐๖ อยู่ในระดับมากทุกข้อ (๒) ผลการเปรียบเทียบบทบาทของวัดใน การเป็นศูนย์การเรียนรู้ของ ชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี จำแนกตามสถานภาพส่วนบุคคล พบว่าผู้ตอบ แบบสอบถามที่มีวุฒิการศึกษาต่างกัน มีความคิดเห็นต่อบทบาทของวัดในการเป็น ศูนย์การเรียนรู้ของ ชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรีแตกต่างกัน ซึ่งยอมรับสมมติฐานที่ตั้ง ไว้ ส่วนสถานภาพ เพศ อายุ ตำแหน่ง/หน้าที่ อาชีพ ประสบการณ์การทำงาน เงินเดือน/นิตยภัต ผู้ตอบแบบสอบถามมี ความคิดเห็นต่อบทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอ ดำเนินสะดวก จังหวัด ราชบุรีไม่แตกต่างกัน ซึ่งปฏิเสธสมมติฐานที่ตั้งไว้ (๓) ปัญหาเกี่ยวกับบทบาท ของวัดในการเป็นศูนย์ การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี คือ แหล่งเรียนรู้ไม่ เพียงพอ ขาดป้าย

^{๗๗} พระมหานิกม ญาณโสภโณ, “บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในอำเภอดำเนิน สะดวก จังหวัดราชบุรี”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราช วิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๖.

นิทรรศการสำคัญทางพระพุทธศาสนา ขาดบุคลากรทดแทน และ (๔) ข#เสนอแนะ เพื่อการพัฒนาบทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชน ในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัด ราชบุรี พบว่าควรดำเนินการพัฒนา ปรับปรุงอาคารสถานที่ที่แหล่งเรียนรู้ให้พร้อมสำหรับการให้บริการ อยู่เสมอ ควรจัดอบรมพัฒนาบุคลากรภายในศูนย์การเรียนรู้ให้มีความรู้ความสามารถที่เพียงพอ ควรมี การทำงานอย่างเป็นระบบ มีการวางกลยุทธ์ เป้าประสงค์ การประเมินผล การปรับปรุงแก้ไข และให้ องค์กรส่วนท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมมากขึ้น ควรเพิ่มแหล่งเรียนรู้ให้เพียงพอ ควรจัดเจ้าหน้าที่ดูแลแหล่ง เรียนรู้ควรดูแลรักษาอาคารเสนาสนะให้มีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สะอาด สวยงาม มั่นคงแข็งแรง และใช้ประโยชน์ได้อย่างคุ้มค่า รวมทั้ง ควรมีการกำหนดพื้นที่สงฆาวาสและพื้นที่พุทธาวาสอย่าง เหมาะสม

สิทธิโชค วิบูลย์, สุเทพ บุญซ้อน และปะยะวรรณ เลิศพานิช ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง^{๗๘} “การศึกษาการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมชาวมอญเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน กรณีศึกษา : ชุมชนศาลาแดงเหนือ จังหวัดปทุมธานี” จากผลการวิจัยพบว่า(๑) การอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมชาวมอญ ชุมชนบ้านศาลาแดงเหนือ เป็นการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมชาวมอญในการตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัย สถาปัตยกรรม โบราณวัตถุ วิถีชาวมอญทั้งด้านวัฒนธรรมประเพณีและพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ซึ่งส่วนใหญ่ยังถือได้ว่าชุมชนศาลาแดงเหนือยังมีความเข้มแข็งในการอนุรักษ์ คือ คนในชุมชนยังคงปฏิบัติประเพณีหลัก ๆ เช่น ประเพณีวันสงกรานต์ ประเพณีตักบาตรน้ำผึ้ง ประเพณีทำบุญกลางบ้าน คติความเชื่อทางศาสนา ส่วนวัฒนธรรมการดำเนินชีวิต เช่น ภาษา การแต่งกาย การประกอบอาชีพของคนในชุมชนมีการอนุรักษ์ลดน้อยลง เนื่องมาจากนโยบายการพัฒนาประเทศ ไปสู่ความเป็นสากลทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิตเปลี่ยนไป หรือระบบการศึกษาแผนใหม่ทำให้มีการใช้ภาษามอญ ในชีวิตประจำวันลดน้อยลงไป อย่างไรก็ตามชาวมอญชุมชนศาลาแดงเหนือ ยังมีแนวทางในการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมโดยการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ชุมชน โดยให้ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชุมชน เป็นผู้ถ่ายทอดวัฒนธรรมให้กับเยาวชนได้สืบทอดต่อไป (๒) การพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน ชุมชนศาลาแดงเหนือโดยการใช้ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน คือ โบราณสถาน โบราณวัตถุ วัฒนธรรมประเพณี ตลอดจนสภาพแวดล้อมของชุมชน มาพัฒนาโดยไม่ให้เกิดผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวัน ตั้งแต่เส้นทางการท่องเที่ยว โปรแกรมการท่องเที่ยว กิจกรรมการท่องเที่ยว ซึ่งนำมาสู่การสร้างองค์ความรู้ด้านการท่องเที่ยวได้อย่างเป็นรูปธรรม และ (๓) จากการศึกษาการอนุรักษ์ทาง

^{๗๘} สิทธิโชค วิบูลย์, สุเทพ บุญซ้อน และปะยะวรรณ เลิศพานิช, “การศึกษาการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมชาวมอญเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน กรณีศึกษา : ชุมชนศาลาแดงเหนือ จังหวัดปทุมธานี”, รายงานการวิจัย , สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา,บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๕๔), หน้า ๑๔๒.

วัฒนธรรมชาวมอญเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน กรณีศึกษา : ชุมชนศาลาแดงเหนือ จังหวัดปทุมธานี ครั้งนี้ มีข้อเสนอแนะต่อชุมชน คือ การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือที่สำคัญที่ทำให้เกิดรายได้ การสร้างงาน สร้างอาชีพ การพัฒนาระบบสาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐานของชุมชน ในขณะเดียวกันการท่องเที่ยวอาจส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมจากการท่องเที่ยวที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ศิลปวัฒนธรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชนเป็นต้นทุนในการดำเนินการ โดยประชาชนในชุมชนต้องมีความรับผิดชอบ และร่วมมือกันมาทบทวนการใช้ต้นทุนทางสังคมให้เป็นไปตามทิศทางที่ถูกต้อง แนวทางหนึ่งที่น่าสนใจแก้ไขปัญหา คือ การพัฒนาการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนในรูปแบบของการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน ซึ่งมีหลักการพัฒนาชุมชน ได้แก่ การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน การท่องเที่ยวโดยชุมชนเน้น การบริหารจัดการการท่องเที่ยว โดยมีกระบวนการเพื่อก่อประโยชน์ในชุมชน คือ การกระจายรายได้เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตและการบำรุงรักษาแหล่งท่องเที่ยวในการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนากระบวนการเรียนรู้เป็นการศึกษาและการเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตของชุมชนแก่ผู้เกี่ยวข้องคือ นักท่องเที่ยว ผู้ประกอบการ และประการสำคัญ คือ การทำงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเป็นงานที่ครอบคลุมในเนื้อหาที่กว้าง ควรมีการประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐและองค์กรเอกชน เช่น ควรจัดให้มีการประชุมของหน่วยงานต่าง ๆ ได้แก่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย องค์กรเอกชนและมหาวิทยาลัยที่ใกล้กับแหล่งท่องเที่ยวนั้น ๆ ให้การสนับสนุนและส่งเสริมในการดำเนินงานเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในชุมชนท้องถิ่น

พระมหาเศรษฐศิริ ปภสฺสโร (ทิตา)^{๗๙} ได้ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของแหล่งเรียนรู้พุทธศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดเชียงราย พบว่า พุทธศิลป์ในวัดเป็นงานศิลปะในการดึงดูดผู้คนให้เข้าวัด กระบวนการในการสร้างแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธให้เป็นอัตลักษณ์เกิดจากการมโหรานสถาน โบราณวัตถุอันทรงคุณค่าภายในวัด เป็นต้น แนวทางการเผยแพร่อัตลักษณ์ของแหล่งเรียนรู้ทางพุทธศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธ มีทั้งการเผยแพร่โดยวัด และการเผยแพร่โดยองค์กรอื่นเช่นเดียวกับแนวทางในการดูแลรักษาอัตลักษณ์ของแหล่งเรียนรู้ทางพุทธศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธที่แบ่งเป็นการดูแลโดยวัดและองค์กรอื่น

สถาพร มงคลศรีสวัสดิ์ ในงานวิจัยเรื่อง แนวทางส่งเสริมการท่องเที่ยว เชียงพุทธ กรณีศึกษาวัดประชาคมวนาราม อำเภอสรีสมเด็จ จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า วัดขาดกิจกรรมในการดึงดูดนักท่องเที่ยวในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เพื่อให้สอดคล้องกับแผนยุทธศาสตร์การท่องเที่ยวของ

---

^{๗๙} พระมหาเศรษฐศิริ ปภสฺสโร (ทิตา), ศึกษาวิเคราะห์กระบวนการสร้างอัตลักษณ์ของแหล่งเรียนรู้พุทธศาสตร์และแหล่งท่องเที่ยวเชิงพุทธในจังหวัดเชียงราย, **พุทธศาสตร์คุณภิรมย์**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๖๓), หน้า ๑๑๖.

จังหวัดร้อยเอ็ด ขาดการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน องค์กรเอกชนและหน่วยงานรัฐอื่น ๆ ในการวางแผนการตัดสินใจ และการดำเนินการพัฒนาการจัดการท่องเที่ยวเชิงพุทธแบบมีส่วนร่วมอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ซึ่งการเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ด้านการประชาสัมพันธ์ การพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน สิ่งอำนวยความสะดวก เส้นทางคมนาคมยังไม่สามารถสนองต่อความเสถียรนักท่องเที่ยวได้

นายเอกรินทร์ สังขศิลา ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชน กรณีศึกษาโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ พบว่ากิจกรรมการอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชน ณ โบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยางนั้น เกิดขึ้น อยู่ในลักษณะสองมิติ คือ มิติทางภาคประชาชน และมิติทางภาครัฐ มิติทางภาคประชาชน ได้แก่ (๑) ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีบวงสรวง และพิธีสงฆ์พระธาตุยาคู และการดำเนินชีวิตตามฮีตสิบสอง (๒) การบูรณะโดยชุมชน (๓) พิธีกรรมความเชื่อ (๔) การเฝ้าระวังการลักลอบ ขโมย โบราณวัตถุ โดยชุมชน (๕) การแผ้วถางใช้ประโยชน์ในพื้นที่โบราณสถาน ส่วนมิติทางภาครัฐ มีบทบาท สนับสนุน ส่งเสริม การพัฒนาปรับปรุง และบูรณะทรัพยากร และสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ในการเรียนการสอน การอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชนองค์กรภาครัฐ ได้แก่หน่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมธรรมชาติ และศิลปกรรมท้องถิ่น จังหวัดกาฬสินธุ์, เทศบาลตำบลหนองแปน, กรมศิลปากร และโรงเรียนเสมาสามัคคี และชาวชุมชนที่มีคุณลักษณะทางประชากรบางประการที่แตกต่างกัน มีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรโบราณคดีบางด้านแตกต่างกันโดยสรุป การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรทางโบราณคดีของชุมชน ของโบราณสถานเมืองฟ้าแดดสงยาง จังหวัดกาฬสินธุ์ มีกิจกรรมอนุรักษ์ทั้งภาคประชาชน และภาครัฐประชาชนในชุมชน มีการใช้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจมากที่สุด ผลการวิจัยสามารถนำไปหาความเชื่อมโยงระหว่าง ภาคประชาชน กับภาครัฐ เพื่อพัฒนาเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ทรัพยากรทางโบราณคดีในแหล่งอื่น ๆ ได้ต่อไป

นิตา พิมพ์เศษ ได้เสนองานวิจัยเรื่อง แนวทางการจัดการโบราณสถานในจังหวัดอุดรธานี พบว่าปัญหาการจัดการโบราณสถานในพื้นที่ศึกษา มี ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ขาดการสนับสนุนและพัฒนาด้านการศึกษาและวิชาการ ๒) ขาดการพัฒนาด้านการเข้าถึงแหล่ง ๓) ขาดการพัฒนาด้านสาธารณูปโภคพื้นฐาน ๔) มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพของแหล่งจากธรรมชาติ และ ๕) มีความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพของแหล่งจากการกระทำ ของมนุษย์ ส่วนแนวทางการจัดการโบราณสถานสำหรับภาครัฐและภาคประชาชนนั้นการศึกษาครั้งนี้เห็นว่า ควรมี ๕ แนวทาง สำหรับปัญหาแต่ละประการ ดังนั้นแนวทางที่ ๑ เพื่อ พัฒนาด้านการศึกษาและวิชาการ ประกอบด้วยกิจกรรม ที่เสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ โบราณสถาน การเก็บข้อมูลโบราณสถาน เพิ่มเติม เผยแพร่ข้อมูลทางวิชาการจัดตั้งศูนย์ รวบรวมข้อมูล บรรจุเนื้อหาเกี่ยวกับโบราณสถานในหลักสูตรการเรียน รวมถึงการสนับสนุนการวิจัย ระดับท้องถิ่น แนวทางที่ ๒ เพื่อพัฒนาการเข้าถึงแหล่ง ประกอบด้วยกิจกรรมการ

พัฒนาและดูแล รักษาเส้นทางคมนาคมเพื่อ ความสะดวกและปลอดภัย แนวทางที่ ๓ เพื่อพัฒนา สาธารณูปโภคพื้นฐาน ประกอบด้วย กิจกรรมสร้างระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการ และดูแลรักษา อย่างเหมาะสม แนวทางที่ ๔ เพื่อลดความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพจากธรรมชาติประกอบด้วยกิจกรรม อนุรักษ์และ ดูแลรักษาโบราณสถานอย่างต่อเนื่อง แนวทางที่ ๕ เพื่อลดความเสี่ยงต่อการเสื่อมสภาพ จาก มนุษย์ ประกอบด้วย กิจกรรมดูแลรักษาโบราณสถาน เผยแพร่ความรู้ด้านกฎหมาย และบังคับใช้ กฎหมายเกี่ยวกับโบราณสถานอย่างเคร่งครัด รวมถึงปลูกฝังจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าและความสำคัญ ของโบราณสถาน

กิตติพงษ์ อรรถพรชัยกุล(๒๕๕๖) สาขาวิชาเทคโนโลยีสารสนเทศคณะวิทยาการและ เทคโนโลยีสารสนเทศ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีมหานคร ได้ศึกษาและพัฒนาแอปพลิเคชันการแสดงผล แผนที่และเส้นทางโรงพยาบาลผ่านมือถือด้วยระบบปฏิบัติการแอนดรอยด์ เพื่อแก้ไขปัญหาการเดินทางไปยังโรงพยาบาลหรือสถานพยาบาลที่ไกลที่สุดสำหรับเหตุฉุกเฉิน หรือผู้ที่ไม่คุ้น เคยกับ เส้นทาง เพื่อสะดวกต่อการเดินทางไปรักษา โดยใช้ภาษาจาวา (Java Programming) และโปรแกรม Eclipse Kepler (๔.๓) ในการพัฒนาแอปพลิเคชันบน ระบบปฏิบัติการแอนดรอยด์ (Android) และ ใช้กูเกิ้ลแมพเอพีไอ(Google Map API) เข้ามาช่วยในการแสดงผลแผนที่จากการศึกษาพบว่า แอปพลิเคชันที่ได้พัฒนาขึ้นสามารถช่วยให้ผู้ใช้งานเกิดความสะดวกสบายในการค้นหาโรงพยาบาล หรือสถานพยาบาลที่ต้องการเข้ารับการรักษาได้อย่างรวดเร็วขึ้น สามารถดูข้อมูลต่างๆ เช่น มีบริการ ทางการแพทย์ที่ต้องการหรือไม่ มีแพทย์เฉพาะทางหรือไม่รวมทั้งช่องทางการติดต่อกับสถานพยาบาล นั้นๆ เพื่อประกอบการตัดสินใจในการรักษากับสถานพยาบาลนั้น

ณัฐรดา หลักคำได้วิจัยเรื่อง^{๘๐} การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยาน ประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี . ผลการวิจัยพบว่า อุทยานประวัติศาสตร์ภู พระบาท อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานีเป็น แหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ที่มีมาตรฐานคุณภาพ แหล่งเที่ยวในภาพรวมอยู่ในระดับดี โดยมี ศักยภาพในการดึงดูดใจด้านการท่องเที่ยว ศักยภาพในการ รองรับนักท่องเที่ยวและศักยภาพด้านการ บริหารจัดการอยู่ในระดับดีเหมือนกัน อย่างไรก็ตามเพื่อให้ อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาทอำเภอ บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี มีการยกระดับมาตรฐานคุณภาพการ ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ให้สูงขึ้น มี ชื่อเสียงและได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวเดินทางมาท่อง เที่ยวมากยิ่งขึ้น จึงควรเพิ่มการพัฒนา เส้นทางและความพร้อมของแหล่งท่องเที่ยว ควรใช้เทคโนโลยี

---

^{๘๐} ณัฐรดา หลักคำ, “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอ บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี”, **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น ๒๕๕๗), บทคัดย่อ.

สารสนเทศและการสื่อสารเพื่อการ นำเสนอข้อมูลและการประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวให้มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นและควรจัดกิจกรรม ท่องเที่ยวให้มีความหลากหลายและต่อเนื่องมากขึ้น รวมถึงการพัฒนาด้านการบริหารจัดการและ การพัฒนาบุคลากรให้มีความรู้ด้านการท่องเที่ยวและมีปริมาณเพียงพอ และควรมีการสร้างเครือข่าย ความร่วมมือทั้งจากหน่วยงานภาครัฐ สถานประกอบการด้านการท่องเที่ยวและชุมชน เพื่อก่อให้เกิด ความร่วมมือในการพัฒนาและอนุรักษ์แหล่งท่องเที่ยวอย่างยั่งยืนสืบไป

๒) บทความ

ชุมชนในภาคอีสานตอนกลางเป็นชุมชนที่มีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน กลุ่มคนที่มีมากที่สุดคือ กลุ่มไทย - ลาว การตั้งถิ่นฐานของชนกลุ่มนี้มาจากเหตุผลทางการเมืองการปกครอง ความขัดแย้งในอาณาจักรเมืองเดิมและความต้องการที่จะขยายอำนาจการปกครองไปยังที่ใหม่ กลุ่มที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเขตภาคอีสานตอนกลางในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ประกอบด้วย กลุ่มเจ้าหัวครูสีดาวัตโพนเสม็ด และกลุ่มเจ้าผ้าขาวโสมพะมิตร^{๔๑}

ตามหลักฐานทางโบราณคดี พื้นที่อีสานของไทยเป็นดินแดนที่มีความเชื่อและประเพณีที่เป็นของตนเองมาก่อนสมัยประวัติศาสตร์ จึงเป็นพื้นที่ที่เป็นแหล่งสะสมวัฒนธรรมมาตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ ส่วนในสมัยหลังประวัติศาสตร์มี ผู้กล่าวถึงบริบททางวัฒนธรรมของอีสานว่าได้รับวัฒนธรรมที่เด่น ๓ วัฒนธรรม ได้แก่ ๑) วัฒนธรรมพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เห็นได้จากตัวอักษรแบบปัลลวะ หรืออักษรคฤณ ภาษาสันสกฤต และการนับถือเทพเจ้า ๒) วัฒนธรรมเขมร จะเห็นได้จากปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ปราสาทหินพิมาย และปราสาทหินขาคต่างๆ ที่ปรากฏเป็นหลักฐานทั่วภาคอีสาน ๓) และวัฒนธรรมไทย - ลาว ที่แพร่กระจายเข้าสู่อีสานทั้งในแง่สกลนครและโคราช กล่าวคืออีสานเป็นแหล่งที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมไทยตั้งสมัยสุโขทัยเรืองอำนาจและวัฒนธรรมลาวที่มาจากล้านช้าง หลวงพระบางและเวียงจันทน์^{๔๒}

สรุปว่า แนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์นั้น คือการเดินทางจากที่หนึ่งไปยังสถานที่ที่มีโบราณสถาน โบราณวัตถุซึ่งมีความงดงามสามารถเชื่อมโยงเรื่องราวทาง ประวัติศาสตร์ ทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วิถีชีวิต ขาดิพันธุ์ ขนบธรรมเนียมประเพณีและ วัฒนธรรมจาก

^{๔๑} ปิยนัส สุติ, อุปแต้ม : ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมในเขตอีสานตอนกลาง, วารสารศิลปกรรม บวรพา, ๒๕๕๗ หน้า ๓๙.

^{๔๒} พิชญ์ สมพอง, วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีสาน, ในการสัมมนาเรื่อง ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในประเทศไทย เพื่อจัดทำแผนที่วัฒนธรรม ๔ ภูมิภาค ระยะที่ ๒ ณ โรงแรมโซฟิเทล ราชาออคิต จังหวัดขอนแก่น วันที่ ๒๐-๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

อดีตสู่ปัจจุบัน ผ่านทางสถานที่ที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ งานศิลปหัตถกรรมพื้นเมือง เครื่องประดับที่ทำมาจากวัสดุที่เหลือใช้ เศษหิน แร่ แก้ว กระเบื้อง หรือแม้แต่เศษซากพืชซากสัตว์ เช่นกระดูก เปลือกหอย หอยเบี้ยหรือเขี้ยวสัตว์ที่หลงเหลืออยู่ โดยมนุษย์นำมาขัดถูหรือฝนให้เป็น รูปแบบต่างๆ ตามความรู้สึกนึกคิด หรือจินตนาการเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างกันบ้าง ก็นำมาทำเป็นเครื่องประดับเพื่อความสวยงาม และความเชื่อของมนุษย์ในสมัยนั้นรวมถึงความเป็นมิตรความซื่อสัตย์ของคนในท้องถิ่นสามารถสร้างบรรยากาศและความประทับใจที่ดีแก่ นักท่องเที่ยวและประเด็นที่สำคัญในการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์นั้นคือมุ่งเน้นในเรื่องของการ พักผ่อนหย่อนใจและการศึกษาหาความรู้ พร้อมกิจกรรมต่างๆ ในแต่ละพื้นที่ ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุค
ขอม คณะผู้วิจัยได้มีการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ
(qualitative research) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้
ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และเป็นการวิจัยแบบผานวิธี ระหว่างวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจ
จากแบบสอบถาม โดยมีแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูลอันประกอบด้วยดังนี้

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

๓.๒ ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

๓.๓ พื้นที่วิจัย

๓.๔ ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๓.๕ เครื่องมือการวิจัยและการหาคุณภาพของเครื่องมือ

๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๗ ตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๘ แผนการดำเนินงานรายการกิจกรรมและระยะเวลาที่ใช้ในแต่ละปีงบประมาณ

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

สำหรับรูปแบบการวิจัยเรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม คณะผู้วิจัยได้มีการกำหนดระเบียบวิธีการวิจัยหรือกระบวนการวิจัยเป็น
การวิจัยเชิงเอกสาร และการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) การสืบค้นเอกสารหลักฐาน
และปฏิบัติการลงพื้นที่ร่วมด้วย โดยมีแนวทางการศึกษาในการจัดเก็บข้อมูลอันประกอบด้วย

๑.การสืบค้นหาเอกสารหลักฐาน เชิงวิชาการ จากหนังสือ ตำรา เอกสารต่างๆ เป็นข้อมูล
วิจัยเชิงคุณภาพจากการเก็บจากข้อมูลปฐมภูมิ (Primary data) เพื่อให้ทราบถึงแหล่งโบราณ แหล่ง
พุทธสถาน พุทธศิลป์ในจังหวัดชัยภูมิ การอนุรักษ์ส่งเสริม เชื่อมโยงกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา มี
ปรากฏอยู่ ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ปรากฏอยู่แดง ตั้งอยู่ในวัดกุดยาง ตำบลตลาด
แร้ง อำเภอบ้านเขว้า เป็นโบราณสถานสมัยขอม โบราณวัตถุประกอบด้วยทับหลัง เช่น บัวยอด
ปราสาท เสาติดผนัง ประติมากรรมลอยตัว รูปสิงห์ และฐานประติมากรรม มีรูปแบบศิลปะปะเทียบได้

กับศิลปะขอม ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๖ ปรากฏอยู่อำเภอบ้านแพน มีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบ
บอโรคาชาลหรือสถานพยาบาลที่นิยมสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม

๒. การสัมภาษณ์เจาะลึก (in-depth interview) จากการลงพื้นที่เพื่อสืบหาข้อมูล
จัดเก็บข้อมูลในพื้นที่ทำงานร่วมกัน จากการสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างเป้าหมาย จำนวน ๗๕ คน ดังนี้
ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๔๕ คน พระสงฆ์ ๑๐ รูป และผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์
ชาวบ้าน จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๒๐ คน โดยใช้วิธีการเจาะจงตามประเด็นที่ต้องการศึกษาวิจัย

๓. การสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) จำนวน ๓๐ รูป/คน เป็นการสนทนากลุ่มของ
ผู้รู้ ปราชญ์ชาวบ้านและผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้คือ (๑) ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านพระพุทธศาสนา (๒)
ผู้ทรงคุณวุฒิทางด้านสิ่งแวดล้อมและแหล่งโบราณคดี (๓) ปราชญ์ท้องถิ่น (๔) ชาวบ้านทั่วไปในพื้นที่
ที่มีความรู้ในเรื่องของโบราณสถาน พุทธศิลปะของชุมชน และมีความรู้ถึงสภาพปัญหาของ
โบราณสถานและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ

๓.๒ ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

ในการดำเนินการวิจัยนั้นคณะผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนของการวิจัยใน ๒ ส่วน
ตามลำดับขั้นตอนดังนี้คือ

ขั้นตอนที่ ๑ การศึกษาเอกสาร (Documentary Research) ได้ศึกษาข้อมูลจาก
แหล่งปฐมภูมิ (Primary Source) และข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Source) เป็นการค้นคว้าและ
รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากหนังสือ บทความใน
วารสาร เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ แผนพัฒนาตำบลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ
ฐานข้อมูลที่เป็นแหล่งสืบค้นงานวิจัย (Data sources) เพื่อใช้ในการทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัย
ที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ ๒ ศึกษาภาคสนาม คณะผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลในพื้นที่ โดยวิธีการ(๑) ลง
สำรวจพื้นที่แหล่งโบราณคดี ในจังหวัดชัยภูมิ (๒) ทำการสัมภาษณ์เจาะลึกในกลุ่มผู้รู้และนักวิชาการ
(๓) จัดการสนทนากลุ่ม (Focus Group) กับประชาชน กลุ่มผู้นำ และผู้ที่เกี่ยวข้องกับ ว่ามีสภาพและ
ปัญหาอุปสรรคอย่างไรของพื้นที่แหล่งโบราณคดีของชุมชน มีโบราณสถานอยู่ตรงไหนบ้าง เพื่อ
นำไปสู่การรวบรวมข้อมูลและจัดทำเป็นองค์ความรู้และแหล่งเรียนรู้ พุทธศิลป์ ให้เกิดขึ้นเพื่อเป็น
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ เป็นแหล่งเรียนรู้เชื่อมโยง
กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ต่อไป

การศึกษาลงพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้คณะผู้วิจัยจัดให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นโดยเรียนเชิญผู้ทรงคุณวุฒิด้านวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญทางด้านโบราณคดี และปราชญ์ท้องถิ่น จากกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดในการศึกษาทั้งหมด

๓.๓ พื้นที่วิจัย

พื้นที่วิจัย สำหรับสถานที่ทำการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัยไว้ที่ จังหวัดชัยภูมิ นั้น ประกอบไปด้วยพื้นที่ชุมชนโบราณ ชุมชนในแหล่งพุทธศิลป์ และวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ ได้แก่ ๑) ปราสาทคู่อำเภอมืองชัยภูมิ ที่เป็นสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจาก อโรคยาศาลที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ ๒) ปราสาทคูแฉ่ง กู่แฉ่ง ตั้งอยู่ในวัดกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า เป็นโบราณสถานสมัยขอม ๓) ปราสาทคู่อำเภอบ้านแพน มีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลหรือสถานพยาบาลที่นิยมสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมคณะผู้วิจัยจะต้องลงพื้นที่เพื่อศึกษาแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยขอม ในจังหวัดชัยภูมิ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว และแหล่งโบราณคดีอื่นซึ่งจะได้จากการสำรวจในครั้งนี้ด้วย

๓.๔ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

๑) ประชากร ประชาชนในพื้นที่โดยรอบของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยขอม ในจังหวัดชัยภูมิ

๒) กลุ่มตัวอย่างเป้าหมาย จำนวน ๗๕ คน ดังนี้ ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๓๕ คน พระสงฆ์ ๑๐ รูป และผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๒๐ คน

๓) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ๑๐ รูป/คน

๔) การสุ่มตัวอย่าง แบบเจาะจง

๓.๕ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๑) ชนิดของเครื่องมือวิจัย แบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นแบบสัมภาษณ์และสนทนากลุ่มได้แก่

๑.แบบสำรวจ แบบการเก็บข้อมูล โดยใช้การสำรวจลงพื้นที่วิจัยประกอบด้วยเนื้อหาจำนวน ๒ ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานผู้ให้ข้อมูลทั่วไป เช่น ข้อมูลส่วนตัวผู้ให้ข้อมูล เพศ สถานภาพ ที่มีความเกี่ยวข้องหรือรู้ในประเด็นเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี ปัญหาของการดูแลอนุรักษ์ ปัญหาของชุมชน และความต้องการของชุมชน เป็นต้น

ส่วนที่ ๒ ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ
ในยุคขอม

๑. แบบสัมภาษณ์ ประชาชน ผู้นำชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้อง ในกรณีศึกษาแหล่ง
โบราณสถานสมัยขอม

๒. การประชุมชมกลุ่มย่อย (Focus Group) เพื่อที่จะได้ทราบถึงประวัติความเป็นมา
ของแหล่งโบราณสถาน พุทธศิลป์สมัยขอม หรือคติความเชื่อในประเพณีวัฒนธรรมที่
เกี่ยวข้องของแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาสมัยขอม ๓ สถานที่ ในจังหวัดชัยภูมิ

๒) การสร้างเครื่องมือวิจัย

กระบวนการในการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยมีขั้นตอนในการออกแบบ
การวิจัยหรือการสร้างเครื่องมือที่ใช้ในกระบวนการวิจัยนั้นมีดังนี้

๑. การศึกษาเอกสารเกี่ยวกับแหล่งโบราณสถาน พุทธศิลป์สมัยขอมจังหวัดชัยภูมิใน
ทุกมิติภายใต้กรอบของการดำเนินการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลก็คือ มีการสังเกต สัมภาษณ์บุคคลที่
เกี่ยวข้องในเรื่องของ องค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมา สถานที่ตั้ง การเปลี่ยนแปลงของสภาพ
สิ่งแวดล้อม คติความเชื่อ พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรม ของแหล่งโบราณคดี แหล่งพุทธศิลป์
จังหวัดชัยภูมิ

๒. การสนทนากลุ่ม เป็นศึกษาสภาพที่เป็นจริงและสภาพของปัญหาเกี่ยวกับชุมชน
โดยรอบของแหล่งโบราณคดี แหล่งพุทธศิลป์ ในจังหวัดชัยภูมิ

๑. ประวัติความเป็นมาของแหล่งโบราณคดี พุทธศิลป์สมัยขอม พระพุทธศาสนา
และวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ

๒. ที่ตั้ง ขนาดพื้นที่ของแหล่งโบราณคดี พุทธศิลป์ขอม พระพุทธศาสนาและ
วัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ

๓. คติความเชื่อและประเพณีวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับแหล่งแหล่งโบราณคดี พุทธ
ศิลป์ในสมัยขอม พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ

๔. สภาพปัญหาในพื้นที่ชุมชนเพื่อรองรับการอนุรักษ์แหล่งโบราณคดี พุทธศิลป์ใน
สมัยขอม พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ

๕. ปัญหาและอุปสรรคของการรวบรวมข้อมูล การสืบค้น การลงพื้นที่เก็บข้อมูลจาก
แหล่งโบราณคดี พุทธศิลป์ในสมัยขอม พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ

๓.๖ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๑) ข้อมูลจากเอกสาร เป็นการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับแนวคิดทฤษฎี และผลงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ศึกษาจากหนังสือ บทความในวารสาร เอกสารวิชาการ วิทยานิพนธ์ เกี่ยวกับแหล่งโบราณคดี พุทธศิลป์ในสมัยขอม พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ

๒) ข้อมูลภาคสนาม คณะผู้วิจัยได้รวบรวมข้อมูลในพื้นที่ โดยวิธีการลงพื้นที่จริงเพื่อสำรวจเก็บข้อมูลแหล่งโบราณคดี พุทธศิลป์ พระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิ เพื่อรองรับการจัดทำองค์ความรู้และแหล่งพุทธศิลป์ ให้เกิดขึ้นเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ เป็นแหล่งพุทธศิลป์ชัยภูมิวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

พร้อมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกและมีการสนทนากลุ่ม กับประชาชน นักวิชาการ ผู้รู้ทางด้านพระพุทธศาสนาและโบราณคดีทั้งในท้องถิ่น และในส่วนกลาง เพื่อรองรับการสืบค้นข้อมูลและแหล่งพุทธศิลป์ ของจังหวัดชัยภูมิ โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของกลุ่มหรือประชาชนในพื้นที่

๓.๗ ตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

๑) ข้อมูลเชิงปริมาณ นำข้อมูลที่ได้จากการแจกแบบสอบถามในประเด็นที่เกี่ยวข้อง แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อให้เห็นข้อเท็จจริงทางทัศนคติของผู้คนในชุมชนโดยรอบของแหล่งพุทธศิลป์สมัยขอม ศาสนาและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ

๒) ข้อมูลเชิงคุณภาพ นำข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้า การสัมภาษณ์ สังเกต หรือการจัดกิจกรรมสนทนากลุ่มมาวิเคราะห์เชิงพรรณนาเพื่อให้เห็นถึงภาพที่เป็นจริงของ แหล่งโบราณสถานในสมัยขอม เกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ เพื่อจะได้รวบรวมเป็นประเด็นที่จะนำไปอธิบายกรอบแนวคิดเรื่องการรวบรวมจัดทำชุดองค์ความรู้ และการสร้างแนวทางในการอนุรักษ์ทางพุทธศิลป์สมัยขอม และเพื่อรองรับการท่องเที่ยวตามเส้นทางท่องเที่ยวทางแหล่งโบราณสถานพุทธศิลป์ และวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิต่อไป

๓.๘ แผนการดำเนินงานรายการกิจกรรมและระยะเวลาที่ใช้ในแต่ละปีงบประมาณ

กิจกรรม/ขั้นตอนการดำเนินงาน		ระยะเวลา (เดือน...มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๖ ถึง เดือน มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๗)											
		๑	๒	๓	๔	๕	๖	๗	๘	๙	๑๐	๑๑	๑๒
๑.	รวบรวมเอกสาร												
๒.	วิเคราะห์ประเด็นสาระสำคัญจากเอกสารทั้งหมดที่ได้มา												

บทที่ ๔

ผลการศึกษาวิจัย

ในบทนี้คณะผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูล เป็นวิจัยเชิงคุณภาพ จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง และเป็นการวิจัยแบบผานวิธีระหว่างวิจัยเชิงปริมาณ โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงสำรวจ จากแบบสอบถาม ได้แก่ ประชาชนในพื้นที่จังหวัดชัยภูมิ ผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ประชาชนชาวบ้าน แล้วนำมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ข้อ ผลการศึกษามีดังนี้

๔.๑ ศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนอม

การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขอมนั้น ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ปราสาทหินปรางค์กู๋ (ชุมชนหนองบัว) กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก จึงขาดความสนใจจากบุคคลทั่วไป^๒ สํารวจจากร่องรอยต่างๆไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้ เช่นเดียวกับวัดกุดยางที่มี ปรางค์กู๋แดง คนแต่ก่อนได้พูด ได้จำประวัติปรางค์กู๋แดงจากการพูดคุย ปากต่อปาก ได้ยินได้ฟังมาแบบนี้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนอม^๓ ซึ่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่มีความเจริญทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดจากการเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นการบันดาลให้เกิดขึ้นจากอำนาจ

---

^๑ สุทธิ เหล่าฤทธิและคณะ,ประวัติเมืองชัยภูมิ,(กรุงเทพมหานคร: ด่านสุทธการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๔-๖๐

^๒ ลำดับที่ ๒ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^๓ พระอริยานุวัตร เขมาจารีเถระ, คติความเชื่อของชาวอีสาน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๕.

ของเทวดา พระเจ้า หรือภูตผีปีศาจ “ปรากฏการณ์ต่างๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับคือ มนุษย์ใส่ความเชื่อ ความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ”^๕ การสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปราสาทภูนั้น ส่วนมากก็สอบถามจากผู้สูงอายุ ผู้เป็นที่นับถือของชุมชนหนองบัวว่า ปราสาทภู(ชุมชนหนองบัวนี้) เกิดในสมัยทวารวดีมีเจ้าเมืองทรงสร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆ เกี่ยวกับศาสนา ในปราสาทภูนี้มีที่พุพัง ชำรุดบ้าง ก็เกิดจากน้ำมือมนุษย์บ้าง ลมฟ้าอากาศบ้าง ไปตามกาลเวลา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของวีระ เปล่งรัศมี เรื่อง“บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย”กล่าวว่า สาเหตุที่ทำให้แหล่งพุทธสถานมรดกโลกในเมืองกำแพงเพชร ชำรุดทรุดโทรมสูญหายและถูกทำลายไป เกิดจากสาเหตุต่างๆ ดังนี้

๑. การเสื่อมสลายไปเนื่องจากกระบวนการทางธรรมชาติและกาลเวลา กรณีนี้ได้แก่ การพังทลายของดิน การชะล้างดิน เนื่องจากการกระทำของน้ำฝนน้ำท่วม แผ่นดินยุบตัว แผ่นดินไหวรวมทั้งจากการกระทำของลมและภูมิอากาศ รวมทั้งความชื้น ความร้อน อุณหภูมิ ฯลฯ นอกจากนี้ยังเกิดเนื่องจากเป็นกฎของธรรมชาติที่เมื่อกาลเวลาผ่านไป วัตถุต่างๆ ย่อมผุพังเสื่อมสลายรูปลักษณ์เดิม แต่โดยทั่วไปแล้วการเสื่อมสลายเนื่องจากกาลเวลามักเป็นไปอย่างช้า

๒. การเสื่อมสลายเนื่องจากการกระทำของคนการเสื่อมสลายของมรดกทางวัฒนธรรม ประเภทพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดี บันทึกประวัติศาสตร์และจดหมายเหตุ เนื่องจากการกระทำของคน นับเป็นปัญหาใหญ่และมีผลในการทำลายมากที่สุดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ การกระทำที่นำไปสู่การทำลายนั้นก็มีทั้งทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ทับแหล่งโบราณคดีหรือพุทธสถานมรดกโลก การขุดดินบริเวณพุทธสถานมรดกโลกเพื่อใช้ในการก่อสร้าง หรือการพยายามซ่อมแซมพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุโดยขาดความรู้ เป็นต้น และที่ทำไปโดยตั้งใจ เช่น การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเพื่อนำไปขายหรือเก็บเป็นของส่วนตัว เป็นต้น

๓.การเสื่อมสลายเนื่องจากการกระทำของพืชและสัตว์ รากของพืชที่ขึ้นอยู่ตามแหล่งโบราณคดี พุทธสถานมรดกโลก หรือสิ่งก่อสร้างที่มีความงามทางศิลปะ สามารถ ขอนไชไปตามช่องว่างและรอยต่อส่วนต่างๆของสิ่งก่อสร้างได้ เมื่อพืชเหล่านี้เติบโตมีรากใหญ่ขึ้นก็จะดันให้

---

^๕ มณี พะยอมยงค์, **วัฒนธรรมพื้นบ้าน: คติความเชื่อ**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๓๖), หน้า ๑๔๐.

^๕ ลำดับที่ ๕ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^๖ วีระ เปล่งรัศมี, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย”, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๓), หน้า ๘๓.

สิ่งก่อสร้างเกิดรอยแยกจนกระทั่งร้าวและแตกหักหลุดออกไปส่วนสัตว์ประเภทมด ปลวก มอด ก็สามารถทำลายส่วนประกอบของพุทธสถานมรดกโลกและโบราณวัตถุที่เป็นไม้และอินทรียวัตถุให้สูญสลายไปได้อย่างรวดเร็วมาก รวมทั้งสามารถทำลายบันทึกประวัติศาสตร์และจดหมายเหตุที่ทำด้วยกระดาษ^๗

บทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการตามที่กฎหมายกำหนดในการดูแลศิลปวัฒนธรรมนั้นมีขอบเขตที่กว้างขวางมาก ก่อนอื่นต้องพิจารณาเสียก่อนว่าบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการจะเกี่ยวข้องกับกฎหมายใดบ้าง หากได้มีการศึกษาอย่างแท้จริงจะเห็นได้ว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องนั้นความจริงมีอยู่มากมาย กฎหมายที่เกี่ยวข้องอยู่ในเวลานี้น้อยก็มีถึง ๒ ฉบับ ได้แก่ กฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์และกฎหมายว่าด้วยโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นอกจากนี้ยังมีกฎหมายอื่นๆ อีกหลายฉบับที่เกี่ยวข้อง แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะที่กำหนดในกฎหมายว่าด้วยพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งในปัจจุบันมีการแก้ไขปรับปรุงใหม่ เรียกชื่อเต็มๆ ว่า “พระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔ แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕” หรืออาจจะเรียกสั้นๆ ย่อๆ ว่า “พระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔” “หรือพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก พ.ศ. ๒๕๐๔” ก็เป็นที่เข้าใจกัน^๘ เป็นพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก เพื่อรักษานุรักษ์ โบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม ไว้ให้กับอนุชนรุ่นหลังสืบต่อไป “ถ้าคนในชุมชนไม่เอาใจใส่ดูแลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ทั้งหลายเอาไว้ ก็ทำให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมพุ้ง สื่อมสลายไปในที่สุด

^๗ กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย, **มาตรฐานการดูแลโบราณสถาน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักมาตรฐานการบริหารงานองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, ๒๕๕๕), หน้า ๒๙-๓๐.

^๘ กรมศิลปากร, **แนวทางการอนุรักษ์โบราณสถานสำหรับพระสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด มหาชน, ๒๕๕๕), หน้า ๑๖๔.

^๙ ลำดับที่ ๗ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

แหล่งประวัติศาสตร์ ได้แก่^{๑๐} สถานที่หรือบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญในอดีต และเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ซึ่งควรแก่การจดจำและรักษาไว้ เช่น ท่งสัมฤทธิ์ จังหวัดนครราชสีมา ค่ายโพธิ์สามต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี พลับพลาที่ประทับตำบลห้วยกองจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา สถานที่ดังกล่าว ทั้งหมดนี้ ปัจจุบันแม้ไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ ให้เห็น แต่มีประวัติที่บันทึกไว้ในเอกสารประวัติศาสตร์ยืนยันชัดเจนก็ถือว่าเป็นโบราณสถานประเภทหนึ่ง

๔.๑.๑ สํารวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนอม

การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขอมนั้น ในอดีตจนถึงปัจจุบัน กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก สํารวจจากร่องรอยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้จากการพูดคุย ปากต่อปาก ได้ยินได้ฟังมาแบบนี้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนอม ผู้วิจัยได้รวบรวมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคนอม ของจังหวัดชัยภูมิไว้ ๕ แห่ง ดังต่อไปนี้

๑) ปราสาทหินปรางค์กู๋ อำเภอมืองชัยภูมิ

ปราสาทหินปรางค์กู๋ อำเภอมืองชัยภูมิ เป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ที่ถนนบรรณาการ บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยศิลาแลงวางซ้อนกันจากฐานถึงยอด ภายในบรรจุพระพุทธรูปดินเผา เชื่อกันว่าเป็นอโรยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยก่อน ปรางค์กู๋สร้างโดย "พระโฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา" เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๗๑ หรือ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยอาณาจักรขอม ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยสร้างเป็นปรางค์ศิลาแลงทั้งหลัง มีประตูเข้าทางทิศตะวันออก มีกำแพงรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ภายในพระปรางค์กู๋มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นประดิษฐานอยู่ มีเศียรเทวดาอิทธิพลศิลปะขอม ทับหลังที่กรอบประตูสลักเป็น

^{๑๐} ผศ.นวัชรโรจน์ อินเต็มและคณะ, “การศึกษาคุณค่าแหล่งโบราณคดีทางพระพุทธศาสนาในจังหวัดแพร่”, รายงาน, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๙.

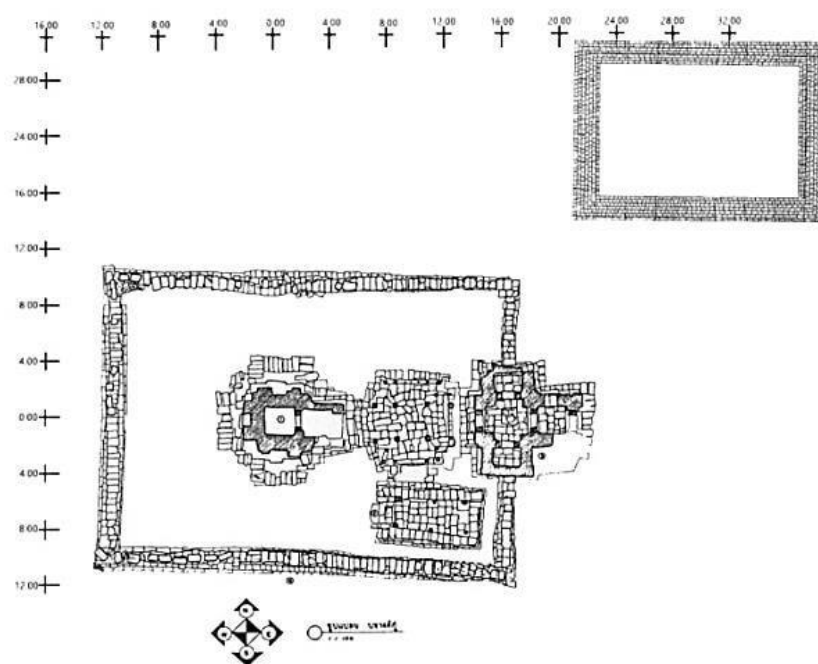
รูปไตรรัตนมหายาน มีความหมายถึงพระพุทธเจ้าทรงมีความรู้การแพทย์ ทำให้
ประชาชนมีความสุขและไม่มีโรค

ภาพประกอบที่ ๑ ปรามค์กู๋ อำเภอมืองชัยภูมิในอดีต

ภาพประกอบที่ ๒ แผนที่ตั้งพระธาตุปรามค์กู๋ อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ภาพประกอบที่ แผนผังบริเวณพระธาตุปรังค์กู อำเภอมืองชัยภูมิ

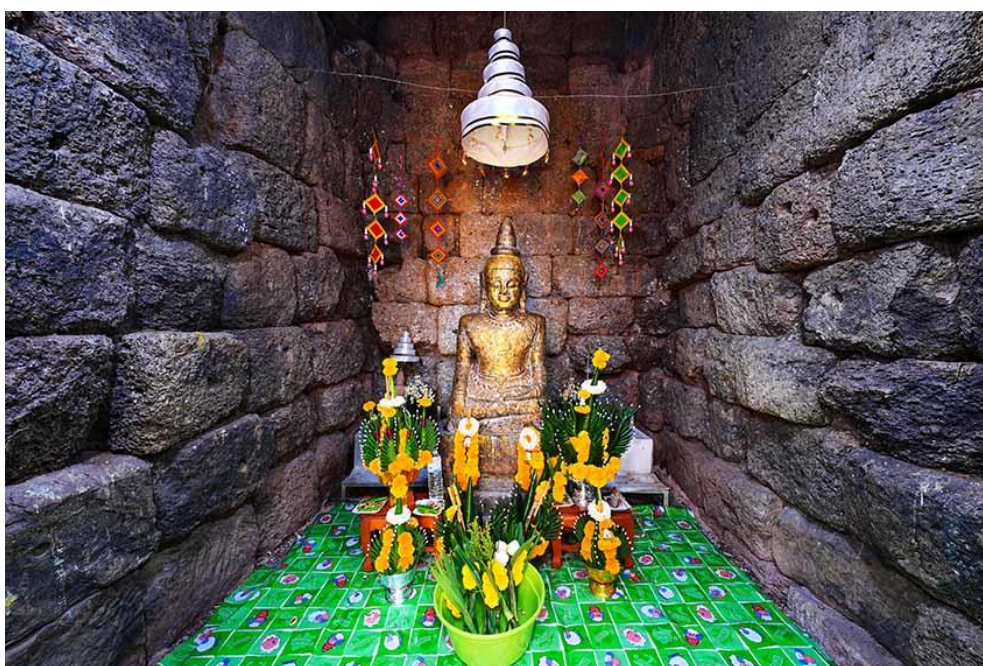
ลักษณะทั่วไป

ปรังค์กูเป็นโบราณสถานอีกแห่งหนึ่ง ที่มีแผนผังและลักษณะเหมือนกับโบราณสถานที่ ได้พบหลักฐานว่าเป็นอโรคยาศาล ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือ มืองค์ประธานอยู่ตรงกลาง ๑ องค์ บรรณาลัยด้านหน้า ๑ หลัง ล้อมด้วยกำแพงซึ่งมีโคปุระเฉพาะด้านหน้าทั้งหมด ก่อด้วยอิฐ ศิลาแลงยกเว้นกรอบประตูหน้าต่าง ทับหลัง เสาประดับล้วนเป็นหินทราย หันหน้าไปทางทิศ

ตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทมีสระน้ำ ๑ สระ ยังคงสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะองค์ประธานซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๕ เมตร ย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหน้ามีประตูทำเป็นมุขยื่นออกมา ผังปราสาทอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก จำหลักภาพตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ซึ่งจับท่อนพวงมาลัยไว้ด้วยมือทั้งสองข้าง ด้านข้างทางซ้ายและขวาจำหลักรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร กับรูปนางปรัชญาปารมิตา ด้านหน้ามีทับหลังเช่นกัน สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพเดียวกัน แต่ปัจจุบันลบเลือนมาก ที่ช่องประตูหลอกด้านทิศเหนือยังมีพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ ศิลปะแบบทวารวดี ขนาดสูง ๑.๗๕ เมตร หน้าตักกว้าง ๗.๕ เมตร ประดิษฐานอยู่ ๑ องค์ ซึ่งเป็นของที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น

ภาพประกอบที่ ประตูทางเข้าทั้ง ๒ ด้านนอกและด้านใน

ภาพประกอบที่ พระปราสาทคู่ องค์ประธานประดิษฐานในพระธาตุปราสาทคู่

ปราสาทคู่ มีการประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้างด้วยการสลักลวดลายลงบนหินที่ก่อสร้างเป็นลักษณะอันโดดเด่นทางด้านศิลปกรรม ในส่วนของทับหลัง พบหลักฐานการสลักภาพที่สวยงามและสำคัญ จำนวน ๔ ชิ้น ได้แก่

ทับหลังชิ้นที่ ๑ ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน สลักภาพหน้ากาลเอามือยึดขาสิงห์ที่ยืนเอียงตัวหันหน้าออก มือถือท่อนพวงมาลัยห้อยตกลงมาเหนือ

หน้ากาลสลัก ภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้ว ที่เสี้ยวของทับหลังมีพวงอุบะ
แบ่งเสี้ยว เสี้ยวเหนือพวงอุบะด้านซ้ายมือของภาพพระพุทธเจ้า สลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร
๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ส่วนทางด้านขวามือของทับหลังภาพสลัก
เลือนลาง ลักษณะคล้ายสลักยังไม่แล้วเสร็จ เห็นเพียงโครงร่างของเส้นโค้ง วงกลม และกรอบของซุ้ม
ทรงสามเหลี่ยม

ภาพประกอบที่ ๑ ทับหลังชิ้นที่ ๑ สลักภาพหน้ากาลเอามือยึดขาสิงห์ที่ยืนเอียงตัวหัน
หน้าออก

ทับหลังชิ้นที่ ๒ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันออกเข้าสู่ห้องภายใน
ปราสาทประธาน สลักภาพใบไม้ม้วนรูปทรงสามเหลี่ยมตั้งขึ้น โดยมีม้วนจากด้านล่างหันปลายเข้าสู่
ส่วนกลาง ข้างละ ๕ ใบ ที่กึ่งกลางทับหลังเป็นภาพค่อนข้างเลือนลาง พิจารณาจากลักษณะเค้าโครง
ของเส้น สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพหน้ากาล เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธเจ้าประทับนั่ง
สมาธิภายในซุ้ม ลักษณะเช่นเดียวกันกับทับหลังเหนือกรอบประตูหลอดด้านเหนือของปราสาท
ประธาน และทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน

สันนิษฐานว่ารูปภาพนี้ คนในสมัยก่อนชอบปฏิบัติ หรือช่างที่สลักรูปภาพนี้ จิตใจฝักฝาย
ในคุณธรรมและจริยธรรมเป็นพื้นฐานในการดำเนินชีวิต

ภาพประกอบที่ ภาพใบไม้้วนรูปทรงสามเหลี่ยมตั้งขึ้น ข้างละ ๕ ใบ

ทับหลังชั้นที่ ๓ ทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน
สลักเป็นภาพใบไม้้วนตั้งขึ้น ๔ ใบ มีหน้ากาลที่กึ่งกลางภาพ เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพ
พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม

ภาพประกอบที่ ทับหลังชั้นที่ ๓ สลักเป็นภาพใบไม้้วนตั้งขึ้น ๔ ใบ
พระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม

ทับหลังชั้นที่ ๔ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันตกอาคารวิหารหรือ
อوبرณาลัย สลักภาพตอนกวนเกษียรสมุทร

ภาพประกอบที่ สลักภาพตอนกวนเกษียรสมุทร

ภาพสลักทับหลังชั้นที่ ๑-๓ มีภาพสำคัญปรากฏอยู่ที่กึ่งกลางภาพ คือ ภาพพระพุทธรูปเจ้า
ประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ซึ่งเป็นภาพปกติที่พบเห็นได้ในโบราณสถานวัฒนธรรมเขมร ประเภท
ปราสาทหิน ที่สร้างขึ้นเนื่องนพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และภาพที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความเป็นพุทธ
ศาสนาฝ่ายมหายานอย่างชัดเจนอีกภาพหนึ่ง คือ ภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืน
อยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ที่ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาท
ประธาน

สำหรับภาพสลักทับหลังชั้นที่ ๔ ถือว่ามี ความพิเศษ ของทับหลังชั้นนี้คือ การนำเอา
เรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่เกิดขึ้น
ในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทำให้ชวนคิดได้ว่า มีมูลเหตุใดที่เป็นเช่นนั้น ในเบื้องต้นสามารถ
วิเคราะห์ถึงมูลเหตุสำคัญ ได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑. เดิมทีนั้น ทับหลังชั้นนี้อาจจะติดตั้งอยู่ ณ ปราสาทหินหลังอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงกับ
ปรางค์กู๋ ซึ่งมีการก่อสร้างและใช้ประโยชน์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ และถูกสร้างขึ้นเนื่องในศาสนา
พราหมณ์ – ฮินดู ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อถึงเวลาในการก่อสร้างปรางค์กู๋ ปราสาทหลังเดิม
นั้นอาจจะพังทลายลงหรือไม่มีการใช้ประโยชน์ดังเดิมแล้ว หินในส่วนต่างๆ จึงถูกขนย้ายมาเพื่อใช้ในการ
ก่อสร้างปรางค์กู๋ รวมทั้งทับหลังชั้นนี้ก็ถูกขนย้ายมาเพื่อประดับตกแต่ง ณ ตำแหน่งดังกล่าว

๒. ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างปรางค์กู๋และก่อนที่พุทธ
ศาสนาฝ่ายมหายานจะเผยแผ่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนบริเวณนี้ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู น่าจะเป็น
ความเชื่อเดิมที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติกันมาต่อเนื่องอยู่แล้ว การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเข้ามา

อาจจะไม่ได้เข้ามาแบบเปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนที่เดียวเสียทั้งหมด ถือว่าเป็นการให้เกียรติความเชื่อหรือศาสนาเดิมที่มีอยู่ก่อน จึงให้อิสระในความคิดของช่างหรือชุมชนในการนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่ยังสร้างขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ เปรียบเสมือนว่าต่างความเชื่อ ต่างศาสนา แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ในโบราณสถานของชุมชน ที่มีเป้าหมายในการสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในชุมชน

โบราณสถานปราสาทคู้ ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ กรมศิลปากร ปัจจุบัน ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานปราสาทคู้ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่ ปี ๒๕๒๕ โดย กรมศิลปากร ดำเนินการขุดค้น – ขุดแต่งศึกษาโบราณสถานปราสาทคู้ ในปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๔๐ จากนั้นในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ ได้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์

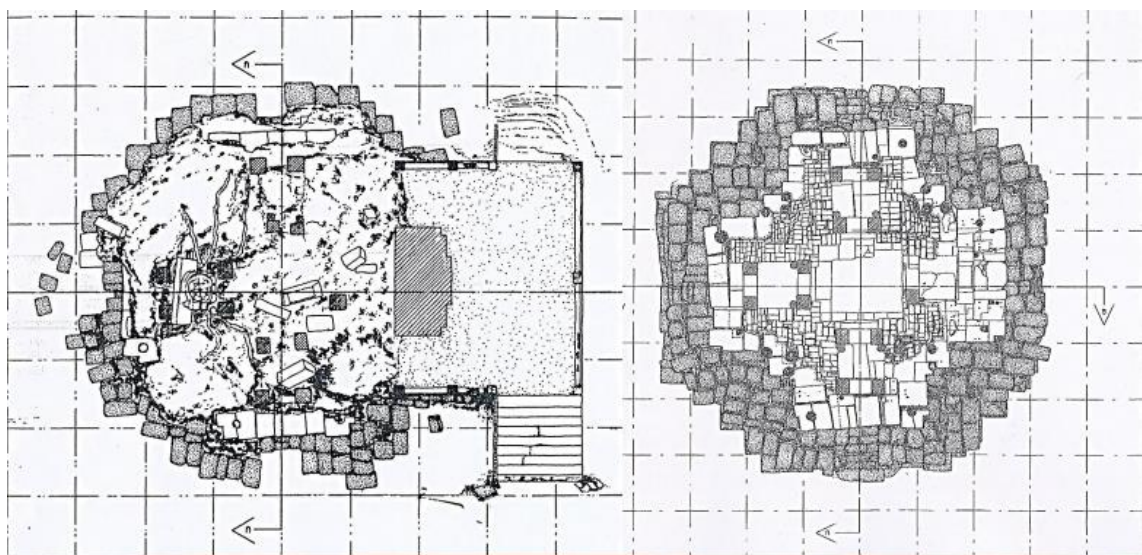
๒) ปราสาทหินปราสาทคู้แดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

ปราสาทหินปราสาทคู้แดง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๓ วัดกุดยาง บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถานครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทคู้แดงครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทคู้จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ ๔ ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวนเกษียรสมุทร ภาพเทวดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤษีนั่งชันเขามีสัตว์ นอกจากนี้ ยังมีชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตู และยอดปราสาทศิลาทรายสีแดง โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัด

ปราสาทหินปราสาทคู้แดง เป็นปราสาทหินที่เก่าแก่ในสมัยขอม ในสมัยก่อนเหลือร่องรอยแต่รูปเส้าสี่เหลี่ยม มีเศษหิน อิฐแดง กระจายอยู่ตามบริเวณปราสาทคู้แดง ต่อมา มีการซ่อมแซมบูรณปฏิสังขรณ์ ปราสาทหินปราสาทคู้แดงขึ้น ทำให้เป็นรูปร่างเหมือนเดิมแบบของเก่า ทุกวันนี้ พระอาจารย์สายัญ ที่เป็นเจ้าอาวาส พาหน่วยงาน องค์กรต่างๆ และญาติโยม ไกล่เกลียด ดูแลรักษาทะนุบำรุง และมีกิจกรรม สรงน้ำ บวงสรวงปราสาทคู้แดง กิจกรรมหลายๆ อย่าง นิมนต์พระสงฆ์มาให้ศีลให้พร ให้กำลังใจ เป็นประจำทุกปี เรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพประกอบที่ ๑ สภาพก่อนการบูรณะปราสาททุ่งแดง

ภาพประกอบที่ ๒ แผนผังปราสาททุ่งแดง ก่อนและหลังบูรณะ

จากปราสาทกู๋แดงมาทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ ๔.๔ กิโลเมตร จะพบร่องรอยปราสาทในวัฒนธรรมเขมรอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ปราสาทโนนขี้ตุน ปัจจุบันหลงเหลือฐานศิลาแลง โดยพบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ ฐานรูปเคารพ และแท่นหินบด เบื้องต้นกำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

ภาพประกอบที่ สภาพปัจจุบัน ปราสาทโนนขี้ตุนและหลักฐานโบราณคดีที่พบ
ปราสาทกู๋แดงบ้านกุดยางเป็นศาสนสถานที่ยังคงเหลืออยู่ในศาสนาฮินดู มีแผนผังเป็นประสาทรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาด ๑๓ x ๑๓ เมตรมีความสูงจากพื้นที่ ๒.๓๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้ง ๓ ด้านยกเว้นทางทิศตะวันออกชั้นเรียนธาตุสูงประมาณ ๓ เมตรโดยส่วนฐานส่วนกรอบประตูและทับหลังทำจากหินทรายสีเทาและตกแต่งผนังแกะด้วยอิฐโดยห้องครรภคฤหะ มีขนาด ๓ x ๓ เมตรมีห้องมุขยื่นออกไปทั้ง ๔ ด้านปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนชั้นหลังคา

ภาพประกอบที่ ปราสาทฤๅงแดงด้านทิศใต้

ภาพประกอบที่ ปราสาทฤๅงแดงด้านทิศตะวันตก

ภาพประกอบที่ ปราสาทฤๅงแดงด้านทิศเหนือ

ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทระยะห่างประมาณ ๒๑ เมตรพบร่องรอยของกลุ่มหลุมเสาหลุมกลมบนลานหินทรายจำนวน ๒๙ หลุมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของหลุมประมาณ ๔๔- ๕๕ เซนติเมตรมีขนาดความลึกแตกต่างกันตั้งแต่ ๑๐-๕๐ เซนติเมตร

ภาพประกอบที่ กลุ่มหลุมเสาหลุมกลมบนลานหินทรายจำนวน ๒๙ หลุม

พระอาจารย์สายัญ เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน ท่านสันนิษฐานว่า เป็นหลุมน้ำศักดิ์สิทธิ์ ใช้กินใช้อาบ น่าจะมีความเชื่อว่า ถ้าดื่มกิน และอาบจะทำให้สุขภาพแข็งแรง ต่อต้านโรคร้ายไข้เจ็บในสมัยก่อน ให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดจนทุกวันนี้

ประเพณีพิธีบวงสรวงองค์ปรางค์กู๋แดง ตำบลกุดยาง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

๓) ปราสาทบ้านแท่นวัดปรางค์กู๋

ที่ตั้ง วัดปรางค์กู๋ บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบบอโรคาตาลาหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมประกอบด้วย ปรางค์ สร้างด้วยศิลาแลง ประติมากรรมอยู่ด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลง มีซุ้มประตูหรือโคปุระ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้น

บริเวณปรางค์กู๋แห่งนี้มีการขุดพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือ พระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรงครุฑพระวัชรธร พระโกสัลยคุคุไวฑูรย์ประภาสยุค ขึ้นส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระมหาไวโรจนะปางนาคปรก ปางประทานก่อด้วยศิลาแลงมีประติมากรรมอยู่ทางด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอกปัจจุบันส่วนยอดพังลงมาเหลือองค์บางเพียงครึ่งเดียว มีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบซึ่งประตูกำแพงอยู่ทางที่ด้านทิศตะวันออกโดยมีวิหารศิลาแลงอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ทางด้านทิศเหนือมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปูขอบด้วยสระด้วยศิลาแลงลงไปจนถึงพื้น

บริเวณที่ตั้งก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเนินดิน ล้อมรอบด้วยทุ่งนา สูงกว่าพื้นที่โดยรอบประมาณ ๒ เมตร มีต้นไม้ปกคลุมค่อนข้างหนาแน่น ด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานห่างออกไปประมาณ ๗๐ เมตร มีลำห้วยไหลผ่านอ้อมไปทางทิศเหนือของโบราณสถาน พื้นที่โดยรอบที่เป็นทุ่งนาปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังปลูกอ้อย เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว ปรากฏกุ๋บ้านหนองแฝกตั้งอยู่บนเนินดินท่ามกลางที่ราบที่ทับถมจากน้ำกอนน้ำพา ลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่เป็นหินทรายในหมวดหินภูกระดึง

ภาพประกอบที่ ๑ ปรangkู่บ้านหนองแฝก ก่อนการบูรณปฏิสังขรณ์

ภาพประกอบที่ ๒ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้น

ภาพประกอบที่ ปราสาทบ้านแทนปัจจุบัน

ศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุค
 ขอม ถือว่าเป็นภูมิปัญญาในการสร้างองค์ปรangkūของชาวบ้านในสมัยนั้นๆ คนในสมัยก่อนเป็นผู้มี
 ภูมิปัญญาสามารถก่อสร้างปรangkū เป็นที่พัก เป็นโรงพยาบาล เป็นสถานที่พักอาศัยสำหรับคนใน
 สมัยนั้นๆ และเป็นสถานที่เรียนรู้ รักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม สืบทอดมาจนถึง
 ปัจจุบัน^{๑๑} พร้อมกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านในสมัยนั้น เป็นการสร้างรอยต่อ
 และชุมชนแห่งการเรียนรู้ ตลอดจนความสำนึกในสิ่งที่มีคุณค่าแผ่นดิน แก่งการศึกษา วงการ
 วัฒนธรรมประเพณี วงการพัฒนาและสาธารณชน ในอันที่จะเป็นพลังเกื้อกูลให้เกิดดุลยภาพของชีวิต
 และการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน โดยไม่ปิดกั้นการเรียนรู้ภูมิปัญญาใหม่ในสถานการณ์ใหม่ที่จะมีมาใน
 อนาคต ถ้าเราไม่รักษาเอาไว้ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีก็จะสูญหายไปดัง

^{๑๑} ศาสตราจารย์ ดร.เอกวิทย์ ณ ถลาง, ภูมิปัญญาชาวบ้านกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัว
 ของชาวบ้านไทย, ภาพรวมภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทบุ๊คเซนเตอร์ จำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๙.

๔.๑.๒ เขมรไม่ใช่ขอม ขอมไม่ใช่เขมร

ในงานเขียนของนักวิชาการ ตลอดจนการสื่อสารโดยทั่วไปของคนไทย ยังมีการใช้คำเรียก “ขอม” กับ “เขมร(โบราณ)” แทนกันอย่างมีนัยยะของการเป็นกลุ่มชนเดียวกันตามกรอบความรู้ดั้งเดิม(ที่สืบเนื่องจากสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีต่งนำเสนอข้างต้น) คงสร้างความกระอักกระอ่วนใจให้กับชนชั้นนำสยามที่ต้องการเชิดชูความเป็นไทยในมรดกกลุ่มนั้นเรื่อยมา เมื่อประกอบกับอคติที่ชาวยุโรปเคยมีมาก่อนการสถาปนาวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชาว่าชนพื้นเมืองในกัมพูชาไม่มีความเจริญเพียงพอที่จะสร้างปราสาทหินขนาดใหญ่อย่างนครวัดได้ จึงนำเสนอข้อสันนิษฐานการสร้างว่าเป็นผลงานของกลุ่มชนอื่น เช่น ชาวยิว ด้วยความไม่เชื่อถือความสามารถทางเทคโนโลยีในอดีตของกัมพูชา หรือกล่าวอีกนัยคือการปฏิเสธความเกี่ยวข้องระหว่างกลุ่มผู้สร้างในอดีตกับชาวกัมพูชาขณะนั้น^{๑๒}

คงเป็นรากเหง้าความคิดที่สอดคล้องกับทัศนคติของชนชั้นนำสยามที่เคยยึดถือว่ากัมพูชาเป็นประเทศราชของสยามมาก่อนข้อถกเถียงว่าด้วย “ขอมไม่ใช่เขมร” ในฐานะกลุ่มชนผู้สร้างปราสาทหินจึงเกิดขึ้นและได้รับการขยายความโต้แย้งอย่างจริงจังในสังคมไทย จนกลายเป็นพื้นฐานความหมายของมรดกกลุ่มนี้ที่แตกต่างกันตามการยึดถือของผู้สนับสนุนแนวคิดแต่ละฝ่ายมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ เนื่องจากชาวกัมพูชาตั้งแต่

อดีตไม่เคยเรียกตัวเองว่าขอมเลย และวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชา ใช้คำว่า “มรดกขแมร์”(Khmer heritage) ข้อถกเถียงนี้จึงอยู่นอกวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชาโดยสิ้นเชิง ขณะเดียวกันยังเป็นที่ให้เหตุให้มีการโต้แย้งจากฝ่ายที่เห็นต่างว่า การยึดถือว่าขอมคือเขมรเป็นผลจากการตกอยู่ใต้การครอบงำของวาทกรรมโบราณสถานกัมพูชา เพื่อเป็นการลดทอนความชอบธรรมของความเห็นต่างนั้นด้วย

ขอม หรือเขมรเดิม เป็นกลุ่มชนโบราณที่สูญสิ้นเผ่าพันธุ์ไปแล้วเขมรปัจจุบันเป็นคนกลุ่มใหม่(คือคนไทย)ที่เข้ามาอยู่ในดินแดนเดิมของขอมและเรียกชื่อใหม่ว่ากัมพูชา อันเป็นคำอธิบายที่แพร่หลายและเป็นความเชื่อที่ถูกเผยแพร่หรือแปลความต่อในงานเขียนต่างๆ เช่น ในงานเขียนเรื่องถกเขมร ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่จัดพิมพ์ครั้งแรกในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ (ผู้วิจัยใช้ฉบับจัดพิมพ์ พ.ศ. ๒๕๔๗) ระบุว่าเราเชื่อว่าพวกขอมโบราณนั้นคงจะไม่ใช่เขมรทุกวันนี้แน่ เราเชื่อไม่ได้เลยว่าคนที่นั่งกางเกงใน ถอดเสื้อมีผ้าขาวม้าคล้องคอ เทียวขามัดด้ามเขาคีแก้งและหน้าไม้ให้แก่กษัตริย์

^{๑๒} นางสาวเบญจวรรณ นาราสัจ, “การช่วงชิงทางวาทกรรมว่าด้วยการจัดการมรดกวัฒนธรรมโบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง” วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ), (วิทยาลัยสหวิทยาการ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๑๑๑.

ตามโบราณสถานนั้นจะสืบเชื้อสายมาจากคนที่ออกแบบและก่อสร้างปราสาทหินเหล่านั้นขึ้นมา ความจริงปราสาทหินฝีมือขอมก็มีอยู่ในเมืองไทยมากมายหลายแห่ง แต่ไทยเราก็ไม่เคยอ้างว่าเราสืบเชื้อสายมาจากผู้สร้างปราสาทเหล่านั้น...ขอมเป็นคนอีกชาติหนึ่งเผ่าหนึ่งที่เคยปกครองทั้งเมืองไทย และเมืองเขมรแต่บัดนี้สาบสูญไปแล้ว ยังคงทิ้งวัฒนธรรมบางอย่างไว้ให้แก่ทั้งไทยและเขมรในปัจจุบัน^{๑๓} ดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ของไทย ตั้งแต่จังหวัดศรีสะเกษ, สุรินทร์, บุรีรัมย์และนครราชสีมา นั้น เดิมทีเคยอยู่ภายใต้การปกครองของชนชาติขอม...เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงดินแดนดังกล่าวถูกมอญเข้าปกครองแทน การที่มอญมีอำนาจปกครองจึงเกิดการผสมผสานทางด้านเชื้อชาติและศิลปวัฒนธรรมระหว่างขอม+มอญกลายเป็นชนชาติใหม่อีกกลุ่มหนึ่งคือเขมร นักประวัติศาสตร์บางท่านจึงกล่าวว่าเขมรไม่ใช่ขอมก็ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ แต่ความจริงแล้วหากจะพูดว่าเขมรคือลูกหลานของขอมและมอญน่าจะถูกต้องกว่าเพราะในหมู่ชนชาวเขมรปัจจุบันก็ยังมียี่ผีเข้าทรงที่เรียกว่าเข้าทรงผีมอญอยู่หลายพื้นที่^{๑๔}

จะเห็นได้ว่าข้อถกเถียงว่า “ขอมคือเขมร” หรือ “ขอมไม่ใช่เขมร” ล้วนอยู่บนกรอบความรู้แบบเชื้อชาตินิยมแบบชาติพันธุ์เดียว โดยไม่ให้ความสำคัญกับการที่ขอมอาจเป็นชื่อรวมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย เช่นเดียวกับสยามที่เป็นชื่อรวมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลายก่อนจะถูกกลืนให้กลายเป็นเพียงชาติพันธุ์ไทยเพื่อสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประชากรในรัฐชาติไทย กรอบความรู้แบบนี้จึงก่อให้เกิดการละเลยผลการศึกษากรณีปราสาทพนมรุ้ง (และกรณีอื่นๆ) ที่พบความสัมพันธ์ทางเครือญาติและการแต่งงานของกษัตริย์ท้องถิ่นในลุ่มน้ำมูลกับเมืองพระนคร โดยมีฐานะเป็นเมืองอิสระในบางช่วง จนมีการแสดงออกของศูนย์กลางที่เมืองพระนครเป็นระยะๆ เพื่อตอกย้ำความสัมพันธ์ระหว่างกัน ผ่านการสถาปนาเทวสถานเพิ่มเติมบนพื้นที่เทวสถานเดิมของชุมชน ขณะที่ผู้ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีหลักฐานใดที่สะท้อนถึงการสร้างความสัมพันธ์ด้วยการปราบปรามและการปกครองที่เคร่งครัดอย่างจินตนาการถึงการปกครองแบบรวมศูนย์อำนาจไว้ที่เมืองพระนคร^{๑๕}

^{๑๓} นางสาวเบญจวรรณ นาราลัจ, “การช่วงชิงทางวาทกรรมว่าด้วยการจัดการมรดกวัฒนธรรมโบราณสถานปราสาทพนมรุ้ง” คุษณินพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (สหวิทยาการ), (วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๖๗), หน้า ๑๑๒.

^{๑๔} วุฒิพงศ์ คงเสนา, “หนึ่งร้อยปีที่ผันผ่าน ตำนานที่จารึกไว้” ใน ๑๐๐ปี ประโคนชัย. (บุรีรัมย์: อำเภอประโคนชัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๐.

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๔.

ดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนใต้ของไทย ตั้งแต่จังหวัดศรีสะเกษ, สุรินทร์, บุรีรัมย์และนครราชสีมา นั้น เดิมทีเคยอยู่ภายใต้การปกครองของชนชาติขอม...เมื่อขอมเสื่อมอำนาจลงดินแดนดังกล่าวถูกมอญเข้าปกครองแทน การที่มอญมีอำนาจปกครองจึงเกิดการผสมผสานทางด้านเชื้อชาติและศิลปวัฒนธรรมระหว่างขอม+มอญกลายเป็นชนชาติใหม่อีกกลุ่มหนึ่งคือเขมร นักประวัติศาสตร์บางท่านจึงกล่าวว่าเขมรไม่ใช่ขอมก็ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ แต่ความจริงแล้วหากจะพูดว่าเขมรคือลูกหลานของขอมและมอญน่าจะถูกต้องกว่าเพราะในหมู่ชนชาวเขมรปัจจุบันก็ยังมีพิธีเข้าทรงที่เรียกว่าเข้าทรงผีมอญอยู่หลายพื้นที่^{๑๖}

เขมรไม่ใช่ขอม ขอมไม่ใช่เขมร เป็นประโยชน์ที่นักวิชาการได้ถกเถียงกันตามหลักวิชาการ ต่างฝ่ายมีเหตุผล เอาหลักการมาวิเคราะห์ยึดหลักฐานที่ปรากฏในโบราณสถานมาร้อยเรียงกันเป็นเนื้อหา อย่างถูกต้อง อย่างมีเหตุผล ผู้วิจัยในเรื่องนี้ได้ศึกษาสรุปว่า น่าจะเป็นญาติพี่น้องสืบๆ กันมา ตามยุคสมัย หลังจากบรรพบุรุษได้สร้างโบราณสถานไว้ให้ดู ให้ศึกษา ยุคหลังๆ ก็ได้ศึกษาด้วยกัน ให้คิดถึงว่า บรรพบุรุษได้สร้างขึ้นมาขนาดนี้ ให้มองไปว่า ใช้ความพยายาม ความเพียรในการก่อสร้าง เป็นเมืองเป็นที่อยู่อาศัยในยุคนั้นๆ ดังนั้น ไม่ว่า เขมร หรือ ขอม อาจเป็น ญาติพี่น้องกันสืบๆ กันมา ในแต่ละยุคสมัย

๔.๑.๓ ความแตกต่างระหว่างขอมกับทวารวดี

ศิลปะทวารวดี (Dvaravati Art) ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๖ (คริสต์ศตวรรษที่ ๗-๑๑)

อาณาจักรทวารวดีเป็นอาณาจักรโบราณแรกสมัยก่อนชาวยุโรปจะเข้าปกครองดินแดนในสุวรรณภูมิ ทั้งนี้ศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) และสมเด็จพระยาบรมราชานุภาพ เป็นกลุ่มบุคคลแรกที่กำหนดเรียกชื่อดินแดนที่เมืองโบราณเหล่านี้ตั้งอยู่ว่า “ทวารวดี” โดยใช้เหตุผลของตำแหน่งที่ตั้งอาณาจักรโบราณตามบันทึกเอกสารฝ่ายจีน ศูนย์กลางอยู่ที่แถบจังหวัดนครปฐมในปัจจุบัน และพื้นที่ภาคกลางของไทยในปัจจุบันครอบคลุมจังหวัดจังหวัดสุพรรณบุรี ราชบุรี ลพบุรี ไปจนถึงภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือบางส่วน และภาคใต้ที่จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากหลักฐานทางโบราณคดีพบว่า ชาวมอญและละว้าในอาณาจักรทวารวดีมีการติดต่อค้าขายทางทะเลอย่างกว้างขวาง เพราะมีเส้นทางออกสู่ทะเลมากมาย เมื่อความรุ่งเรืองของอาณาจักรทวารวดีค่อยๆ เสื่อมลง ฝ่ายขอมจึงฉวยโอกาสเข้าตีเมือง อาณาจักรทวารวดีถึงกาลล่มสลายและตกอยู่ในอำนาจของขอมอย่างสมบูรณ์เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖

^{๑๖} วุฒิพงศ์ คงเสนา, “หนึ่งร้อยปีที่ผันผ่าน ตำนานที่จารึกไว้” ใน ๑๐๐ปี ประโคนชัย, หน้า ๑๑

ในสมัยอาณาจักรทวารวดีได้รับอิทธิพลทางศาสนาพุทธและฮินดู สถาปัตยกรรมแบบทวารวดีที่หลงเหลือถึงปัจจุบันจึงมักเหลือเพียงซากฐานโบราณสถาน ดังเช่นที่พบในแหล่งโบราณคดีที่เช่น วัดศิลาอาสน์ บ้านนาไก่เขา ตำบลนาเสียว อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ภายในวัดมีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร หน้าตักกว้าง ๖๐ นิ้ว สูง ๘๔ นิ้ว พระหัตถ์ขวาวางอยู่ที่พระเพลา พระหัตถ์ซ้ายพาดอยู่ที่พระขงฆ์ เรียกกันว่า ^{๑๗} “พระเจ้าองค์ตื้อ” ซึ่งมีความเชื่อกันว่า พระเจ้าองค์ตื้อมีความศักดิ์สิทธิ์และสามารถลดบันดาลให้ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ปรารถนาได้ มักก่ออิฐและใช้สอดิน บางแห่งมีการใช้ศิลาแลงบ้าง การก่อสร้างบริเวณฐานเจดีย์มักเป็นรูปฐานสี่เหลี่ยมผืนผ้า ย่อมุม และมีบันไดลงไปด้านล่าง ส่วนเจดีย์เป็นทรงระฆังคว่ำมียอดแหลมอยู่ด้านบน สันนิษฐานว่าเป็นแบบอย่างที่ได้รับจากศิลปะอินเดียสมัยปาละ

กล่าวโดยสรุปคือ สถาปัตยกรรมสมัยทวารวดีที่ยังคงหลงเหลืออยู่ในปัจจุบัน เป็นสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นเนื่องในพุทธศาสนาเช่นเดียวกับประติมากรรม ได้แก่ โบสถ์ วิหาร เจดีย์ต่างๆ ซึ่งมักอยู่ในสภาพปรักหักพัง ส่วนใหญ่เป็นอาคารก่ออิฐสอดิน มีแผนผังแตกต่างกันออกไป เช่น ผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส สี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือผังกลม อิฐที่ใช้มักมีขนาดใหญ่ มีเกล็ดผสม หรืออาจใช้ศิลาแลงบ้างในบางครั้ง ได้พบสถาปัตยกรรมสมัยทวารวดี อยู่หลายแห่งด้วยกัน ที่สำคัญ ในจังหวัดชัยภูมิ เช่น ใบเสมากุดโง้ง ตำบลบุงคล้า อำเภอเมืองชัยภูมิ ใบเสมา ตำบลคอนสวรรค์ อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ เป็นต้น

ขอมการสร้างปราสาทในวัฒนธรรมขอมจะใช้วัสดุประเภทไม้ อิฐ หิน (ส่วนใหญ่ เป็นหินทราย) และศิลาแลงในการก่อสร้างที่ใช้กันทั่วไป ได้แก่ หินทราย เพราะเป็นวัสดุที่มีความมั่นคงแข็งแรง หาได้ง่าย สลักสลักง่าย และมีความงดงาม จึงได้รับความนิยมนำมาสร้างปราสาทขอมมากที่สุด การนำวัสดุประเภทหินมาใช้สร้างปราสาทนั้น ช่างขอมรู้จักมาแล้วตั้งแต่ในยุคแรกเริ่มเช่นเดียวกับอิฐ แต่ในระยะแรก นำมาใช้ประกอบ เพื่อความมั่นคงแข็งแรง เช่น ทำเป็นส่วนฐานอาคาร เสา กรอบประตู ทับหลัง การสร้างปราสาทด้วยหินทรายเริ่มได้รับความนิยมในสมัยเมืองพระนครตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เป็นต้นมา จนหมดสมัยที่รุ่งเรืองแห่งอาณาจักรขอมใน ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๘ หลังจากนั้นจึงกลับมาใช้วัสดุที่เป็นอิฐและเครื่องไม้อีกครั้งหนึ่ง โดยทั่วไปแล้วปราสาทขอม มักตั้งอยู่บนฐานบัวเตี้ยๆ ต่อมาในสมัยของศิลปะแบบบาเยน ฐานบัวนี้ได้พัฒนามาเป็นรูปแบบเฉพาะที่เรียกว่า “ฐานบัวลูกฟัก” หมายถึง ฐานบัวที่มีการประดับท้องไม้ด้วยแถบสี่เหลี่ยม

---

^{๑๗} สุทธิ เหล่าฤทธิและคณะ, **ประวัติเมืองชัยภูมิ**, (กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธการพิมพ์, ๒๕๔๕), หน้า ๕๓-๕๔.

คล้ายกับลูกฟัก ^{๑๘} การสร้างปราสาทขอมมีลักษณะการสร้างที่หลากหลายรูปแบบ ที่มีศาสนสถานที่ทำหน้าที่เฉพาะด้วย คือ อโรคยศาล หรือศาสนสถานประจำโรงพยาบาล และธรรมศาลาหรือศาสนสถานประจำที่พักคนเดินทาง

ศิลปะขอมในยุคต่างๆ

ศิลปะแบบพนมดง (พ.ศ.๑๐๕๗-๑๑๔๓) ด้านสถาปัตยกรรม จะเป็นการสร้างปราสาทด้วยอิฐให้มีลักษณะเป็นคล้ายรูปทรงปิรามิด มีเฉพาะประติมากรรม แต่ไม่มีทับหลัง

ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก(พ.ศ.๑๑๕๐-๑๒๐๐) ทับหลัง ลักษณะรูปโค้ง มีพวงมาลัยห้อย และมีตัวมกรที่ส่วนปลายของพวงมาลัย ภายในรูปเหนือวงโค้งแล้วมีรูปคนโผล่ออกมา

ศิลปะแบบไพรกเมง(พ.ศ.๑๑๘๐-๑๒๕๐) ทับหลัง มีลักษณะต่อเนื่องจากแบบโบว์ไพรกุก แต่ไม่มีตัวมกร บริเวณภายในที่เป็นรูปใบไม้มีวน และเน้นลวดลายใบไม้และดอกไม้แทน มีปราสาทที่มีความสำคัญ ได้แก่ ปราสาทไพรกเมง ในประเทศไทยพบเห็นได้ที่วิหารอิฐ ปราสาทภูมิโพน จังหวัดสุรินทร์ และทับหลังที่ปราสาทเขาน้อยสีชมพู อยู่ที่จังหวัดสระแก้ว

ศิลปะแบบกำพงพระ(พ.ศ.๑๒๕๐-๑๓๕๐) เป็นศิลปะมีความเป็นเอกลักษณ์ของตัวเอง มีลวดลายพรรณไม้ ลักษณะเป็นลายวงโค้งและปกคลุมไปด้วยใบไม้จนเหมือนพวงมาลัย และปลายทั้งสองก็จะม้วนออก

ศิลปะแบบกุเลน(พ.ศ.๑๓๗๐-๑๔๒๐) อยู่ระหว่างยุคเก่าและยุคเมืองพระนคร จึงมีทับหลังที่มีลวดลายที่ดูแปลกใหม่ เพราะได้รับอิทธิพลมาจากศิลปะจาม มีลักษณะเป็นรูปโค้งและวงรูปเหรียญที่มีลายพวงมาลัยกับลายก้านขด ส่วนบริเวณตรงกลางก็จะเป็นรูปสัตว์หรือมังกร ได้แก่ ปราสาทดัมไธกรับ ปราสาทอาร์กซ์ ตั้งอยู่ที่บริเวณเทือกเขาพนมกุเลน^{๑๙}

พระธาตุปรังค์กู ชุมชนหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ น่าจะอยู่ในศิลปะแบบไพรกเมง เพราะการแกะสลักจะเน้นลวดลายเป็นรูปใบไม้มีวน ดอกไม้ เน้นเกี่ยวกับธรรมชาติ

---

^{๑๘} รุ่งโรจน์ ธรรมรุ่งเรือง, ปราสาทขอมในดินแดนไทย ความเป็นมาและข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ,(กรุงเทพฯ: มติชน,๒๕๕๑),หน้า ๒๙

^{๑๙} จ อ ม ยู ท ธ แ ห่ ง บ ้า น จ อ ม ยู ท ธ ,เสี ย ม เรี ย บ น ค ร วั ต น ค ร ธ ม
https://www.baanjomjut.com/library_8/documentary-travel/cambodia/cambodian_arts.html
 [ออนไลน์] [วันที่ ๑๐ เดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๗.]

ลักษณะเด่น

ประสาทู่แดง ตำบลตลาดแร่ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดชัยภูมิ ร่องรอยบันไดทางขึ้นทั้ง ๔ ด้าน ผังก่ออิฐแต่หักพังหมด คงเหลือเสากรอบประตูทั้ง ๔ ด้าน พบทับหลังสลักเป็นภาพพระกฤษณะประลองกำลังกับช้าง และเศษชิ้นส่วนประกอบอาคารที่มีคุณค่าทางโบราณคดี ส่วนทางด้านเหนือถูกตัดแปลงโดยทางวัดได้สร้างพระพุทธรูปประทับนั่งพร้อม บันไดทางขึ้นครอบอาคารเดิม ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่ ๑๖ ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน

พระธาตุปรางค์กู๋ ชุมชนหนองบัว อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ ภาพสลักทับหลังชิ้นที่ ๑-๓ เป็นภาพพระพุทธรูปประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ซึ่งบ่งบอกว่าผู้คนในสมัยนั้นยังมีความสนใจในการปฏิบัติ ตามหลักศีล สมาธิ ปัญญา โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การนั่งสมาธิ เพื่อให้จิตใจสงบยิ่งขึ้น

ปรางค์กู๋บ้านแท่น ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่นอำเภอ บ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิเป็นประเพณีที่สืบทอดเป็นระยะเวลายาวนาน เป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการสืบสานประเพณีซึ่งเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของท้องถิ่น

๔.๒. ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

การที่จะส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในสมัยขอมนั้นจะต้องส่งเสริมด้านจิตใจ เพราะจิตใจที่มีคุณธรรม จริยธรรม ทำให้มีเกิดจิตสำนึก หวงแหนศิลปวัฒนธรรม รักษาไว้ให้อนุชนรุ่นหลัง ในทางพระพุทธศาสนาบอกว่า ใจเป็นใหญ่ ใจเป็นหัวหน้า สำเร็จแล้วด้วยใจ ดังนั้นจิตใจก็สำคัญ ^{๒๐}พัฒนาจิตใจ เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่ทำอะไรจะคิดอะไรก็ออกมาจากจิตใจ เมื่อคนเลื่องลง ศาสนาและวัฒนธรรม ประเพณี ก็จะหมดสิ้นไปดังนั้น การพัฒนาจิตใจนั้นจะต้องรักษาศีล ๕ เสียก่อน ซึ่งประกอบด้วย ข้อ ๑ ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ๒ ห้ามขโมยของไม่ไช่ของเรา ๓ ห้ามผิดลูกผิดเมียของคนอื่น ๔ ห้ามพูดโกหก ๕ ห้ามเสพสิ่งเสพติดทุกชนิด เป็นต้น นี่เป็นคำสัมภาษณ์จากพระอธิการสายัญ ฐาสุโก ถือว่า การส่งเสริมอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอมท่านให้นเน้นทางด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ เพราะจะทำให้มีความตระหนัก ส่งเสริมอนุรักษ์ให้กับอนุชนรุ่นหลังสืบไป ซึ่ง

^{๒๐} ลำดับที่ ๑ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

สอดคล้องกับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๒๑} ได้กล่าวเอาไว้ว่า ภาวนา ๔ คือการพัฒนา Development ๔ ด้าน คือ.

๑. กายภาวนา การพัฒนากาย การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Development) คือ การมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดีโดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติ มิให้เกิดโทษ แต่ให้เกื้อกูลเป็นคุณโดยเฉพาะให้ ก) รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ฟัง เป็นต้นอย่าง มีสติ จูเป็นฟังเป็น ให้ได้ปัญญา และ ข) กินใช้ด้วยปัญญาเสพบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างฉลาดให้พอดีที่จะได้ผลตรงเต็มตามคุณค่าที่แท้จริงไม่ลุ่มหลงมัวเมาไม่ประมาทขาดสติ

๒. ศีลภาวนา การพัฒนาศีลการพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม (Moral Development; Social Development) คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีพฤติกรรมที่ดีงามในความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ โดยตั้งอยู่ในวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี และมีอาชีวะสุจริต ไม่ใช้กายวาจาและอาชีพในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายเวรภัย แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตตนและช่วยเหลือเกื้อกูลกันสร้างสรรค์สังคม ส่งเสริมสันติสุข

๓. จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจ (Emotional development; Psychological Development) คือ การทำจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงาม ความเข้มแข็ง มั่นคง และ ความเบิกบานผ่องใส สงบสุขสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ งามด้วยคุณธรรม เช่น

มีน้ำใจ เมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เอื้ออาทร มีมิตตา มีศรัทธา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสรรพภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง หมั่นขยัน เพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุภาพจิต คือ มีจิตใจร่าเริง เบิกบาน สดชื่น อิม โปร่งโล่ง ผ่องใส และสงบเป็นสุข

๔. ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา (Cognitive Development : Intellectual Development) คือ การฝึกอบรมเสริมปัญญาเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจให้รู้จักคิดรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุปัจจัยมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็นปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝงเป็นผู้ที่กิเลสครอบงำบัญชาไม่ได้ให้ปัญญาเจริญพัฒนาจนรู้ เข้าใจยังเห็นความจริงเป็นอยู่

^{๒๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหมิตรพรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

ด้วยปัญญา รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ ลุถึงความบริสุทธิ์ ปลอดพ้นจากกิเลสสิ้นเชิงมีจิตใจเป็นอิสระสุขเกษมไร้ทุกข์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต)^{๒๒} ได้กล่าวถึง ภาวนา ๔ ไว้ว่า ภาวนา เป็นคำนามในภาษาบาลี ที่มีรูปกิริยาศัพท์เป็น ภาเวติ มีความหมายตรงกับคำว่า วุฑฺฒเตติ ซึ่งก็คือ วัฒนา หรือ การพัฒนาที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภาวนา ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ, การฝึกอบรม, การพัฒนาเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้เกิดขึ้น โดยมีความหมายครอบคลุมถึงการปฏิบัติธรรมทั้งหมดที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรมภายในตน และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความเห็นว่า “เมื่อพิจารณาเนื้อหาของภาวะตามหลักวิชา ก็ควรพิจารณาผลที่ปรากฏในชีวิตจริง เทียบกันไปด้วยให้เห็นว่า เนื้อหาตามหลักวิชากับผลปฏิบัติในชีวิตจริงสอดคล้องกันอย่างไร ดังนั้น จึงนิยมใช้หลักภาวนา เพื่อวัดหรือแสดงผลของกระบวนการฝึกศึกษาตามหลักไตรสิกขา” ซึ่งเมื่อพิจารณาคุณสมบัติที่ถูกจำแนกออกเป็น ๔ ด้านข้างต้น จะพบว่า มีคุณลักษณะเด่นๆ ๒ ประการ คือ (๑) การพัฒนาที่ทำให้คนมีคุณภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ (๒) การพัฒนาที่ทำให้คนมีการดำเนินชีวิตที่ดีและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสงบสุขในสังคม ภาวนา ๔ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมักแสดงในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว ดังข้อความตัวอย่างต่อไปนี้

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่า ทรงอบรมพระองค์แล้ว (ทรงเป็นภาวิตัตถ์ หรือ พระองค์ที่ทรงเจริญหรือพัฒนาแล้ว) เป็นอย่างไร? คือ พระผู้มีพระภาคทรงอบรมพระวรกายแล้ว อบรมศีล อบรมจิต อบรมปัญญา.(ขยายความต่อไปอีกว่า ทรงเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการแล้ว) นางสิริประภา เค้านแคน ได้กล่าวว่า^{๒๓} เยาวชนจะต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สร้างสรรค์ และสืบสานวัฒนธรรมที่ดีของชาติต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและสติปัญญา ซึ่งเป็นการสร้างโอกาสให้กับเด็กและเยาวชนได้รับการส่งเสริม พัฒนา เยาวชนเปรียบเสมือนผ้าขาว ดังนั้น เยาวชนเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ต้องฝึกอบรมให้เยาวชนได้ตระหนักและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม^{๒๔} การอนุรักษ์สืบสานดูแลแหล่งโบราณคดี เช่น ปราสาทกู๋ (ชุมชนหนองบัว) ที่อยู่ในเมือง เป็นปราสาทที่สมบูรณ์แบบถือว่าเป็นวัดนิยามหายานในอดีตเป็นสถานที่รักษาโรคหรือเป็นโรงพยาบาลคอยช่วยเหลือผู้ป่วยในสมัยก่อน

^{๒๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๓

^{๒๓} ลำดับที่ ๒ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๒๔} ลำดับที่ ๔ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

การดูแลรักษาปรากฏ์เอาไว้นานๆก็จะขึ้นอยู่กับผู้นำทั้งบ้านเมืองและคณะสงฆ์ช่วยกันดูแล สืบสานประเพณีเอาไว้นี้เป็นตัวอย่างแก่ลูกหลาน ซึ่งปรากฏ์จะจัดงานสืบสานประเพณีสงฆ์น้ำปรากฏ์ในเดือนเมษา ของทุกๆปี จัดงานแต่ละครั้งก็มีผู้นำนี้แหละเป็นหลักในการจัดงาน ดังนั้น ผู้นำเป็นผู้ขับเคลื่อน ชักนำทุกท่านมาประสานงานกัน ช่วยกันสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามเอาไว้นี้เหมือน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๒๕} กล่าวว่า ผู้นำ คือ ผู้มีคุณสมบัติ เช่นสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันกันไปสู่จุดหมายปลายทางที่งามภาวะผู้นำ^{๒๖} เป็นขบวนการสร้างสิ่งเร้าขบวนการพัฒนาและการทำงานกับคนในองค์กรเป็นขบวนการมุ่งคน การมุ่งสร้างแรงจูงใจให้กับคน การใช้มนุษยสัมพันธ์หรือการปฏิสัมพันธ์ในองค์กร การสื่อสารระหว่างบุคคล ดังนั้นผู้นำเป็นตัวแปรที่สำคัญในการขับเคลื่อนอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางบ้านเมืองมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นต้น และผู้นำทางคณะสงฆ์ ทั้งสองฝ่ายจะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์สืบสานเอาไว้นี้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคคอมเป็นยุคหลังทวารวดีสืบไป^{๒๗} การอนุรักษ์ เป็นการรักษาและใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดและนานที่สุดหรืออีกความหมายหนึ่ง หมายถึงการรักษาไว้ให้อยู่ในสภาพเดิม หากมีการเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพธรรมชาติ หรือสภาวะแวดล้อมโดยที่ไม่ใช่คนไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง^{๒๘} มีการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาทำให้เกิดความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เพราะวัดมีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญจะเป็นที่เคารพศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมากและ เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศให้มาทำบุญสุนทานกันอย่างเนืองแน่น ทำให้พระสงฆ์ สามเณร และคณะกรรมการมีปัจจัยใช้สอยเพื่อเลี้ยงอัตภาพ สามารถเป็นทุนสำหรับการศึกษาทางธรรมและทางโลก มีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติศาสนกิจให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ดีงาม เมื่อพระสงฆ์ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงอย่างนี้แล้ว ก็มีพระสงฆ์สามเณรสืบทอดกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งต่างจากวัดที่ไม่มีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือวัดที่ไม่มีเจ้าอาวาสและ

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ภาวะผู้นำ*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^{๒๖} พระครูสังฆรักษ์บุญใส รตนปุตโต (สามา). “คุณธรรมของผู้นำทางการศึกษา”, *วารสารครุศาสตร์ปริทรรศน์*. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๘) :๘๕.

^{๒๗} พระครูสิทธิวิจิตรโสภิต, “การพัฒนาการอนุรักษ์พุทธสถานของพระสังฆาธิการในจังหวัดกำแพงเพชร”, *ดุสิตนิพนธ์*นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช, ๒๕๖๑), หน้า ๖.

^{๒๘} ลำดับที่ ๓ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

หรือผู้นำที่เป็นกรรมการไม่เอาใจใส่พัฒนาวัฒนธรรมเห็นได้อย่างชัดเจน^{๒๙} ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ก็ต้องทำแบบวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ ก็ถือว่าส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ซึ่งได้สะท้อนเรื่องราวในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชน ของชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นต้น การเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ ในหนังสือถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงามเพื่อเป็นวิทยาทานเป็นแนวความรู้ให้กับอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ค้นคว้า และทำให้อนุชนรุ่นหลังเกิดความรัก ห่วงแหน สถานที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ เหมือนกับหน่วยศึกษานิเทศก์กรมสามัญศึกษา ได้กล่าวถึงแนวทางในการดำเนินการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียนไว้ดังนี้

๑. ให้ความรู้เกี่ยวกับความหมายความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าเกิดเจตคติที่จะร่วมกันรับผิดชอบในฐานะเป็นสมบัติของทุกคนที่จะร่วมกันอนุรักษ์ให้คงอยู่ ฟื้นฟูและพัฒนาอย่างเหมาะสม

๒. ปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอนกิจกรรมนักเรียนและกิจกรรมโรงเรียนให้นักเรียนมีโอกาสร่วมปฏิบัติในเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านโดยเชื่อมโยงและร้อยรัดกับสภาพที่มีในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความรู้และประสบการณ์ในการอนุรักษ์ที่ถูกต้อง

๓. จัดสถานการณ์ให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความภูมิใจในมรดกทางความคิดการสร้างสรรค์สามารถเลือกสรรค์นำไปพัฒนาและสืบทอดได้อย่างงามสมัยได้

๔. ส่งเสริมโดยการรณรงค์อย่างกว้างขวางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้และพัฒนาอย่างเหมาะสมในโรงเรียนเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตของตนและชุมชนในท้องถิ่น

๕. ปลุกฝังความรักความหวงแหนในคุณค่าและเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศเพื่อให้สามารถปรับปรนและตอบสนองกระแสกับวัฒนธรรมอื่นๆ ที่มีอิทธิพลได้อย่างชาญฉลาด

๖. สร้างและประสานเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านกับองค์กรนอกโรงเรียน ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อสนเทศองค์ความรู้เรื่องต่างๆ เพื่อสนับสนุนหรือร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และเผยแพร่อย่างกว้างขวาง เพื่อให้สอดคล้องกับบทเรียนและให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวควรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยการสร้างความรู้เอง (Construct) ด้วยกระบวนการ

^{๒๙} ลำดับที่ ๗ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

คิด(Thinking Process) และกระบวนการกลุ่ม (Group Process) เพื่อให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยตนเองรวมทั้งเรียนด้วยบรรยากาศของการมีส่วนร่วมเรียนรู้โดยใช้วิธีการสอนที่ใช้แหล่งวิทยาการของชุมชน การสอนโดยใช้แหล่งกิจกรรมของชุมชน (The use of Community Activity) เป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนได้สัมผัสกับของจริง สถานการณ์จริงจากชุมชนหรือท้องถิ่นใกล้ๆ บริเวณโรงเรียนโดยผู้เรียนได้ศึกษาและปฏิบัติกิจกรรมตามที่ได้ร่วมกันวางแผนระหว่างครูและนักเรียน เช่น ให้ได้สัมผัสกับบุคคล สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะเรียน โดยใช้กิจกรรมศึกษานอกศึกษาการเชิญวิทยากรในชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้ความรู้ การสัมภาษณ์บุคคลที่เป็นแหล่งความรู้และการนำวัสดุอุปกรณ์ในชุมชนหรือท้องถิ่นมาประกอบการสอน เป็นงานที่ทำให้юнชนรุ่นหลังเกิดสำนึกอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในชุมชนนั้นๆ เป็นประวัติศาสตร์ที่ดิงามสืบทอดกันมา มีรูปทรงที่คล้ายคลึงกัน เป็นสถานที่อโรคยาศาลในสมัยขอม หรือเป็นโรงพยาบาล มีสระน้ำอยู่ข้างๆ เช่น ปราสาท์กู (ชุมชนหนองบัว) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ปราสาท์กูแดง วัดกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอเข้ว่า จังหวัดชัยภูมิ ปราสาท์กู บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ การส่งเสริมอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมประเพณีของชนชาติไทยมาช้านาน สืบทอดดูแลต่อกันมา แต่ละที่ล้วนแตกต่างกันไปตามความเชื่อ ความผูกพันของผู้คนต่อพุทธศาสนาและการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับฤดูกาลและธรรมชาติ เช่น เดือนเมษาของทุกปี มีการสงฆ์น้ำปราสาท์กูทุกที่ มีกิจกรรมมากมาย นอกจากนี้ประเพณีวัฒนธรรมไทยยังนำมาซึ่งการท่องเที่ยว เป็นที่รู้จักและประทับใจแก่ชาติอื่น นับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่เราคนชุมชนควรอนุรักษ์และสืบสานตลอดไป

การส่งเสริม อนุรักษ์ เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ศิลปะและวัฒนธรรม มีอยู่หลายวิธี เช่น การจัดงานประจำปีขึ้น ทุกปี มีการบวงสรวง ด้วยดอกไม้ บายสี ผลไม้ หมาก พูล เป็นต้น สงฆ์น้ำ พระธาตุปราสาท์กู ประสาท์กูแดง ปราสาท์กูบ้านแท่น มีกิจกรรมมากมาย ที่คล้ายๆ กัน บางที่มีกิจกรรมทอดผ้าป่าทั้งวัน สอยดาวเสียโชค ดนตรีมหรสพ เช่น พระธาตุปราสาท์กู ทอดผ้าป่าทั้งวัน โดยเฉพาะ

ในช่วงเย็น มีหลายคณะแห่รวมต้นผ้าป่าด้วยกันไม่ว่าจะเป็น วัยเด็ก วัยหนุ่มสาว วัยทำงาน และสูงอายุ เป็นขบวนยาว มีกองยาว มโหรีดนตรีพื้นบ้าน สำหรับชาวอีสาน มาบรรเลง ฟ้อนรำกันไปสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นในชุมชน รูปแบบนี้เป็นการส่งเสริมอย่างเป็นรูปธรรม พร้อมได้รับศีล รับพรจากพระสงฆ์ และได้ฟังธรรม ได้หลักธรรมนำไปใช้ในชีวิตประจำวันอีกด้วย

๔.๓. เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ

การเชื่อมโยงทวารวดีกับขอมซึ่งเป็นโบราณสถาน ^{๓๐} การพัฒนาต่อเนื่องทั้งสองยุค ยุคทวารวดีเป็นยุคที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานสิ่งปลูกสร้างก็เกิดขึ้นโดยทั่วไปส่วนมากจะสร้างเจดีย์ และปราสาทที่มีลวดลายที่สวยงาม พร้อมบ่งบอกถึงประวัติพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมร่วมอยู่ด้วย ในส่วนสมัยขอม ปราสาทแดง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลตลาดแร่ อำเภอเขาวัว จังหวัดชัยภูมิ พระธาตุปราสาท อำเภอเมือง ปราสาทบ้านแท่น ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ หรือ Living Mounment เป็นโบราณสถานที่ยังคงประโยชน์ทางการใช้สอยและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น โบสถ์วิหารและเจดีย์ ซึ่งประชาชนยังใช้ประโยชน์เป็นที่สักการะและแสดงความนับถือหรือป้อมปราการ คลอง บ่อน้ำ สระน้ำ รวมทั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ย่านตลาดการค้า เป็นต้น โบราณสถานทั้งสองประเภทนี้ จะมีสถานะที่แตกต่างกันตรงที่โบราณสถานร้างนั้นให้คุณค่าในแง่ประโยชน์ ทางวิชาการและเสริมสร้างบรรยากาศทางประวัติศาสตร์ การเชื่อมโยง โดยการวิเคราะห์แนวประวัติศาสตร์หรือ ^{๓๑} การเชื่อมพัฒนาการ คือ การเชื่อมความสัมพันธ์ในเชิงเหตุและผล มีการต่อเนื่องจากอดีตถึงปัจจุบัน ^{๓๒} มีการ พัฒนาการใช้เทคโนโลยีค้นหาข้อมูลเชื่อมโยงกับข้อมูลยุคอดีตกับกับในยุคปัจจุบันให้บุคคลทั่วไปหรืออยู่ในท้องถิ่น สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้กับผู้ศึกษา หรือว่าพุทธบริษัท ๔ ได้เรียนรู้ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและถ่ายทอดให้คนรุ่นหลังได้ศึกษาอนุรักษสืบทอดเป็นหลักฐานสำคัญในทางวิชาการที่สะท้อนให้เห็นฝีมือช่างและตัวแทนของสังคมแต่ละยุคสมัยในอดีตที่ได้จบบทบาททางการใช้สอยแล้ว อย่างสิ้นเชิง ส่วนโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ทางการใช้สอยนั้น แม้ว่าในบางแห่งจะได้ผ่านระยะเวลายาวนาน แต่มนุษย์ในอดีตแต่ละยุคสมัย ได้ทำ

^{๓๐} ลำดับที่ ๒ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๓๑} ลำดับที่ ๒๑ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๘ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๓๒} ลำดับที่ ๑๔ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๓ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

ความเป็นวิถีของชุมชน^{๓๖} วัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและพื้นบ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคนควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์คู่กับชาติไทยสืบไป วัฒนธรรมมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ

การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้

การบันทึกความรู้ ประชากรจะไม่สามารถแบ่งปันความรู้ของประวัติศาสตร์ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนได้ หากความรู้นั้นถูกเก็บไว้ที่คนใดคนหนึ่ง จะต้องมีการจัดการถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้รูปแบบเพื่อให้แน่ใจว่าผู้คนสามารถบันทึกกระบวนการ วิธีการ และผลการเรียนรู้ได้^{๓๗} การศึกษาในด้านหลักฐานโบราณคดี ส่วนมากจะพบร่องรอยของวัฒนธรรมเขมรโบราณภายในจังหวัดชัยภูมิและพบหลักฐานโบราณคดี หลายแห่ง เช่น ปราสาทปรางค์กู๋ อ.เมือง ปรางค์กู๋แดง อ.บ้านแท่น และแหล่งเรียนรู้ที่ดีก็ต้องการศึกษาจากหลักฐาน รวมถึงมีช่องทางที่ช่วยให้ผู้ที่ต้องการรับความรู้สามารถเข้าถึงได้ การแบ่งปันสิ่งที่ได้เรียนรู้มา ส่งเสริมวัฒนธรรมการแบ่งปันความรู้ในชุมชนโดยผู้นำหรือผู้ที่ดูแล ต้องตระหนักถึงความสำคัญของปรางค์กู๋

กิจกรรมการเรียนรู้พิธีกรรมความเชื่อ

ศาสนพิธี คือพิธีกรรมทางศาสนา เป็นระเบียบแบบแผนที่พึงปฏิบัติตามความเชื่อของศาสนา ซึ่งแต่ละศาสนาก็จะมีศาสนพิธีที่แตกต่างกันออกไป ศาสนพิธีมีความสำคัญเปรียบเหมือนกับเปลือกของต้นไม้ ที่ห่อหุ้มแก่นแกนซึ่งเป็นคำสอนของศาสนาเอาไว้ แม้จะไม่ใช่สารัตถะหรือแก่นแท้ของศาสนา แต่เปลือกที่ห่อหุ้มก็มีความสำคัญมากเช่นกัน เป็นรูปลักษณะที่จับต้องได้ง่าย ทำให้คนเข้าถึงได้ง่าย หากศาสนาใดที่มุ่งถ่ายทอดแต่แก่นโดยไร้เปลือกห่อหุ้ม ก็ไม่อาจแพร่หลาย หรือเป็นที่ยอมรับในคนหมู่มากได้ เพราะแก่นแท้ของศาสนามักยากต่อความเข้าใจ หรือยากที่จะเข้าถึง^{๓๘} คนในสมัยก่อนต่างก็นับถือผี สิ่งที่ไม่มองไม่เห็น ในสมัยต่อมา ความเชื่อเรื่องผี เจ้าที่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่รอบๆ ปรางค์กู๋ ก็เอาความเชื่อทางศาสนามา เช่น พุทธศาสนamahayan คนที่ศึกษา ต่างมีความเชื่อในเรื่องของโลกมนุษย์ สวรรค์ นรก เช่นเดียวกัน ทำให้ยึดมั่นกระทำความดี มีเมตตาต่อกัน และหวาดกลัวในการกระทำชั่ว เกรงกลัวในบาป หาก ทำบาปจะต้องตกนรก สิ่งที่เชื่อมโยงกันนี้ จึงเป็นแหล่งประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม ในสมัยขอม ที่ผสมผสาน ออกมาเป็นงานจิตรกรรม ศาสนสถานที่เกี่ยวข้องกับการรักษาชีวิตโดยตรง ยุคขอมจนถึงปัจจุบัน ยุคขอมเป็นสถานที่รักษาคน

^{๓๖} ลำดับที่ ๘ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๓๗} ลำดับที่ ๑๔ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๗ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๓๘} ลำดับที่ ๑๒ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๗ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

เจ็บป่วย เป็นสถานที่ประกอบพิธีทางพุทธศาสนาหายาน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ในปัจจุบัน จึงเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ทางศาสนาวัฒนธรรม เช่น มีการเชื่อมโยงทางด้านจิตใจ เพราะยุคขอมปรากฏเป็นที่รักษาคนเจ็บป่วย เพื่อเป็นสถานที่สำคัญ มีคุณค่า ในสมัยยุคปัจจุบัน จึงเกิดประเพณี วัฒนธรรม กตัญญู ต่อสถานที่ มีการปวงสรวง ถือว่าเป็นอุทิศส่วนบุญกุศล ให้ผู้ก่อสร้างปรากฏ มีความเชื่อว่า องค์ปรากฏมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์รักษา จึงเกิดประเพณีทุกปี^{๓๙} เช่น ปรากฏ (ชุมชนหนองบัว) อำเภอเมืองชัยภูมิ จัดประเพณีสรวงน้ำองค์พระธาตุปรากฏประจำปี จะจัดในช่วงเดือนเมษายนของทุกปี มีกิจกรรมต่างๆ เช่น การเจริญพระพุทธมนต์ รักษาศีล เจริญภาวนา การบริจาคทาน บูชาดอกไม้ธูปเทียน สักการะ ค่ำกล่าวบวงสรวง อธิษฐาน จะเน้นสรรเสริญเทวดาที่อยู่บริเวณในพิธี ให้เทวดา เจ้าที่ ป้องปักษ์รักษาคนที่อยู่ในบริเวณพิธี เป็นกิจกรรมทำให้เกิดกำลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไป ถือว่าเป็นการเชื่อมโยงในเรื่องกตัญญู ความเชื่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เลยทำให้เกิดประเพณีต่างๆ ทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคีมากยิ่งขึ้น มีพฤติกรรมไปในทางที่ดียิ่งขึ้น

พุทธสถานสงเคราะห์

ปรากฏ ซึ่งเป็นสถานที่โรงพยาบาลรักษาคนเจ็บป่วย และแต่ละที่มีสระน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภค บริโภคของแต่ละที่ เช่น องค์พระธาตุปรากฏ ชุมชนหนองบัว อำเภอเมืองชัยภูมิ เป็นสถานที่รักษาคนเจ็บป่วย เช่นเดียวกับ^{๔๐} ปรากฏอำเภอบ้านแท่น เมื่อก่อนยังเกิดสงคราม คนที่บาดเจ็บจากสงครามก็มารักษา ปฐมพยาบาลในปรากฏ พร้อมวิธีป้องกันดูแลรักษาผู้ป่วยให้แก่สังคมในสมัยนั้นโดยรวมมาอย่างต่อเนื่อง เพื่อหวังลดจำนวนผู้ป่วยให้น้อยลงพร้อมๆ กับการสงเคราะห์ช่วยเหลือ^{๔๑} ทำให้เกิดความตระหนักรู้ สำนึกรู้เกิดความเชื่อมโยงเป็นสถานที่ประวัติศาสตร์ แหล่งเรียนรู้ บทบาททางพุทธศาสนาหายาน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นสถานที่เคารพบูชา เช่น ปรากฏแดง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

ผลแบบสอบถามการวิจัยแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมโดยใช้สถิติ ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และแสดงการ

^{๓๙} ลำดับที่ ๔ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๔ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๔๐} ลำดับที่ ๑๒ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๗ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

^{๔๑} ลำดับที่ ๑๓ สัมภาษณ์ เมื่อวันที่ ๑๐ เดือน มิถุนายน ๒๕๖๖.

แปลผล โดยวิเคราะห์จากการตอบแบบสอบถามของประชาชนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม กลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๔๐๐ คน ตามตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๒ แสดงค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการแปลผลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม
โดยรวม

(n=๔๐๐)

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม	ระดับการมีส่วนร่วม		
	$\bar{X}$	S.D.	การแปลผล
๑. ด้านการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม	๒.๘๕	๐.๒๔	ปานกลาง
๒. ด้านแรงจูงใจในการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม	๔.๙๙	๐.๙๔	มากที่สุด
๓. ด้านการมีส่วนร่วมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม	๒.๖๐	๐.๓๑	ปานกลาง
โดยรวม	๓.๔๘	๐.๑๓	มาก

จากตารางที่ ๔.๒ พบว่า แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมโดยรวมอยู่ในระดับ มาก ($\bar{X} = ๓.๔๘$, S.D.=๐.๑๓) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้าน โดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย ประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่มีแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมพบว่า ประชาชนและผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียมีแรงจูงใจในการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอมมากที่สุด ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = ๔.๙๙$, S.D.= ๐.๙๔) รองลงมา คือ การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม ผลการประเมินอยู่ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = ๒.๘๕$, S.D.= ๐.๒๔) และ การมีส่วนร่วมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม ผลการประเมินอยู่ในระดับปานกลาง ค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = ๒.๖๐$, S.D.= ๐.๓๑) เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านมีผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

ตารางที่ ๔.๓ แสดงค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการแปลผลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์

(n=๔๐๐)

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม	ระดับการมีส่วนร่วม		
	$\bar{X}$	S.D.	การแปลผล
๑. ประชาชนได้รับข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมจากทางราชการ	๑.๘๗	๐.๕๒	น้อย
๒. ประชาชนต้องการให้มีการเผยแพร่เอกสารเกี่ยวกับการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมเพื่อจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง	๓.๓๕	๐.๕๕	มาก
๓. ประชาชนมีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม	๒.๗๐	๐.๕๑	ปานกลาง
๔. ประชาชนเห็นด้วยกับแนวทางแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ขอมของทางราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง	๔.๙๐	๐.๓๒	มากที่สุด
๕. ประชาชนได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์	๑.๘๕	๐.๕๖	น้อย
รวม	๒.๘๕	๐.๒๔	ปานกลาง

จากตารางที่ ๔.๓ พบว่า แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับแหล่งประวัติศาสตร์ โดยรวมอยู่ในระดับ ปานกลาง ($\bar{X} = ๒.๘๕$, S.D.= ๐.๒๔) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า ประชาชนเห็นด้วยกับแนวทางแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ขอมของทางราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ($\bar{X} = ๔.๙๐$, S.D.= ๐.๓๒) อยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาคือ ประชาชนต้องการให้มีการเผยแพร่เอกสารเกี่ยวกับการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมเพื่อจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง ($\bar{X} = ๓.๓๕$, S.D.= ๐.๕๕) อยู่ในระดับมาก ประชาชนมีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม ($\bar{X} = ๒.๗๐$, S.D.= ๐.๕๑) อยู่ในระดับปานกลาง ประชาชนได้รับข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมจากทางราชการ ($\bar{X} = ๑.๘๗$, S.D.= ๐.๕๒) อยู่ใน

ระดับ น้อย และประชาชนประชาชนได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ($\bar{X} = ๑.๘๕$, S.D.= ๐.๕๖) อยู่ในระดับน้อย ตามลำดับ

ตารางที่ ๔.๔ แสดงค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการแปลผลเกี่ยวกับการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านแรงจูงใจในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม

(n=๔๐๐)

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม	ระดับการมีส่วนร่วม		
	$\bar{X}$	S.D.	การแปลผล
๑. ประชาชนต้องการงบประมาณในการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ/เอกชน ในการร่วมอนุรักษ์แหล่งประวัติศาสตร์ขอม	๔.๙๘	๐.๒๑	มากที่สุด
๒. ประชาชนต้องการให้มีการประกวดเชิดชูบุคคล/ชุมชนที่ให้ความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอม	๕.๐๐	๐.๐๐	มากที่สุด
๓. ประชาชนต้องการโอกาสในการฝึกอบรมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอม	๔.๙๘	๐.๒๗	มากที่สุด
๔. ประชาชนต้องการให้มีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอมโดยทั่วไป	๕.๐๐	๐.๐๐	มากที่สุด
๕. ประชาชนต้องการผู้นำ/แกนนำในการแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอมที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการอนุรักษ์	๕.๐๐	๐.๐๐	มากที่สุด
รวม	๔.๙๙	๐.๙๕	มากที่สุด

จากตารางที่ ๔.๓ พบว่า แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านแรงจูงใจในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม โดยรวมอยู่ในระดับ มากที่สุด ($\bar{X} = ๔.๙๙$, S.D.= ๐.๙๕) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า ประชาชนต้องการผู้นำ/แกนนำในการแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอมที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการอนุรักษ์ ($\bar{X} = ๕.๐๐$, S.D.= ๐.๐๐) ประชาชนต้องการให้มีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอมโดยทั่วไป ($\bar{X} = ๕.๐๐$, S.D.= ๐.๐๐) ประชาชนต้องการให้มีการประกวดเชิดชูบุคคล/ชุมชนที่ให้ความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอม ($\bar{X} = ๕.๐๐$, S.D.= ๐.๐๐) ประชาชนต้องการโอกาสในการฝึกอบรมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอม ($\bar{X} = ๔.๙๘$, S.D.= ๐.๒๗) และ ประชาชนต้องการงบประมาณในการ

การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ/เอกชน ในการร่วมอนุรักษ์แหล่งประวัติศาสตร์ขอม ($\bar{X}$ = ๔.๙๘, S.D. = ๐.๒๑) ผลการประเมินอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ ตามลำดับ

ตารางที่ ๔.๕ แสดงค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และการแปลผลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านการมีส่วนร่วมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม

(n=๔๐๐)

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม	ระดับการมีส่วนร่วม		
	$\bar{X}$	S.D.	การแปลผล
๑. ประชาชนส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ความเปลี่ยนแปลง และจัดลำดับความสำคัญของการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์	๒.๑๓	๐.๘๑	น้อย
๒. ประชาชนมีส่วนร่วมในการให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกรักษ์ท้องถิ่นให้กับบุตรหลาน	๓.๐๕	๐.๗๗	ปานกลาง
๓. ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนการแหล่งเรียนรู้/พัฒนา / เชื่อมโยงเมืองโบราณในชุมชน	๒.๔๐	๐.๔๙	น้อย
๔. ประชาชนมีส่วนร่วมในการแหล่งเรียนรู้/พัฒนา/เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ขอม	๓.๐๐	๐.๐๐	ปานกลาง
๕. ประชาชนมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลในการอนุรักษ์/พัฒนา/เชื่อมโยง แหล่งประวัติศาสตร์ขอม	๒.๔๒	๐.๗๑	น้อย
รวม	๒.๖๐	๐.๓๑	ปานกลาง

จากตารางที่ ๔.๕ แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านการมีส่วนร่วมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอมโดยรวม อยู่ในระดับ ปานกลาง ($\bar{X}$ = ๒.๖๐, S.D. = ๐.๓๑) เมื่อจำแนกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกรักษ์ท้องถิ่นให้กับบุตรหลาน ($\bar{X}$ = ๓.๐๕, S.D. = ๐.๗๗) อยู่ในระดับปานกลาง ประชาชนมีส่วนร่วมในการแหล่งเรียนรู้/พัฒนา/เชื่อมโยงประวัติศาสตร์ขอม ($\bar{X}$ = ๓.๐๐, S.D. = ๐.๐๐) อยู่ในระดับปานกลาง ประชาชนมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลในการอนุรักษ์/พัฒนา/เชื่อมโยง แหล่งประวัติศาสตร์ขอม ($\bar{X}$ = ๒.๔๒, S.D. = ๐.๗๑) อยู่ในระดัมน้อย ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนการแหล่งเรียนรู้/พัฒนา / เชื่อมโยงเมืองโบราณในชุมชน ($\bar{X}$ = ๒.๔๐, S.D. = ๐.๔๙) อยู่ในระดัมน้อย และประชาชนส่วนร่วม

ในการวิเคราะห์ปัญหา ความเปลี่ยนแปลง และจัดลำดับความสำคัญของการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ($\bar{X} = ๒.๑๓$, S.D.=๐.๘๑) อยู่ในระดับน้อย ตามลำดับ

๔.๔ สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัด

ชัยภูมิ

ในยุคขอม” ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการวิจัยดังกล่าวมาสรุปเป็นความสัมพันธ์เชิงแผนภาพ ดังนี้

สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า สิ่งก่อสร้างนี้น่าจะสร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยของพระ

เจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอมสมัยพระนคร ปรากฏทั้งสามที่ กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิ ได้สำรวจพบว่า ๑) ปรากฏอำเภอเมือง มีลวดลายที่เป็นลักษณะของศิลปะขอมแบบบายน ทับหลังมีรูปหน้ากาลขอยู่ตรงกลาง ด้านบนเป็นรูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ประทับยืน หน้าบันสลักเป็นรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร อยู่ตรงกลางมีบิรวารนั่งอยู่เบื้องล่าง มีสระน้ำอยู่ข้างๆ ๒) ปรากฏอำเภอบ้านแท่น เป็นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอม ปรากฏ สร้างด้วยศิลาแลง ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือพระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรงครุฑพระวัชรธร พระโกสัณยคุุไวฑูรยประภาสยุค ขึ้นส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระมหาไวโรจนะปางนาครปรก ๓) ปรากฏทุ่ง อำเภอเขวาสี เป็นโบราณสถานทุ่งแดง เทวาลัยศิลปะขอม ศตวรรษที่ ๑๖ ราว พ.ศ.๑๖๕๐-๑๗๒๕ ตรงกับรัชกาลพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๒ ก่อสร้างด้วยศิลาแลง ศิลาทรายและอิฐเผา เดิมเป็นรูปร่างลักษณะพังทลายจนไม่เห็นรูปร่างของโครงสร้าง ในปัจจุบันได้บูรณะทุ่งแดงให้เป็นสถานที่สักการีศรัทธาบูชา อีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก จึงขาดความสนใจจากบุคคลทั่วไป

ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ก็ต้องทำแบบวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ ก็ถือว่าส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ จัดงานประเพณีประจำปี ทุกปี ไม่ขาด ส่งเสริมโดยการรณรงค์อย่างกว้างขวางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้และพัฒนาอย่างเหมาะสมในโรงเรียนเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตของตนและชุมชนในท้องถิ่น

เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ การสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย โดยใช้กิจกรรมในการเชื่อมโยง เป็นกิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้ธูปเทียนเพื่อสักการะปรากฏทุ่งแดงอำเภอเขวาสี ปรากฏอำเภออำเภอบ้านแท่น ปรากฏอำเภอเมืองชัยภูมิ เป็นการเชื่อมโยงระหว่างกิจกรรมกับพระพุทธศาสนา ทำให้จิตใจสงบ มีสติมากยิ่งขึ้น และมีกิจกรรมทางสังคม เช่น การแสดงมหรสพ การจัดนิทรรศการลานวัฒนธรรม การจำหน่ายสินค้า การแข่งขันกีฬา เป็นต้น โดยมีแหล่งการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของสมาชิกในสังคมและเพื่อเป็นเทศกาลการพักผ่อนหย่อนใจและถือโอกาสได้ถ่ายทอดอาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิตที่เหมาะสมและกลมกลืนกันเป็นอย่างดีอีกด้วย

ในยุคขอม ผู้วิจัยได้รับองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้ คือทำให้ทราบถึงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม สมัยขอมในจังหวัดชัยภูมิ ส่งเสริมอนุรักษ์

ศิลปวัฒนธรรมของหอม พร้อมทั้งการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม และยกระดับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม สมัยหอมในจังหวัดชัยภูมิ ข้อเสนอแนะ ซึ่งไปสู่แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคหอม ให้มีการเชื่อมโยงกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา ระหว่างอดีตของหอมและปัจจุบันของหอม บุญประจำปีสงฆ์น้ำปรางค์กู ทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคี สามารถสรุปลงค์ความรู้ได้ ดังนี้

สิ่งที่ควรพัฒนาในวัดกุตยาง (ปรางค์กูแดง) ตำบลตลาดแร้ง อำเภอเขวาสี จังหวัดชัยภูมิ ควรพัฒนาภูมิ ศาสนา สิ่งที่อยู่บริเวณปรางค์กูแดง ควรจัดให้เป็นสัดส่วนให้เหมาะสม เพื่อจะได้เป็นระเบียบสามารถดึงดูดประชาชนได้มากกราบสักการะปรางค์กูแดงเป็นศิริมงคลแก่ชีวิตตนเองและครอบครัว และป้ายบอกประชาสัมพันธ์

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม สมัยหอมในจังหวัดชัยภูมิมีอยู่หลายแห่ง ในแต่ละแห่ง แต่ละสถานที่ คงมีวัตถุประสงค์ในการก่อสร้างที่แตกต่างกัน ที่อำเภอบ้านแท่นก็มีอยู่ ๑ ที่ สถานที่แห่งนั้นมีความเป็นมาอย่างไร และสร้างขึ้นเพื่ออะไร ก็ได้รับคำตอบว่า ตอนนั้นเกิดสงคราม และยังขาดสถานที่พยาบาลแก่ผู้บาดเจ็บในสมัยนั้น เลยสร้างเป็นสถานพยาบาลขึ้นมา เพื่อไว้รองรับทหารผู้บาดเจ็บมารักษา อีกทั้งเป็นศูนย์รวมของคนเฒ่าคนแก่ เด็ก สตรี ที่อพยพมาด้วย

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุค
ขอม” มีวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ ๑) เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและ
วัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ๒) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา
และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ๓) เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและ
วัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ

จากวัตถุประสงค์งานวิจัย ผู้ศึกษาวิจัยได้สรุปและอภิปรายผลการวิจัยรวมถึงข้อเสนอแนะ
โดยอาศัยเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งหมด ได้แก่ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed
methods Research) ระหว่างวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเชิง
สำรวจ (Survey Research) จากแบบสอบถาม (Questionnaire) และวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative
Research) จากการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant)
ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๔๕ คน พระสงฆ์ ๑๐ รูป และผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์
ชาวบ้าน จังหวัดชัยภูมิ จำนวน ๒๐ คน รวมทั้งสิ้น ๗๕ รูป/คน และการสนทนากลุ่มย่อย (Focus
group) เป็นการสนทนากลุ่มของผู้รู้/นักปราชญ์ และผู้ทรงคุณวุฒิเหล่านี้ คือ ๑) ผู้รู้ จำนวน ๓ คน ๒)
นักปราชญ์ ๓ คน ๓) พระสงฆ์ ๓ รูป รวมทั้งสิ้นจำนวน ๙ รูป/คน จากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับแหล่ง
เรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม โดยมีประเด็นเนื้อหาในการ
สัมภาษณ์ โดยแยกประเด็นในการวิเคราะห์ออกตามวัตถุประสงค์และสำรวจ อนุรักษ์ การจัดกิจกรรม
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม โดยสามารถนำเสนอ
รายงานการวิจัย ตามลำดับหัวข้อ แสดงผลตามลำดับดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคคอม” ผู้วิจัยได้ศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม พร้อมส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม และการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคคอม ของจังหวัดชัยภูมิ ตามประเพณีวัฒนธรรม โดยการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูล การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) และการสนทนากลุ่มย่อย (Focus group) จากนั้นได้สรุปในแต่ละประเด็นดังต่อไปนี้ คือ

๕.๑.๑ สรุปผลการศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม จากการลงพื้นที่ศึกษาข้อมูลและจากแบบสัมภาษณ์

การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขอมนั้น ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ปราสาทหินปรางค์กู๋ (ชุมชนหนองบัว) กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเลื้อยร่อยรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก จึงขาดความสนใจจากบุคคลทั่วไป สรรวจจากร่องรอยต่างๆไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้ เช่นเดียวกับวัดกุยยางที่มี ปรางค์กู๋แดง คนแต่ก่อนได้พูด ได้จำประวัติปรางค์กู๋แดงจากการพูดคุย ปากต่อปาก ได้ยินได้ฟังมาแบบนี้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม ซึ่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่มีความเจริญทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดจากการเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นการบันดาลให้เกิดขึ้นจากอำนาจของเทวดา พระเจ้า หรือภูตผีปีศาจ ปรากฏการณ์ต่างๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับคือ มนุษย์ใส่ความเชื่อความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ การสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในยุคคอมในจังหวัดชัยภูมิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรางค์กู๋นั้น ส่วนมากก็สอบถามจากผู้สูงอายุ ผู้เป็นที่นับถือของชุมชนหนองบัวว่า ปรางค์กู๋(ชุมชนหนองบัวนี้) เกิดในสมัยทวารวดีมีเจ้าเมืองทรงสร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับศาสนา ในปรางค์กู๋นี้มีที่พุพัง ขำรดบ้าง ก็เกิดจากน้ำมือมนุษย์บ้าง ลมฟ้าอากาศบ้าง ไปตามกาลเวลา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของวีระ เปล่งรัศมี เรื่อง“บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย”กล่าวว่า สาเหตุที่ทำให้แหล่งพุทธสถานมรดกโลกในเมืองกำแพงเพชร ขำรดทรุดโทรมสูญหายและถูกทำลายไป เกิดจากสาเหตุต่างๆ ดังนี้

๑) การเสื่อมสลายไปเนื่องจากกระบวนการทางธรรมชาติและกาลเวลา กรณีนี้ได้แก่การพังทลายของดิน การชะล้างดิน เนื่องจากการกระทำของน้ำฝนน้ำท่วม แผ่นดินยุบตัว แผ่นดินไหว

รวมทั้งจากการกระทำของลมและภูมิอากาศ รวมทั้งความชื้น ความร้อน อุณหภูมิ ฯลฯ นอกจากนี้ยังเกิดเนื่องจากเป็นกฎของธรรมชาติที่เมื่อกาลเวลาผ่านไป วัตถุต่างๆ ย่อมผุพังเสื่อมสลายรูปลักษณะเดิม แต่โดยทั่วไปแล้วการเสื่อมสลายเนื่องจากกาลเวลามักเป็นไปอย่างช้า

๒) การเสื่อมสลายเนื่องจากการกระทำของคนการเสื่อมสลายของมรดกทางวัฒนธรรม ประเภทพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดี บันทึกประวัติศาสตร์และจดหมายเหตุ เนื่องจากการกระทำของคน นับเป็นปัญหาใหญ่และมีผลในการทำลายมากที่สุดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ การกระทำที่นำไปสู่การทำลายนั้นก็มีทั้งทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ทับแหล่งโบราณคดีหรือพุทธสถานมรดกโลก การขุดดินบริเวณพุทธสถานมรดกโลกเพื่อใช้ในการก่อสร้าง หรือการพยายามซ่อมแซมพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุโดยขาดความรู้ เป็นต้น และที่ทำได้โดยจงใจ เช่น การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเพื่อนำไปขายหรือเก็บเป็นของส่วนตัว เป็นต้น

๓) การเสื่อมสลายเนื่องจากการกระทำของพืชและสัตว์ รากของพืชที่ขึ้นอยู่ตามแหล่งโบราณคดี พุทธสถานมรดกโลก หรือสิ่งก่อสร้างที่มีความงดงามทางศิลปะ สามารถ ขอนไชไปตามช่องว่างและรอยต่อส่วนต่างๆ ของสิ่งก่อสร้างได้ เมื่อพืชเหล่านี้เติบโตมีรากใหญ่ขึ้นก็จะดันให้สิ่งก่อสร้างเกิดรอยแยกจนกระทั่งร้าวและแตกหักหลุดออกไปส่วนสัตว์ประเภทมด ปลวก มอด ก็สามารถทำลายส่วนประกอบของพุทธสถานมรดกโลกและโบราณวัตถุที่เป็นไม้และอินทรีวัตถุให้สูญสลายไปได้อย่างรวดเร็วมาก รวมทั้งสามารถทำลายบันทึกประวัติศาสตร์และจดหมายเหตุที่ทำด้วยกระดาษ

บทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการตามที่กฎหมายกำหนดในการดูแลศิลปวัฒนธรรมนั้นมีขอบเขตที่กว้างขวางมาก ก่อนอื่นต้องพิจารณาเสียก่อนว่าบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการจะเกี่ยวข้องกับกฎหมายใดบ้าง หากได้มีการศึกษาอย่างแท้จริงจะเห็นได้ว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องนั้นความจริงมีอยู่มากมาย กฎหมายที่เกี่ยวข้องอยู่ในเวลานี้น้อยก็มีถึง ๒ ฉบับ ได้แก่ กฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์และกฎหมายว่าด้วยโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นอกจากนี้ยังมีกฎหมายอื่นๆ อีกหลายฉบับที่เกี่ยวข้อง แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะที่กำหนดในกฎหมายว่าด้วยพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งในปัจจุบันมีการแก้ไขปรับปรุงใหม่ เรียกชื่อเต็มๆ ว่า “พระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔” แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕” หรืออาจจะเรียกสั้นๆ ย่อๆ ว่า “พระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔” “หรือพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก พ.ศ. ๒๕๐๔” ก็เป็นที่เข้าใจกัน เป็นพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก เพื่อรักษามรดก โบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม ไว้ให้กับอนุชนรุ่นหลังสืบต่อไป ถ้าคนในชุมชนไม่เอาใจใส่ดูแลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ทั้งหลายเอาไว้ ก็ทำให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมผุพัง เสื่อมสลายไปในที่สุด

แหล่งประวัติศาสตร์ ได้แก่ สถานที่หรือบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญในอดีต และเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ซึ่งควรแก่การจดจำและรักษาไว้ เช่นทุ่งสัมฤทธิ์ จังหวัดนครราชสีมา ค่ายโพธิ์สามต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี พลับพลาที่ประทับตำบลห้วยกอกจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา สถานที่ดังกล่าว ทั้งหมดนี้ ปัจจุบันแม้ไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ ให้เห็น แต่มีประวัติที่บันทึกไว้ในเอกสารประวัติศาสตร์ยืนยันชัดเจนก็ถือว่าเป็นโบราณสถานประเภทหนึ่ง

การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขอมนั้น ในอดีตจนถึงปัจจุบัน กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก สืบจากร่องรอยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้จากการพูดคุย ปากต่อปาก ได้ยินได้ฟังมาแบบนี้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ผู้วิจัยได้รวบรวมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิไว้ ๓ แห่ง ที่เด่นชัด ดังต่อไปนี้

๔) ปราสาทหินปรางค์กู อำเภอมืองชัยภูมิ

ปราสาทหินปรางค์กู อำเภอมืองชัยภูมิ เป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ที่ถนนบรรณาการบ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยศิลาแลงวางซ้อนกันจากฐานถึงยอด ภายในบรรจุพระพุทธรูปดินเผา เชื่อกันว่าเป็นอโรคยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยก่อน ปรางค์กูสร้างโดย "พระโฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา" เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๗๑ หรือ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยอาณาจักรขอม ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยสร้างเป็นปรางค์ศิลาแลงทั้งหลัง มีประตูเข้าทางทิศตะวันออก มีกำแพงรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ภายในพระปรางค์กูมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นประดิษฐานอยู่ มีเศียรเทวดาอิทธิพลศิลปะขอม ทับหลังที่กรอบประตูสลักเป็น รูปไตรรัตน์มหายาน มีความหมายถึงพระพุทธเจ้าทรงมีความรู้การแพทย์ ทำให้ประชาชนมีความสุขและไม่มีโรค

ลักษณะทั่วไป

ปรางค์กูเป็นโบราณสถานอีกแห่งหนึ่ง ที่มีแผนผังและลักษณะเหมือนกับโบราณสถานที่ได้พบหลักฐานว่าเป็นอโรคยาศาล ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือ มืองค์ประธานอยู่ตรงกลาง ๑ องค์ บรรณาลัยด้านหน้า ๑ หลัง ล้อมด้วยกำแพงซึ่งมีโคปุระเฉพาะด้านหน้าทั้งหมด ก่อด้วยอิฐศิลาแลงยกเว้นกรอบประตูหน้าต่าง ทับหลัง เสาประดับลั่นเป็นหินทราย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปรางค์มีสระน้ำ ๑ สระ ยังคงสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะองค์ประธานซึ่งมี

ผั่งเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๕ เมตร ย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหน้ามีประตูทำเป็นมุขยื่นออกมา ผนังปรangkirk ๓ ด้านเป็นประตูหลอก จำหลักภาพตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ซึ่งจับท่อนพวงมาลัยไว้ด้วยมือทั้งสองข้าง ด้านข้างทางซ้ายและขวาจำหลักรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร กับรูปนางปรัชญาปารมิตา ด้านหน้ามีทับหลังเช่นกัน สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพเดียวกัน แต่ปัจจุบันลบเลือนมาก ที่ช่องประตูหลอกด้านทิศเหนือยังมีพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ ศิลปะแบบทวาราวดี ขนาดสูง ๑.๗๕ เมตร หน้าตักกว้าง ๗.๕ เมตร ประดิษฐานอยู่ ๑ องค์ ซึ่งเป็นช่องที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น

ปรangkirk มีการประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้างด้วยการสลักลวดลายลงบนหินที่ก่อสร้างเป็นลักษณะอันโดดเด่นทางด้านศิลปกรรม ในส่วนของทับหลัง พบหลักฐานการสลักภาพที่สวยงามและสำคัญ จำนวน ๔ ชิ้น ได้แก่

ทับหลังชิ้นที่ ๑ ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน สลักภาพหน้ากาลเอามือยึดขาสิงห์ที่ยืนเอียงตัวหันหน้าออก มือถือท่อนพวงมาลัยห้อยตกลงมาเหนือหน้ากาลสลัก ภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้ว ที่เสี้ยวของทับหลังมีพวงอุบะแบ่งเสี้ยว เสี้ยวเหนือพวงอุบะด้านซ้ายมือของภาพพระพุทธรูปเจ้า สลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ส่วนทางด้านขวามือของทับหลังภาพสลักเลื่อนกลาง ลักษณะคล้ายสลักยังไม่แล้วเสร็จ เห็นเพียงโครงร่างของเส้นโค้ง วงกลม และกรอบของซุ้มทรงสามเหลี่ยม

ทับหลังชิ้นที่ ๒ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันออกเข้าสู่ห้องภายในปราสาทประธาน สลักภาพใบไม้ม้วนรูปทรงสามเหลี่ยมตั้งขึ้น โดยมีม้วนจากด้านล่างหันปลายเข้าสู่ส่วนกลาง ข้างละ ๕ ใบ ที่กึ่งกลางทับหลังเป็นภาพค่อนข้างเลื่อนกลาง พิจารณาจากลักษณะเค้าโครงของเส้น สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพหน้ากาล เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ลักษณะเช่นเดียวกันกับทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน และทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน

ทับหลังชิ้นที่ ๓ ทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน สลักเป็นภาพใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ๔ ใบ มีหน้ากาลที่กึ่งกลางภาพ เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม

ทับหลังชิ้นที่ ๔ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันตกอาคารวิหารหรืออوبرณาลัย สลักภาพตอนกวนเกษียรสมุทร

ภาพสลักทับหลังชิ้นที่ ๑-๓ มีภาพสำคัญปรากฏอยู่ที่กึ่งกลางภาพ คือ ภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ซึ่งเป็นภาพปกติที่พบเห็นได้ในโบราณสถานวัฒนธรรมเขมร ประเภทปราสาทหิน ที่สร้างขึ้นเนื่องนุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และภาพที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความเป็นพุทธ

ศาสนาฝ่ายมหายานอย่างชัดเจนอีกภาพหนึ่ง คือ ภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้วนตั้งขึ้น ที่ทับหลังเหนือกรอบประติมากรรมด้านเหนือของปราสาทประธาน

สำหรับภาพสลักทับหลังชั้นที่ ๔ ถือว่ามี ความพิเศษ ของทับหลังชั้นนี้คือ การนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่ยกสร้างขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทำให้ชวนคิดได้ว่า มีมูลเหตุใดที่เป็นเช่นนั้น ในเบื้องต้นสามารถวิเคราะห์ถึงมูลเหตุสำคัญ ได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑. เดิมทีนั้น ทับหลังชั้นนี้อาจจะติดตั้งอยู่ ณ ปราสาทหินหลังอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงกับปราสาทคู่ง ซึ่งมีการก่อสร้างและใช้ประโยชน์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ และถูกสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อถึงเวลาในการก่อสร้างปราสาทคู่ง ปราสาทหลังเดิมนั้นอาจจะพังทลายลงหรือไม่มีการใช้ประโยชน์ดังเดิมแล้ว หินในส่วนต่างๆ จึงถูกขนย้ายมาเพื่อใช้ในการก่อสร้างปราสาทคู่ง รวมทั้งทับหลังชั้นนี้ก็ถูกขนย้ายมาเพื่อประดับตกแต่ง ณ ตำแหน่งดังกล่าว

๒. ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างปราสาทคู่งและก่อนที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานจะเผยแผ่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนบริเวณนี้ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู น่าจะเป็นความเชื่อเดิมที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติกันมาต่อเนื่องอยู่แล้ว การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเข้ามา อาจจะได้ไม่ได้เข้ามาแบบเปลี่ยนแปลงความเชื่อเดิมของชุมชนทีเดียวเสียทั้งหมด ถือว่าเป็นการให้เกียรติความเชื่อหรือศาสนาเดิมที่มีอยู่ก่อน จึงให้อิสระในความคิดของช่างหรือชุมชนในการนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่ยกสร้างขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ เปรียบเสมือนว่าต่างความเชื่อ ต่างศาสนา แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ในโบราณสถานของชุมชน ที่มีเป้าหมายในการสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในชุมชน

โบราณสถานปราสาทคู่ง ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ กรมศิลปากร ปัจจุบัน ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานปราสาทคู่ง เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่ ปี ๒๕๒๕ โดย กรมศิลปากร ดำเนินการขุดค้น – ขุดแต่งศึกษาโบราณสถานปราสาทคู่ง ในปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๔๐ จากนั้นในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ ได้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์

๕) ปราสาทหินปราสาทคู่งแดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

ปราสาทหินปราสาทคู่งแดง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๓ วัดกุดยาง บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถานครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทคู่งครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทคู่ง จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ ๔ ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวณเกษียรสมุทร ภาพเทวดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤษีนั่งชันเขามิรุปลัตว์ นอกจากนี้ ยังมี

ขึ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตู และยอดปราสาทศิลาทรายสีแดง โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัด

จากปราสาทกู๋แดงมาทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ ๔.๔ กิโลเมตร จะพบร่องรอยปราสาทในวัฒนธรรมเขมรอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ปราสาทโนนขี้ตุน ปัจจุบันหลงเหลือฐานศิลาแลง โดยพบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ ฐานรูปเคารพ และแท่นหินบด เบื้องต้นกำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

ปราสาทกู๋แดงบ้านกุดยางเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นในศาสนาฮินดู มีแผนผังเป็นประสาทรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาด ๑๓ x ๑๓ เมตรมีความสูงจากพื้นที่ ๒.๓๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้ง ๓ ด้านยกเว้นทางทิศตะวันออกชั้นเรียนธาตุสูงประมาณ ๓ เมตรโดยส่วนฐานส่วนกรอบประตูและทับหลังทำจากหินทรายสีเทาและแดงผนังแกะด้วยอิฐโดยห้องครรภคฤหะ มีขนาด ๓ x ๓ เมตรมีห้องมุกยื่นออกไปทั้ง ๔ ด้านปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนชั้นหลังคา

ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทระยะห่างประมาณ ๒๑ เมตรพบร่องรอยของกลุ่มหลุมเสาอุกกลบบนลานหินทรายจำนวน ๒๙ หลุมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของหลุมประมาณ ๔๔-๕๕ เซนติเมตรมีขนาดความลึกแตกต่างกันตั้งแต่ ๑๐-๕๐ เซนติเมตร

๖) ปราสาทบ้านแท่นวัดปรางค์กู๋

ที่ตั้ง วัดปรางค์กู๋ บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลาหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม ประกอบด้วย ปรางค์ สร้างด้วยศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอกบรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลง มีซุ้มประตูหรือโคปุระ สรรน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้น

บริเวณปรางค์กู๋แห่งนี้มีการขุดพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือ พระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรงครุฑพระวัชรธร พระโกสัลยคุคุไวฑูรยประภาสชุด ขึ้นส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระมหาไวโรจนะปางนาคปรก ปางประทานก่อด้วยศิลาแลงมีประตูทางเข้าอยู่ทางด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอกปัจจุบันส่วนยอดพังลงมาเหลือองค์บางเพียงครึ่งเดียวมีกำแพงศิลาแลงล้อมรอบซึ่งประตูกำแพงอยู่ทางที่ด้านทิศตะวันออกโดยมีวิหารศิลาแลงอยู่ทางด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ทางด้านทิศเหนือมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปูขอบด้วยสระด้วยศิลาแลงลงไปจนถึงพื้น

บริเวณที่ตั้งคู่อ่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเนินดิน ล้อมรอบด้วยทุ่งนา สูงกว่าพื้นที่โดยรอบประมาณ ๒ เมตร มีต้นไม้ปกคลุมค่อนข้างหนาแน่น ด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานห่าง

ออกไปประมาณ ๗๐ เมตร มีลำห้วยไหลผ่านอ้อมไปทางทิศเหนือของโบราณสถาน พื้นที่โดยรอบที่เป็นทุ่งนาปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังปลูกอ้อย เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว ปรากฏบ้านหนองแฝกตั้งอยู่บนเนินดินท่ามกลางที่ราบที่ทับถมจากน้ำกอน้ำพา ลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่เป็นหินทรายในหมวดหินภูกระดึง

การสร้างองค์ปรารภของชาวบ้านในสมัยนั้นๆ คนในสมัยก่อนเป็นผู้มีภูมิปัญญาสามารถก่อสร้างปรารภ เป็นที่พัก เป็นโรงพยาบาล เป็นสถานที่พักอาศัยสำหรับคนในสมัยนั้นๆ และเป็นสถานที่เรียนรู้ รักษาขนบธรรมเนียม ประเพณี ศิลปวัฒนธรรม สืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน พร้อมกับกระบวนการเรียนรู้และการปรับตัวของชาวบ้านในสมัยนั้น เป็นการสร้างรอยต่อและชุมชนแห่งการเรียนรู้ ตลอดจนความสำนึกในสิ่งที่มีคุณค่าแผ่นดิน แก่วงการศึกษา วงการวัฒนธรรม ประเพณี วงการพัฒนาและสาธารณชน ในอันที่จะเป็นพลังเกื้อกูลให้เกิดดุลยภาพของชีวิตและการดำรงอยู่อย่างยั่งยืน โดยไม่ปิดกั้นการเรียนรู้ภูมิปัญญาใหม่ในสถานการณ์ใหม่ที่จะมีมาในอนาคต ถ้าเราไม่รักษาเอาไว้ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณีก็จะสูญหายไป

๕.๑.๒ สรุปผลศึกษาส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนอม

การที่จะส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในสมัยนอมนั้นจะต้องส่งเสริมด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่สำคัญ จะทำอะไรจะคิดอะไรก็ออกมาจากจิตใจ เมื่อคนเสื่อมลง ศาสนาและวัฒนธรรม ประเพณี ก็จะหมดสิ้นไปดังนั้น การพัฒนาจิตใจนั้นจะต้องรักษาศีล ๕ เสียก่อน ซึ่งประกอบด้วย ข้อ ๑ ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ๒ ห้ามขโมยของไม่ใช่ว่าของเรา ๓ ห้ามผิดลูกผิดเมียของคนอื่น ๔ ห้ามพูดโกหก ๕ ห้ามเสพสิ่งเสพติดทุกชนิด เป็นต้น นี่เป็นคำสัมภาษณ์จากพระอธิการสายัญ ฐาสโก ถือว่า การส่งเสริมอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนอมท่านให้เน้นทางด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ เพราะจะทำให้มีความตระหนัก ส่งเสริมอนุรักษ์ให้กับอนุชนรุ่นหลังสืบไป ซึ่งสอดคล้องกับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวเอาไว้ว่า

ภาวนา ๔ คือการพัฒนา Development ๔ ด้าน คือ เป็นการพัฒนากายและใจตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนี้

๑) กายภาวนา การพัฒนากาย การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ (Physical Development) คือ การมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดีโดยรู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติมิให้เกิดโทษแต่ให้เกื้อกูลเป็นคุณโดยเฉพาะให้ ก) รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น เป็นตัวอย่าง มีสติ จูเป็นฟังเป็นให้ได้ปัญญา และ ข) กินใช้ด้วยปัญญาเสพบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างฉลาดให้พอดีที่จะได้ผลตรงเต็มตามคุณค่าที่แท้จริงไม่ลุ่มหลงมัวเมาไม่ประมาทขาดสติ

๒) ศิลภาวนา การพัฒนาศีลการพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม (Moral Development; Social Development) คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีพฤติกรรมที่ดีงามในความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ โดยตั้งอยู่ในวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี และมีอาชีพะสุจริต ไม่ใช้กายวาจาและอาชีพในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายเวอร์ภัย แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตตนและช่วยเหลือเกื้อกูลกันสร้างสรรค์สังคม ส่งเสริมสันติสุข

๓) จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจ (Emotional development; Psychological Development) คือ การทำจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงาม ความเข้มแข็ง มั่นคง และความเบิกบานผ่องใส สงบสุขสมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ งอกงามด้วยคุณธรรม เช่น มีน้ำใจ เมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ เอื้ออาทร มีมุทิตา มีศรัทธา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์ กตัญญู เป็นต้น สมบูรณ์ด้วยสรรพภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง หมั่นขยัน เพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติ มีสมาธิ เป็นต้น และสมบูรณ์ด้วยสุภาพจิต คือ มีจิตใฝ่หาจริง เบิกบาน สดชื่น อิ่ม โปร่งโล่ง ผ่องใส และสงบเป็นสุข

๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา (Cognitive Development : Intellectual Development) คือ การฝึกอบรมเสริมปัญญาเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจให้รู้จักคิดรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ซึ่งมองดูรู้เข้าใจเหตุปัจจัยมองเห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็นปราศจากอคติและแรงจูงใจแอบแฝงเป็นผู้ที่กิเลสครอบงำบัญชาไม่ได้ให้ปัญญาเจริญพัฒนาจนรู้ เข้าใจยังเห็นความจริงเป็นอยู่ด้วยปัญญา รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ ถึงความบริสุทธิ์ ปลอดพ้นจากกิเลสสิ้นเชิงมีจิตใจเป็นอิสระสุขเกษมไร้ทุกข์

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึง ภาวนา ๔ ไว้ว่า ภาวนา เป็นคำนามในภาษาบาลี ที่มีรูปปริยาคัพทเป็น ภาเวติ มีความหมายตรงกับคำว่า วัตถุเทศน์ ซึ่งก็คือ วัฒนา หรือ การพัฒนาที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภาวนา ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ, การฝึกอบรม, การพัฒนาเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้นโดยมีความหมายครอบคลุมถึงการปฏิบัติธรรมทั้งหมดที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรมภายในตน และพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ให้ความเห็นว่า “เมื่อพิจารณาเนื้อหาของภาวะตามหลักวิชา ก็ควรพิจารณาผลที่ปรากฏในชีวิตจริง เทียบกันไปด้วยให้เห็นว่า เนื้อหาตามหลักวิชากับผลปฏิบัติในชีวิตจริงสอดคล้องกันอย่างไร ดังนั้น จึงนิยมใช้หลักภาวนา เพื่อวัดหรือแสดงผลของกระบวนการฝึกศึกษาตามหลักไตรสิกขา” ซึ่งเมื่อพิจารณาคุณสมบัติที่ถูกจำแนกออกเป็น ๔ ด้านข้างต้น จะพบว่า มีคุณลักษณะเด่นๆ ๒ ประการ คือ (๑) การพัฒนาที่ทำให้คนมีคุณภาพทั้งทางร่างกายและจิตใจ (๒) การพัฒนาที่ทำให้คนมีการดำเนินชีวิตที่ดีและสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสงบสุขในสังคม ภาวนา ๔ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมักแสดงในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว ดังข้อความตัวอย่างต่อไปนี้

พระผู้มีพระภาค ชื่อว่า ทรงอบรมพระองค์แล้ว (ทรงเป็นภาวิตัตต์ หรือ พระองค์ที่ทรงเจริญหรือพัฒนาแล้ว) เป็นอย่างไร? คือ พระผู้มีพระภาคทรงอบรมพระวรกายแล้ว อบรมศีล อบรมจิต อบรมปัญญา.(ขยายความต่อไปอีกว่า ทรงเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการแล้ว) นางสิริประภาเค้าแคน ได้กล่าวว่า เยาวชนจะต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สร้างสรรค์ และสืบสานวัฒนธรรมที่ดีของชาติต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและสติปัญญา ซึ่งเป็นการสร้างโอกาสให้กับเด็กและเยาวชนได้รับการส่งเสริม พัฒนา เยาวชนเปรียบเสมือนผ้าขาว ดังนั้น เยาวชนเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย ต้องฝึกอบรมให้เยาวชนได้ตระหนักและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม การอนุรักษ์สืบสานดูแลแหล่งโบราณคดี เช่น ปราสาทกู๋ (ชุมชนหนองบัว) ที่อยู่ในเมือง เป็นปราสาทที่สมบูรณ์แบบถือว่าเป็นวัดนิกายมหายานในอดีตเป็นสถานที่รักษาโรคหรือเป็นโรงพยาบาลคอยช่วยเหลือผู้ป่วยในสมัยก่อน การดูแลรักษาปราสาทกู๋เอาไว้ให้นานๆ ก็ขึ้นอยู่กับผู้นำทั้งบ้านเมืองและคณะสงฆ์ช่วยกันดูแล สืบสานประเพณีเอาไว้ให้เป็นตัวอย่างแก่ลูกหลาน ซึ่งปราสาทกู๋จะจัดงานสืบสานประเพณีสงกรานต์น้ำปราสาทกู๋ ในเดือนเมษา ของทุกปี จัดงานแต่ละครั้งก็มีผู้นำนี้แหละเป็นหลักในการจัดงาน ดังนั้น ผู้นำเป็นผู้ขับเคลื่อน ชักนำทุกท่านมาประสานงานกัน ช่วยกันสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามเอาไว้ เหมือน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวว่า ผู้นำ คือ ผู้มีคุณสมบัติ เช่นสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันกันไปสู่จุดหมายที่ตั้งงาม รักษาวัฒนธรรม ประเพณี โบราณสถาน สนับสนุนงานประจำปี ถือว่าเป็นตัวอย่างที่ดีงาม ในการรักษาทะนุบำรุง ศิลปะวัฒนธรรม ภาวะผู้นำ เป็นขบวนการสร้างสิ่งเร้าขบวนการพัฒนา การมุ่งสร้างแรงจูงใจให้กับคน การใช้มนุษยสัมพันธ์หรือการปฏิสัมพันธ์ในองค์การการสื่อสารระหว่างบุคคล ดังนั้นผู้นำเป็นตัวแปรที่สำคัญในการขับเคลื่อนอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ไม่ว่าจะเป็นผู้นำทางบ้านเมืองมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นต้น และผู้นำทางคณะสงฆ์ ทั้งสองฝ่ายจะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์สืบสานเอาไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคขอมเป็นยุคหลังทวารวดีสืบไป การอนุรักษ์ เป็นการรักษาและใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุดและนานที่สุดหรืออีกความหมายหนึ่ง หมายถึงการรักษาไว้ให้อยู่ในสภาพเดิม หากมีการเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพธรรมชาติ หรือสภาวะแวดล้อมโดยที่ไม่ใช่คนไปทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง มีการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาก็ทำให้เกิดความมั่นคงทางพระพุทธศาสนา เพราะวัดมีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาที่สำคัญๆจะเป็นที่เคารพศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชนเป็นจำนวนมากและ เป็นที่ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศให้มาทำบุญสุนทานกันอย่างเนืองแน่น ทำให้พระสงฆ์สามเณร และคณะกรรมการมีปัจจัยใช้สอยเพื่อเลี้ยงอัตภาพ สามารถเป็นทุนสำหรับการศึกษาทางธรรมและทางโลก มีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติศาสนกิจให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย ดีงาม เมื่อพระสงฆ์ได้รับการอุปถัมภ์บำรุงอย่างนี้แล้ว ก็มีพระสงฆ์สามเณรสืบทอดกันอย่างต่อเนื่อง ซึ่งต่างจากวัดที่ไม่มีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือวัดที่ไม่มีเจ้าอาวาสและหรือผู้นำที่เป็นกรรมการไม่เอาใจ

ใส่พัฒนาวัฒนาอารามเห็นได้อย่างชัดเจน ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ก็ต้องทำแบบวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ ก็ถือว่าส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ซึ่งได้สะท้อนเรื่องราวในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชน ของชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นต้น การเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ ในหนังสือถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงามเพื่อเป็นวิทยาทานเป็นแนวความรู้ให้กับอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ค้นคว้า และทำให้อนุชนรุ่นหลังเกิดความรัก ห่วงแหน สถานที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ เหมือนกับหน่วยศึกษานิเทศก์กรมสามัญศึกษา ได้กล่าวถึงแนวทางในการดำเนินงานการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียนไว้ดังนี้

๑) ให้ความรู้เกี่ยวกับความหมายความสำคัญของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านเพื่อสร้างความตระหนักในคุณค่าเกิดเจตคติที่จะร่วมกันรับผิดชอบในฐานะเป็นสมบัติของทุกคนที่จะร่วมกันอนุรักษ์ให้คงอยู่ ฟื้นฟูและพัฒนาอย่างเหมาะสม

๒) ปรับปรุงกิจกรรมการเรียนการสอนกิจกรรมนักเรียนและกิจกรรมโรงเรียนให้นักเรียนมีโอกาสร่วมปฏิบัติในเชิงอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านโดยเชื่อมโยงและร้อยรัดกับสภาพที่มีในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความรู้และประสบการณ์ในการอนุรักษ์ที่ถูกต้อง

๓) จัดสถานการณ์ให้นักเรียนได้ศึกษาค้นคว้าวิเคราะห์ศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านในท้องถิ่นเพื่อให้เกิดความภูมิใจในมรดกทางความคิดการสร้างสรรค์สามารถเลือกสรรนำไปพัฒนาและสืบทอดได้อย่างงามสมัยได้

๔) ส่งเสริมโดยการรณรงค์อย่างกว้างขวางในการนำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้และพัฒนาอย่างเหมาะสมในโรงเรียนเพื่อพัฒนาวิถีชีวิตของตนและชุมชนในท้องถิ่น

๕) ปลุกฝังความรักความหวงแหนในคุณค่าและเอกลักษณ์ของศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านว่าเป็นรากฐานสำคัญในการพัฒนาประเทศเพื่อให้สามารถปรับปรนและตอบสนองกระแสกับวัฒนธรรมอื่นๆ ที่มีอิทธิพลได้อย่างชาญฉลาด

๖) สร้างและประสานเครือข่ายทางศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาชาวบ้านกับองค์กรนอกโรงเรียน ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อแลกเปลี่ยนข้อสนเทศองค์ความรู้เรื่องต่างๆ เพื่อสนับสนุนหรือร่วมกิจกรรมการอนุรักษ์และเผยแพร่อย่างกว้างขวาง เพื่อให้สอดคล้องกับบทเรียนและให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวควรให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยการสร้างความรู้เอง (Construct) ด้วยกระบวนการคิด (Thinking Process) และกระบวนการกลุ่ม (Group Process) เพื่อให้ผู้เรียนสร้างความรู้ด้วยตนเองรวมทั้งเรียนด้วยบรรยากาศของการมีส่วนร่วมเรียนรู้โดยใช้วิธีการสอนที่ใช้แหล่งวิทยาการของชุมชน การสอนโดยใช้แหล่งกิจกรรมของชุมชน (The use of Community Activity) เป็นการสอนที่ให้ผู้เรียนได้สัมผัสกับของจริง สถานการณ์จริงจากชุมชนหรือท้องถิ่นใกล้ๆ บริเวณโรงเรียนโดยผู้เรียนได้ศึกษาและปฏิบัติกิจกรรมตามที่ได้ร่วมกันวางแผนระหว่างครูและนักเรียน เช่น ให้ได้สัมผัส

กับบุคคล สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่จะเรียน โดยใช้กิจกรรมศึกษาออกศึกษาการเชิงวิทยากรในชุมชนท้องถิ่นเพื่อให้ความรู้

การสัมภาษณ์บุคคลที่เป็นแหล่งความรู้และนำประวัติปรางค์กู่ต่างๆ ที่เกี่ยวกับเมืองโบราณสถาน มาประกอบการสอน ทำให้อุณชนรุ่นหลังเกิดสำนึกอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในชุมชนนั้นๆ เป็นประวัติศาสตร์ที่ดั่งามสืบทอดกันมา ส่วนมากรูปทรงประสาทปรางค์กู่ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เป็นสถานที่อโรคยาศาลในสมัยขอม หรือเป็นโรงพยาบาล มีสระน้ำอยู่ข้างๆ เช่น ปรางค์กู่ (ชุมชนหนองบัว) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ปรางค์กู่แดง วัดกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอเขวาสี จังหวัดชัยภูมิ ปรางค์กู่ บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ แตกต่างกันไปที่ปรางค์กู่แดง วัดกุดยาง จะไม่มีสระน้ำ มีแต่หลุมที่อยู่ข้างๆ การส่งเสริมอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมประเพณีของชนชาติไทยมาช้านาน สืบทอดดูแลต่อกันมา แต่ละที่ล้วนแตกต่างกันไปตามความเชื่อ ความผูกพันของผู้คนต่อพุทธศาสนาและการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับฤดูกาลและธรรมชาติ เช่น เดือนเมษาของทุกปี มีการสงฆ์น้ำปรางค์กู่ทุกที่ มีกิจกรรมมากมาย นอกจากนี้ประเพณีวัฒนธรรมไทยยังนำมาซึ่งการท่องเที่ยว เป็นที่รู้จักและประทับใจแก่ชาติอื่นนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่เราคนชุมชนควรอนุรักษ์และสืบสานตลอดไป

๕.๑.๓ สรุปผลการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ

การเชื่อมโยงขอมซึ่งเป็นโบราณสถาน การพัฒนาต่อเนื่องเป็นยุคที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานสิ่งปลูกสร้างก็เกิดขึ้นโดยทั่วไปส่วนมากจะสร้างเจดีย์ และปรางค์กู่ที่มีลวดลายที่สวยงามพร้อมบ่งบอกถึงประวัติพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมร่วมอยู่ด้วย ในส่วนขอมนั้นเกิดขึ้นหลังทวารวดีที่โดดเด่นที่สุดของก็คือ ปรางค์กู่แดง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลตลาดแร้ง อำเภอเขวาสี จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ หรือ Living Mounment เป็นโบราณสถานที่ยังคงประโยชน์ทางการใช้สอยและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น โบสถ์วิหารและเจดีย์ ซึ่งประชาชนยังใช้ประโยชน์เป็นที่สักการะและแสดงความนับถือ หรือป้อมปราการ คลอง บ่อน้ำ สระน้ำ รวมทั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ย่านตลาดการค้า เป็นต้นโบราณสถานทั้งสองประเภทนี้ จะมีสถานะที่แตกต่างกันตรงที่โบราณสถานร้างนั้นให้คุณค่าในแง่ประโยชน์ ทางวิชาการและเสริมสร้างบรรยากาศทางประวัติศาสตร์ เป็นหลักฐานสำคัญในทางวิชาการที่สะท้อนให้เห็นฝีมือช่างและตัวตนของสังคมแต่ละยุคสมัยในอดีตที่ได้จบบทบาททางการใช้สอยแล้ว อย่างสิ้นเชิง ส่วนโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ทางการใช้สอยนั้น แม้ว่าในบางแห่งจะได้ผ่านระยะเวลายาวนาน แต่มนุษย์ในอดีตแต่ละยุคสมัย ได้ทำนุบำรุงรักษาสืบต่อมา จึงยังคงทำหน้าที่ทั้งทางด้านวิชาการ ความงาม และประโยชน์ใช้สอย สถานภาพของโบราณสถานดังกล่าวนี้ทำหน้าที่ทั้งในแง่เอกสารและประเพณีวัฒนธรรมต่อเนื่องกันมาเป็นลูกโซ่ เพราะฉะนั้นบทบาทของโบราณสถานดังกล่าว จึงเป็นพยานที่ให้เห็นการเอา

ใจใส่ ในการบำรุงรักษาของสังคมมาจนถึงปัจจุบันด้วย การเชื่อมโยงในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรม ทางวัตถุทาง มีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาได้จัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย มีกิจกรรมที่สามารถสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ กิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้ธูปเทียนเพื่อสักการะปรารภคฤ์แดง เป็นต้นและกิจกรรมทางสังคม เช่น การแสดง มหรสพ การจัดนิทรรศการลานวัฒนธรรม การจำหน่ายสินค้า การแข่งขันกีฬา เป็นต้น โดยมีแหล่ง การเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของสมาชิกในสังคมและเพื่อเป็นเทศกาลการ พักผ่อนหย่อนใจและถือโอกาสได้ถ่ายทอดอาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิตที่เหมาะสมและกลมกลืน กันเป็นอย่างดีอีกด้วย การเชื่อมโยงระหว่างแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และศาสนาในยุคขอมใน บริเวณปรารภคฤ์ อำเภอบ้านแท่น เป็นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอม มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลหรือสถานพยาบาลที่นิยมสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมัน ที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม เป็นพระพุทธศานามหายานแบบวัชรยาน วัฒนธรรมไทยในแต่ละท้องถิ่น จะมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ และยังมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และการดำเนิน ชีวิตของคนไทยอยู่ตลอดเวลา วัฒนธรรมเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าวิถีชีวิตที่ชุมชนและท้องถิ่น ต่างๆได้พัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยแสดงออกในรูปแบบและ วิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบของวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะการแสดง เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกและกระตุ้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก มีความตื่นตัวและเข้า มามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูเผยแพร่และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณค่าความหลากหลายของ ศิลปะและวัฒนธรรมไทย ทั้งที่เป็นวิถีชีวิต ค่านิยม และความเป็นวิถีของชุมชน วัฒนธรรมในระดับ ภูมิภาคและพื้นบ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคนควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้เหมาะสม และสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์คู่กับชาติไทยสืบไป วัฒนธรรมมา จากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง

ผลแบบสอบถามการวิจัยแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัด ชัยภูมิ ในยุคขอม

ผู้วิจัยได้วิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมโดยใช้สถิติ ค่าเฉลี่ย ( ) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) และแสดงผล โดยวิเคราะห์จากการตอบแบบสอบถามของประชาชนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับแหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม กลุ่มตัวอย่าง จำนวน ๔๐๐ คน ตาม ตารางดังต่อไปนี้

โดยรวมอยู่ในระดับ มาก เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหา น้อย ประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ที่มีแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม

จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมพบว่า ประชาชนและผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียมีแรงจูงใจในการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอมมากที่สุด รองลงมา คือ การรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม ผลการประเมินอยู่ในระดับปานกลาง และ การมีการมีส่วนร่วมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม ผลการประเมินอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณาเป็นรายด้านมีผลการวิเคราะห์ข้อมูลดังนี้

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านการรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับแหล่งประวัติศาสตร์ โดยรวมอยู่ในระดับ ปานกลาง เมื่อจำแนกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า ประชาชนเห็นด้วยกับแนวทางแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ขอมของทางราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง อยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาคือ ประชาชนต้องการให้มีการเผยแพร่เอกสารเกี่ยวกับการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมเพื่อจะได้ปฏิบัติให้ถูกต้อง อยู่ในระดับมาก ประชาชนมีโอกาสได้เข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม อยู่ในระดับปานกลาง ประชาชนได้รับข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอมจากทางราชการ อยู่ในระดับ น้อย และประชาชนประชาชนได้รับการถ่ายทอดองค์ความรู้ในการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ อยู่ในระดับน้อย ตามลำดับ

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านแรงจูงใจในการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอม โดยรวมอยู่ในระดับ มาก เมื่อจำแนกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า ประชาชนต้องการผู้นำ/แกนนำในการแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอมที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในการอนุรักษ์ ประชาชนต้องการให้มีการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอมโดยทั่วไป ประชาชนต้องการให้มีการประกวดเชิดชูบุคคล/ชุมชนที่ให้ความร่วมมือในการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอม ประชาชนต้องการโอกาสในการฝึกอบรมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ขอม และ ประชาชนต้องการงบประมาณในการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐ/เอกชน ในการร่วมอนุรักษ์แหล่งประวัติศาสตร์ขอม ผลการประเมินอยู่ในระดับมากที่สุดทุกข้อ ตามลำดับ

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม ด้านการมีส่วนร่วมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ขอมโดยรวม อยู่ในระดับ ปานกลาง เมื่อจำแนกเป็นรายข้อโดยเรียงลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย พบว่า ประชาชนมีส่วนร่วมในการให้ความรู้และปลูกฝังจิตสำนึกรักษ์ท้องถิ่นให้กับบุตรหลาน อยู่ในระดับปานกลาง ประชาชนมีส่วนร่วมในการแหล่งเรียนรู้/พัฒนา/เชื่อมโยง ประวัติศาสตร์ขอม อยู่ในระดับปานกลาง ประชาชนมีส่วนร่วมในการติดตามและประเมินผลในการอนุรักษ์/พัฒนา/เชื่อมโยง แหล่งประวัติศาสตร์ขอม อยู่ในระดับน้อย ประชาชนมีส่วนร่วมในการวางแผนการแหล่งเรียนรู้/พัฒนา /เชื่อมโยงเมืองโบราณในชุมชน อยู่ในระดับน้อย และ ประชาชนมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา ความเปลี่ยนแปลง และจัดลำดับความสำคัญของการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ อยู่ในระดับน้อย ตามลำดับ

๕.๒ อภิปรายผล

การวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” มีวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ ๑) เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ๒) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ๓) เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

๑. สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขมนั้น ในอดีตจนถึงปัจจุบัน เช่น ปราสาทหินปรางค์กู๋ (ชุมชนหนองบัว) กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเลื้อยร่อยรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก จึงขาดความสนใจจากบุคคลทั่วไป สำรวจจากร่องรอยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้ เช่นเดียวกับวัดกุยงที่มี ปรางค์กู๋แดง คนแต่ก่อนได้พูด ได้จำประวัติปรางค์กู๋แดงจากการพูดคุย ปากต่อปาก ได้ยินได้ฟังมาแบบนี้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ซึ่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่มีความเจริญทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดจากการเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นการบันดาลให้เกิดขึ้นจากอำนาจของเทวดา พระเจ้า หรือภูตผีปีศาจ ปรากฏการณ์ต่างๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับคือ มนุษย์ใส่ความรู้สึกให้แก่อารมณ์ การสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในยุคขอมในจังหวัดชัยภูมิ โดยเฉพาะอย่างยิ่งปรางค์กู๋นั้น ส่วนมากก็สอบถามจากผู้สูงอายุ ผู้เป็นที่นับถือของชุมชนหนองบัวว่า ปรางค์กู๋(ชุมชนหนองบัวนี้) เกิดในสมัยขอมมีเจ้าเมืองทรงสร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับศาสนา ในปรางค์กู๋นี้มีที่พุพัง ชำรุดบ้าง ก็เกิดจากน้ำมือมนุษย์บ้าง ลมฟ้าอากาศบ้าง ไปตามกาลเวลา ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของวีระ เพล่งรัมย์ เรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ต่อการอนุรักษ์โบราณสถานในจังหวัดเชียงราย” กล่าวว่า สาเหตุที่ทำให้แหล่งพุทธสถานมรดกโลกในเมืองกำแพงเพชร ชำรุดทรุดโทรมสูญหายและถูกทำลายไป เกิดจากสาเหตุต่างๆ ดังนี้

๑. การเสื่อมสลายไปเนื่องจากกระบวนการทางธรรมชาติและกาลเวลา กรณีนี้ได้แก่การพังทลายของดิน การชะล้างดิน เนื่องจากการกระทำของน้ำฝนน้ำท่วม แผ่นดินยุบตัว แผ่นดินไหว รวมทั้งจากการกระทำของลมและภูมิอากาศ รวมทั้งความชื้น ความร้อน อุณหภูมิ ฯลฯ นอกจากนี้ยัง

เกิดเนื่องจากเป็นกฎของธรรมชาติที่เมื่อกาลเวลาผ่านไป วัตถุต่างๆ ย่อมผุพังเสื่อมสลายรูปลักษณะเดิม แต่โดยทั่วไปแล้วการเสื่อมสลายเนื่องจากกาลเวลามักเป็นไปอย่างช้า

๒. การเสื่อมสลายเนื่องจากการกระทำของคน การเสื่อมสลายของมรดกทางวัฒนธรรม ประเภทพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ แหล่งโบราณคดี บันทึกประวัติศาสตร์และจดหมายเหตุ เนื่องจากการกระทำของคน นับเป็นปัญหาใหญ่และมีผลในการทำลายมากที่สุดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ทั้งนี้ การกระทำที่นำไปสู่การทำลายนั้นก็มีทั้งทำไปโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ เช่น การก่อสร้างสิ่งใหม่ๆ ทับแหล่งโบราณคดีหรือพุทธสถานมรดกโลก การขุดดินบริเวณพุทธสถานมรดกโลกเพื่อใช้ในการก่อสร้าง หรือการพยายามซ่อมแซมพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุโดยขาดความรู้ เป็นต้น และที่นำไปโดยจงใจ เช่น การลักลอบขุดหาโบราณวัตถุเพื่อนำไปขายหรือเก็บเป็นของส่วนตัว เป็นต้น

๓. การเสื่อมสลายเนื่องจากการกระทำของพืชและสัตว์ รากของพืชที่ขึ้นอยู่ตามแหล่งโบราณคดี พุทธสถานมรดกโลก หรือสิ่งก่อสร้างที่มีความงดงามทางศิลปะ สามารถ ขอนไช้ไปตามช่องว่างและรอยต่อส่วนต่างๆ ของสิ่งก่อสร้างได้ เมื่อพืชเหล่านี้เติบโตมีรากใหญ่ขึ้นก็จะดันให้สิ่งก่อสร้างเกิดรอยแยกจนกระทั่งร้าวและแตกหักหลุดออกไปส่วนสัตว์ประเภทมด ปลวก มอด ก็สามารถทำลายส่วนประกอบของพุทธสถานมรดกโลกและโบราณวัตถุที่เป็นไม้และอินทรีย์วัตถุให้สูญสลายไปได้อย่างรวดเร็วมาก รวมทั้งสามารถทำลายบันทึกประวัติศาสตร์และจดหมายเหตุที่ทำด้วยกระดาษ

บทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการตามที่กฎหมายกำหนดในการดูแลศิลปวัฒนธรรมนั้นมี

ขอบเขตที่กว้างขวางมาก ก่อนอื่นต้องพิจารณาเสียก่อนว่าบทบาทหน้าที่ของพระสังฆาธิการจะไปเกี่ยวข้องกับกฎหมายใดบ้าง หากได้มีการศึกษาอย่างแท้จริงจะเห็นได้ว่ากฎหมายที่เกี่ยวข้องนั้นความจริงมีอยู่มากมาย กฎหมายที่เกี่ยวข้องอยู่ในเวลานี้น้อยก็มีถึง ๒ ฉบับ ได้แก่ กฎหมายว่าด้วยคณะสงฆ์และกฎหมายว่าด้วยโบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ นอกจากนี้ยังมีกฎหมายอื่นๆ อีกหลายฉบับที่เกี่ยวข้อง แต่ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะที่กำหนดในกฎหมายว่าด้วยพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ซึ่งในปัจจุบันมีการแก้ไขปรับปรุงใหม่ เรียกชื่อเต็มๆ ว่า “พระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔” แก้ไขเพิ่มเติมโดยพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕” หรืออาจจะเรียกสั้นๆ ย่อๆ ว่า “พระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔” “หรือพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก พ.ศ. ๒๕๐๔” ก็เป็นที่เข้าใจกัน เป็นพระราชบัญญัติพุทธสถานมรดกโลก เพื่อรักษาอนุรักษ โบราณวัตถุ ศิลปวัฒนธรรม ไว้ให้กับอนุชนรุ่นหลังสืบต่อไป ถ้าคนในชุมชนไม่เอาใจใส่ดูแลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ทั้งหลายเอาไว้ ก็ทำให้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมพุ่มพอง เสื่อมสลายไปในที่สุด

แหล่งประวัติศาสตร์ ได้แก่ สถานที่หรือบริเวณที่เคยเกิดเหตุการณ์สำคัญในอดีต และเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ซึ่งควรแก่การจดจำและรักษาไว้ เช่น ท่งสัมฤทธิ์ จังหวัดนครราชสีมา ค่ายโพธิ์สามต้น จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ค่ายบางระจัน จังหวัดสิงห์บุรี พลับพลาที่ประทับตำบลหว้ากอจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จทอดพระเนตรสุริยุปราคา สถานที่ดังกล่าว ทั้งหมดนี้ ปัจจุบันแม้ไม่มีสิ่งก่อสร้างใดๆ ให้เห็น แต่มีประวัติที่บันทึกไว้ในเอกสารประวัติศาสตร์ยืนยันชัดเจนก็ถือว่าเป็นโบราณสถานประเภทหนึ่ง

การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขอมนั้น ในอดีตจนถึงปัจจุบัน กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว แต่ยังมีโบราณสถานขอมในชัยภูมิอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการสำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน เนื่องจากบางแห่งตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ไม่ค่อยมีคนรู้จัก การเดินทางเข้าไปศึกษาทำได้ยาก บางแห่งอยู่ในสภาพที่พังทลายและเหลือร่องรอยปรากฏให้เห็นไม่มากนัก สืบจากจากร่องรอยต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้จากการพูดคุย ปากต่อปาก ได้ยินได้ฟังมาแบบนี้ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ผู้วิจัยได้รวบรวมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิไว้ ๕ แห่ง ดังต่อไปนี้

๑) ปราสาทหินปราสาทคู่อำเภอเมืองชัยภูมิ

ปราสาทหินปราสาทคู่อำเภอเมืองชัยภูมิ เป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ที่ถนนบรรณาการ บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยศิลาแลงวางซ้อนกันจากฐานถึงยอด ภายในบรรจุพระพุทธรูปดินเผา เชื่อกันว่าเป็นอโรคยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยก่อนปราสาทคู่อำเภอเมืองชัยภูมิสร้างโดย "พระโฆษชัยคุรุไวฑูรย์ประภา" เมื่อ พ.ศ. ๑๗๒๔-๑๗๓๑ หรือ พุทธศตวรรษที่ ๑๘ ในสมัยอาณาจักรขอม ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ โดยสร้างเป็นปราสาทศิลาแลงทั้งหลัง มีประตูเข้าทางทิศตะวันออก มีกำแพงรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ภายในพระปราสาทคู่อำเภอเมืองชัยภูมิมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นประดิษฐานอยู่ มีเศียรเทวดาอิทธิพลศิลปะขอม ทับหลังที่กรอบประตูสลักเป็นรูปไตรรัตน์มหายาน มีความหมายถึงพระพุทธเจ้าทรงมีความรู้การแพทย์ ทำให้ประชาชนมีความสุขและไม่มีโรค

ลักษณะทั่วไป

ปราสาทคู่อำเภอเมืองชัยภูมิเป็นโบราณสถานอีกแห่งหนึ่ง ที่มีแผนผังและลักษณะเหมือนกับโบราณสถานที่ได้พบหลักฐานว่าเป็นอโรคยาศาล ที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ก็คือ เมืองศรีประจันอยู่ตรงกลาง ๑ องค์ บรรณาลัยด้านหน้า ๑ หลัง ล้อมด้วยกำแพงซึ่งมีโคปุระเฉพาะด้านหน้าทั้งหมด ก่อด้วยอิฐศิลาแลงยกเว้นกรอบประตูหน้าต่าง ทับหลัง เสาประดับลั่นเป็นหินทราย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทมีสระน้ำ ๑ สระ ยังคงสภาพสมบูรณ์ โดยเฉพาะองค์ประธานซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด ๕ เมตร ย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหน้ามีประตูทำเป็นมุขยื่นออกมา ผนัง

ปรangk์อีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอก จำหลักภาพตรงกลางเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งปางสมาธิ ซึ่งจับท่อนพวงมาลัยไว้ด้วยมือทั้งสองข้าง ด้านข้างทางซ้ายและขวาจำหลักรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร กับรูปนางปรัชญาปารมิตา ด้านหน้ามีทับหลังเช่นกัน สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพเดียวกัน แต่ปัจจุบันลบเลือนมาก ที่ช่องประตูหลอกด้านทิศเหนือยังมีพระพุทธรูปศิลาปางสมาธิ ศิลปะแบบทวาราวดี ขนาดสูง ๑.๗๕ เมตร หน้าตักกว้าง ๗.๕ เมตร ประดิษฐานอยู่ ๑ องค์ ซึ่งเป็นของที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่น

ปรangk์กู่ มีการประดับตกแต่งอาคารสิ่งก่อสร้างด้วยการสลักลวดลายลงบนหินที่ก่อสร้างเป็นลักษณะอันโดดเด่นทางด้านศิลปกรรม ในส่วนของทับหลัง พบหลักฐานการสลักภาพที่สวยงามและสำคัญ จำนวน ๔ ชิ้น ได้แก่

ทับหลังชิ้นที่ ๑ ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน สลักภาพหน้ากาลเอามือยึดขาสิงห์ที่ยืนเอียงตัวหันหน้าออก มือถือท่อนพวงมาลัยห้อยตกลงมา เหนือหน้ากาลสลัก ภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้มเรือนแก้ว ที่เสี้ยวของทับหลังมีพวงอุเบแบ่งเสี้ยวเสี้ยวเหนือพวงอุเบด้านซ้ายมือของภาพพระพุทธรูปเจ้า สลักภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ส่วนทางด้านขวามือของทับหลังภาพสลักเลื่อนกลางลักษณะคล้ายสลักยังไม่แล้วเสร็จ เห็นเพียงโครงร่างของเส้นโค้ง วงกลม และกรอบของซุ้มทรงสามเหลี่ยม

ทับหลังชิ้นที่ ๒ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันออกเข้าสู่ห้องภายในปราสาทประธาน สลักภาพใบไม้ม้วนรูปทรงสามเหลี่ยมตั้งขึ้น โดยมีม้วนจากด้านล่างหันปลายเข้าสู่ส่วนกลาง ข้างละ ๕ ใบ ที่กึ่งกลางทับหลังเป็นภาพค่อนข้างเลื่อนกลาง พิจารณาจากลักษณะเค้าโครงของเส้น สันนิษฐานว่าสลักเป็นภาพหน้ากาล เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ลักษณะเช่นเดียวกันกับทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน และทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน

ทับหลังชิ้นที่ ๓ ทับหลังเหนือกรอบประตูด้านตะวันออกห้องมุขปราสาทประธาน สลักเป็นภาพใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ๔ ใบ มีหน้ากาลที่กึ่งกลางภาพ เหนือหน้ากาลสลักเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม

ทับหลังชิ้นที่ ๔ ทับหลังเหนือกรอบประตูทางเข้าหลักด้านตะวันตกอาคารวิหารหรืออوبرณาลัย สลักภาพตอนกวนเกษียรสมุทร

ภาพสลักทับหลังชิ้นที่ ๑-๓ มีภาพสำคัญปรากฏอยู่ที่กึ่งกลางภาพ คือ ภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งสมาธิภายในซุ้ม ซึ่งเป็นภาพปกติที่พบเห็นได้ในโบราณสถานวัฒนธรรมเขมร ประเภทปราสาทหิน ที่สร้างขึ้นเนื่องนุทธศาสนาฝ่ายมหายาน และภาพที่เน้นย้ำให้เห็นถึงความเป็นพุทธศาสนาฝ่ายมหายานอย่างชัดเจนอีกภาพหนึ่ง คือ ภาพพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ๔ กร ประทับยืนอยู่ในซุ้มท่ามกลางลายใบไม้ม้วนตั้งขึ้น ที่ทับหลังเหนือกรอบประตูหลอกด้านเหนือของปราสาทประธาน

สำหรับภาพสลักทับหลังชิ้นที่ ๔ ถือว่ามี ความพิเศษ ของทับหลังชิ้นนี้คือ การนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ทำให้ชวนคิดได้ว่า มีมูลเหตุใดที่เป็นเช่นนั้น ในเบื้องต้นสามารถวิเคราะห์ถึงมูลเหตุสำคัญ ได้ ๒ ประการ ดังนี้

๑. เดิมทีนั้น ทับหลังชิ้นนี้อาจจะติดตั้งอยู่ ณ ปราสาทหินหลังอื่นในพื้นที่ใกล้เคียงกับปราสาทกู่ ซึ่งมีการก่อสร้างและใช้ประโยชน์ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ และถูกสร้างขึ้นเนื่องในศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู ต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๑๘ เมื่อถึงเวลาในการก่อสร้างปราสาทกู่ ปราสาทหลังเดิมนั้นอาจจะพังทลายลงหรือไม่มีการใช้ประโยชน์ดังเดิมแล้ว หินในส่วนต่างๆ จึงถูกขนย้ายมาเพื่อใช้ในการก่อสร้างปราสาทกู่ รวมทั้งทับหลังชิ้นนี้ก็ถูกขนย้ายมาเพื่อประดับตกแต่ง ณ ตำแหน่งดังกล่าว

๒. ในพุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘ ช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างปราสาทกู่และก่อนที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานจะเผยแผ่เข้ามาในพื้นที่ชุมชนบริเวณนี้ ศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู น่าจะเป็นความเชื่อเดิมที่ชุมชนยึดถือปฏิบัติกันมาต่อเนื่องอยู่แล้ว การที่พุทธศาสนาฝ่ายมหายานเข้ามา อาจจะได้ไม่ได้เข้ามาแบบเปลี่ยนแปลงความเชื่อดั้งเดิมของชุมชนทีเดียวเสียทั้งหมด ถือว่าเป็นการให้เกียรติความเชื่อหรือศาสนาเดิมที่มีอยู่ก่อน จึงให้อิสระในความคิดของช่างหรือชุมชนในการนำเอาเรื่องราวหรือตำนานทางศาสนาพราหมณ์ – ฮินดู มาสลักเป็นภาพเล่าเรื่องในโบราณสถานที่สร้างขึ้นในพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้ เปรียบเสมือนว่าต่างความเชื่อ ต่างศาสนา แต่สามารถอยู่ร่วมกันได้ในโบราณสถานของชุมชน ที่มีเป้าหมายในการสร้างขึ้นเพื่อบำบัดทุกข์บำรุงสุขของประชาชนในชุมชน

โบราณสถานปราสาทกู่ ตั้งอยู่ที่บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ กรมศิลปากร ปัจจุบัน ประกาศขึ้นทะเบียนและกำหนดเขตที่ดินโบราณสถานปราสาทกู่ เป็นที่เรียบร้อยแล้ว ตั้งแต่ ปี ๒๕๒๕ โดย กรมศิลปากร ดำเนินการขุดค้น – ขุดแต่งศึกษาโบราณสถานปราสาทกู่ ในปีงบประมาณ พ.ศ.๒๕๔๐ จากนั้นในปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒ ได้ดำเนินการบูรณะและปรับปรุงภูมิทัศน์

๒) ปราสาทหินปราสาทกู่แดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

ปราสาทหินปราสาทกู่แดง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ ๓ วัดกุดยาง บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถานครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทย่อมุมครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ กษณะคล้ายกับปราสาทกู่ จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ ๔ ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวนเกษียรสมุทร ภาพเทวดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤษีนั่งชันเขามิรุปลัตว์ นอกจากนี้ ยังมีชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตู และยอดปราสาทศิลาทรายสีแดง โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๗ ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัด

จากปราสาทกู่แดงมาทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ ๔.๔ กิโลเมตร จะพบร่องรอยปราสาทในวัฒนธรรมเขมรอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ปราสาทโนนขี้ตุน ปัจจุบันหลงเหลือฐานศิลาแลง โดย

พบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ ฐานรูปเคารพ และแท่นหินบด เบื้องต้นกำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วง พุทธศตวรรษที่ ๑๗-๑๘

ปราสาทภูแดงบ้านกุดยางเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นในศาสนาฮินดู มีแผนผังเป็นประสาท หลังเดียวหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมุมมีขนาด ๑๓ x ๑๓ เมตรมีความสูงจากพื้นที่ ๒.๓๐ เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้ง ๓ ด้านยกเว้นทางทิศตะวันออกชั้นเรียน ชาติสูงประมาณ ๓ เมตรโดยส่วนฐานส่วนรอบประตูและทับหลังทำจากหินทรายสีเทาและแดงผนัง เกาะด้วยอิฐโดยห้องครรภคฤหะ มีขนาด ๓ x ๓ เมตรมีห้องมุกยื่นออกไปทั้ง ๔ ด้านปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนชั้นหลังคา

ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาทระยะห่างประมาณ ๒๑ เมตรพบร่องรอยของกลุ่มหลุม เสาอุกกลมบนลานหินทรายจำนวน ๒๙ หลุมขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของหลุมประมาณ ๔๔- ๕๕ เซนติเมตรมีขนาดความลึกแตกต่างกันตั้งแต่ ๑๐-๕๐ เซนติเมตร

๓) ปราสาทบ้านแท่นวัดปรังค์กู

ที่ตั้ง วัดปรังค์กู บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็น ปราสาทหินตามแบบบอโรคาสาลาหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ ๗ แห่ง อาณาจักรขอมประกอบด้วย ปรังค์ สร้างด้วยศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันออกอีก ๓ ด้าน เป็นประตูหลอก บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วย ศิลาแลง มีซุ้มประตูหรือโคปุระ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้น

บริเวณปรังค์กูแห่งนี้มีการขุดพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือ พระโพธิสัตว์วัชรปราณีทรงครุฑพระวัชรธร พระโกสัลยคุคุไวฑูรยประภาสชุด ขึ้นส่วนพระโพธิสัตว์ อวโลกิเตศวรและพระมหาไวโรจนะปางนาคปรก ปางประทานกอดด้วยศิลาแลงมีประตูทางเข้าอยู่ ทางด้านตะวันออกอีก ๓ ด้านเป็นประตูหลอกปัจจุบันส่วนยอดพังลงมาเหลือองค์บางเพียงครึ่งเดียวมี กำแพงศิลาแลงล้อมรอบซึ่งประตูกำแพงอยู่ทางที่ด้านทิศตะวันออกโดยมีวิหารศิลาแลงอยู่ทางด้านทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ทางด้านทิศเหนือมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปูขอบด้วยสระด้วยศิลาแลงลงไปจนถึง พื้น

บริเวณที่ตั้งคู่อ่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเนินดิน ล้อมรอบด้วยทุ่งนา สูงกว่าพื้นที่ โดยรอบประมาณ ๒ เมตร มีต้นไม้ปกคลุมค่อนข้างหนาแน่น ด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานห่าง ออกไปประมาณ ๗๐ เมตร มีลำห้วยไหลผ่านอ้อมไปทางทิศเหนือของโบราณสถาน พื้นที่โดยรอบที่ เป็นทุ่งนาปลูกข้าวเหนียวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังปลูกอ้อย เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว ปรังค์กู บ้านหนองแฝกตั้งอยู่บนเนินดินท่ามกลางที่ราบที่ทับถมจากน้ำกอนน้ำพา ลักษณะทางธรณีวิทยาของ พื้นที่เป็นหินทรายในหมวดหินภูกระดึง

๒ ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม

การที่จะส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในสมัยขอมนั้นจะต้องส่งเสริมด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่สำคัญ จะทำอะไรจะคิดอะไรก็ออกมาจากจิตใจ เมื่อคนเสื่อมลง ศาสนาและวัฒนธรรม ประเพณี ก็จะหมดสิ้นไปดังนั้น การพัฒนาจิตใจ การส่งเสริมอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอมทำให้นับทางด้านจิตใจ เพราะจะทำให้มีความตระหนัก ส่งเสริมอนุรักษ์ให้กับอนุชนรุ่นหลังสืบไป ซึ่งสอดคล้องกับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^๑ ได้กล่าวเอาไว้ว่า ภาวนา ๔ คือการพัฒนา Development ๔ ด้าน คือ ๑) กายภาวนา การพัฒนากาย รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ฟังเป็นตัวอย่าง มีสติ จูเป็นฟังเป็น ให้ได้ปัญญา และ ข) กิเลสด้วยปัญญาเสพบริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยีอย่างฉลาดให้พอดีที่จะได้ผลตรงเต็มตามคุณค่าที่แท้จริงไม่ลุ่มหลงมัวเมาไม่ประมาทขาดสติ ๒) ศิลภาวนา การพัฒนาศีล การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม มีพฤติกรรมที่ดีงามในความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ โดยตั้งอยู่ในวินัย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดีและมีอาชีพสุจริต ไม่ใช้กายวาจาและอาชีวะในทางที่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายเวรภัย แต่ใช้เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตตนและช่วยเหลือเกื้อกูลกันสร้างสรรค์สังคม ส่งเสริมสันติสุข ๓) จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจ คือ การทำจิตใจให้เจริญองงามขึ้นในคุณธรรม การมีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง สดชื่น อิ่มโปร่งโล่ง ผ่องใส และสงบเป็นสุข ๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การฝึกอบรมเสริมปัญญาเสริมสร้างความรู้ เข้าใจยังเห็นความจริงเป็นอยู่ด้วยปัญญา รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะลึถึงความบริสุทธิ์ ปลอดพ้นจากกิเลสสันเข็งมีจิตใจเป็นอิสระสุขเกษมไร้ทุกข์ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^๒ ได้กล่าวถึง ภาวนา ๔ มีความหมายตรงกับคำว่า วฑฺฒเตติ ซึ่งก็คือ วัฒนา หรือ การพัฒนาที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภาวนา ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ นางศิริประภา เค้าแคน ได้กล่าวว่า เยาวชนจะต้องมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ สร้างสรรค์ และสืบสานวัฒนธรรมที่ดีของชาติต้องมีความพร้อมทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ สังคมและสติปัญญา ซึ่งเป็นการสร้างโอกาสให้กับเด็กและเยาวชนได้รับการส่งเสริม พัฒนา เยาวชนเปรียบเสมือนผ้าขาว ดังนั้น เยาวชนเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมไทย เยาวชนได้ตระหนักและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม การอนุรักษ์สืบสานดูแล

^๑ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทสมิตพรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๑๑๒-๑๑๓.

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๓

แหล่งโบราณคดี ดังนั้น ผู้นำก็สำคัญ เป็นผู้ขับเคลื่อน ชักนำทุกท่านมาประสานงานกัน ช่วยกันสืบสาน วัฒนธรรมอันดีงามเอาไว้ เหมือน พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต)^๓ กล่าวว่า ผู้นำ คือ ผู้มีคุณสมบัติ เช่น สติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันกันไปสู่จุดหมายที่ดีงาม และผู้นำทางคณะสงฆ์ ทั้งสองฝ่ายจะต้องร่วมมือกันอนุรักษ์สืบสาน เอาไว้เพื่อให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยุคขอมเป็นยุคหลังทวารวดีสืบไป “การอนุรักษ์ เป็นการรักษาและใช้ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด และนานที่สุดหรืออีกความหมายหนึ่ง หมายถึงการรักษาไว้ให้อยู่ในสภาพเดิม หากมีการเปลี่ยนแปลง ก็เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพธรรมชาติ ซึ่งต่างจากวัดที่ไม่มีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาหรือวัดที่ไม่มีเจ้าอาวาสและหรือผู้นำที่เป็นกรรมการไม่เอาใจใส่พัฒนาวัดวาอารามเห็นได้อย่างชัดเจน ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ก็ต้องทำแบบวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ ก็ถือว่าส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ซึ่งได้สะท้อนเรื่องราวในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของขอม ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชน ของชาติ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาและเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นต้น การเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ ในหนังสือถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงามเพื่อเป็นวิทยาทานเป็นแนวความรู้ให้กับอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ค้นคว้า และทำให้อนุชนรุ่นหลังเกิดความรัก ห่วงแหน สถานที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ เหมือนกับ หน่วยศึกษานิเทศก์กรมสามัญศึกษา ได้กล่าวถึงแนวทางในการดำเนินการส่งเสริมอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียน

สถานที่อโรคยาศาลในสมัยขอม หรือเป็นโรงพยาบาล มีสระน้ำอยู่ข้างๆ ความผูกพันของผู้คนต่อพุทธศาสนาและการดำรงชีวิตที่สอดคล้องประสานกับฤดูกาลและธรรมชาติ เช่น เดือนเมษาของทุกปี มีการสงฆ์น้ำปราณค์ทุกที่ มีกิจกรรมมากมาย นอกจากนี้ประเพณีวัฒนธรรมไทยยังนำมาซึ่งการท่องเที่ยว เป็นที่รู้จักและประทับใจแก่ชาติอื่นนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่เราคนชุมชนควรอนุรักษ์และสืบสานตลอดไป

๓ เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ

ยุคขอมเป็นยุคที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานสิ่งปลูกสร้างก็เกิดขึ้นโดยทั่วไปส่วนมากจะสร้างเจดีย์ และปราสาทที่มีลวดลายที่สวยงาม พร้อมบ่งบอกถึงประวัติพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรม

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), *ภาวะผู้นำ*, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕.

^๔ พระครูสิทธิวิจิตรโสภิต, “การพัฒนาการอนุรักษ์พุทธสถานของพระสังฆาธิการในจังหวัดกำแพงเพชร”, *ดุชนิพนธ์*นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช ๒๕๖๑), หน้า ๖.

ร่วมอยู่ด้วย ในส่วนขอมนั้นเกิดขึ้นหลังทวารวดีที่โดดเด่นที่สุดของก็คือ ปรางค์กู๋แดง ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลตลาดแวง อำเภอเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์หรือ Living Mounment เป็นโบราณสถานที่ยังคงประโยชน์ทางการใช้สอยและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น โบสถ์วิหารและเจดีย์ ซึ่งประชาชนยังใช้ประโยชน์เป็นที่สักการะและแสดงความนับถือหรือป้อมปราการ คลอง บ่อน้ำ สระน้ำ รวมทั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ย่านตลาดการค้า เป็นต้น^๕ สถานภาพของโบราณสถานดังกล่าวนี้ทำหน้าที่ทั้งในแง่เอกสารและประเพณีวัฒนธรรมต่อเนื่องกันมาเป็นลูกโซ่ เพราะฉะนั้นบทบาทของโบราณสถานดังกล่าว จึงเป็นพยานที่ให้เห็นการเอาใจใส่ ในการบำรุงรักษาของสังคมมาจนถึงปัจจุบันด้วย การเชื่อมโยงในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ทางวัตถุอย่างมีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาได้จัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย มีกิจกรรมคล้ายกันทั้ง ๓ ที่ ไม่ว่า ปรางค์กู๋แดง พระธาตุปรางค์กู๋หนองบัว ที่สามารถสรุปได้เป็น ๒ ลักษณะ คือ กิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้ธูปเทียนเพื่อสักการะ ปรางค์กู๋แดง เป็นต้น การเชื่อมโยงระหว่างแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และศาสนาในยุคขอมในบริเวณปรางค์กู๋ อำเภอบ้านแท่น เป็นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอม มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ มีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลหรือสถานพยาบาลที่นิยมสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ ๗ แห่งอาณาจักรขอม เป็นพระพุทธศาสนamahayanaแบบวัชรยาน วัฒนธรรมไทยในแต่ละท้องถิ่นจะมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ และยังมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เป็นการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และการดำเนินชีวิตของคนไทยอยู่ตลอดเวลา วัฒนธรรมเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าวิถีชีวิตที่ชุมชนและท้องถิ่นต่างๆได้พัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยแสดงออกในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบของวิถีชีวิตขนบธรรมเนียมประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะการแสดง เพื่อเป็นการปลุกจิตสำนึกและกระตุ้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก มีความตื่นตัวและเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูเผยแพร่และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณค่าความหลากหลายของศิลปะและวัฒนธรรมไทย ทั้งที่เป็นวิถีชีวิต ค่านิยม และความเป็นวิถีของชุมชน วัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและพื้นที่บ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคนควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้เหมาะสม

^๕ สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลธัญบุรี วิทยาเขตภาคพายัพ, (ออนไลน์ : แหล่งที่มา <http://www.phrathai.net/news-article/%E0%B๙%๘๒%E0%B๙%๙A%E0%B๙%A๓%E0%B๙%B๒%E0%B๙%๙๓%E0%B๙%AA%E0%B๙%๙๖%E0%B๙%B๒%E0%B๙%๙๙, ๒๕๕๕>), [สืบค้น ๑๘ มิถุนายน ๒๕๖๖].

และสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์คู่กับชาติไทยสืบไป วัฒนธรรมมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ข้อเสนอหรือแนวทางที่เสนอให้หน่วยงานรัฐ หรือผู้มีอำนาจพิจารณานำไปใช้ในเชิงนโยบาย เช่น การอนุรักษ์ การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การส่งเสริมการศึกษาในท้องถิ่น หรือ การบูรณาการเข้ากับหลักสูตรการเรียนรู้

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

แนวทางที่สามารถนำไปใช้จริงได้ในระดับพื้นที่ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ การอนุรักษ์ หรือการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้เหล่านี้อย่างเหมาะสมและยั่งยืน

๕.๓.๓ ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่องแหล่งเรียนรู้ทางป ะวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม

๕.๓.๔ ข้อเสนอในการทำวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาศูนย์แหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมสมัยขอมในจังหวัดชัยภูมิ
๒. ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในภาพศิลปะและวัฒนธรรมของปราสาทกู๋แดง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ
๓. ศึกษาความแตกต่างระหว่างศิลปะและวัฒนธรรมของสมัยทวารวดีและสมัยขอมในจังหวัดชัยภูมิ

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

กรมศิลปากร. ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดี.

กรุงเทพมหานคร:กองโบราณคดี กรมศิลปากร .๒๕๓๓.

.....คู่มือการปฏิบัติงานของภัณฑารักษ์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ กรมศิลปากร.

กรุงเทพมหานคร : บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งและพับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน) ๒๕๓๖).

.....พระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ

พ.ศ. ๒๕๐๔. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมานพันธ์. ๒๕๔๘.

.....คู่มือถวายเป็นความรู้แด่พระสังฆาธิการในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม.

กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมานพันธ์. ๒๕๔๔.

กรมการท่องเที่ยว กระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. คู่มือการตรวจประเมินเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิง

ประวัติศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์องค์การสงเคราะห์ทหารผ่านศึก ๒๕๕๗.

ไชแสง ศุขะวัฒนะ. การอนุรักษ์โบราณสถานและงานสถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรม.

กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๒๘.

दनัย เทียนพุ่ม. การจัดการทรัพยากรมนุษย์ : ภารกิจที่ทำทนาย. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บุ๊ค

แบงก์. ๒๕๔๒.

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม. **การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา.

๒๕๔๑.

นิวัติเรืองพาณิชย์. **คู่มือสำหรับการสอนและการฝึกอบรมการอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม**.

กรุงเทพมหานคร : เฉลิมชาญการพิมพ์. ๒๕๒๘.

นิคม จารุมณี. **การจัดการอุตสาหกรรมบริการ**. กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์ ๒๕๓๖.

ปรีชา กาญจนาคม. **การขุดค้นแหล่งโบราณคดียุคโลหะตอนปลาย**. กรุงเทพมหานคร : ภาควิชา

โบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๓๗.

ประยูร อุรุชาภู. “ความเข้าใจเกี่ยวกับศิลปะไทย”. ใน **ศิลปะกับสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร :

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. ๒๕๓๓.

พิทักษ์ธนาคม. ชาติชา. **จิตวิทยาสำหรับครู**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ๒๕๔๔.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

สหธรรมิก จำกัด. ๒๕๔๔.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนครฯ:

สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. ๒๕๐๒). หน้า ๕๕๑.

ราชกิจจานุเบกษา ปี ๒๕๐๔ เล่ม ๗๘ ตอนที่ ๖๖ กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สมพันธ์ จำกัด

๒๕๔๘.

วีรวุฒิโอตระกูล. มาอนุรักษ์กันเถิด. **วารสารสถาปนิก**. ฉบับ ๒๐๐ ปีกรุงรัตนโกสินทร์. ๒๕๔๐.

วีระ บำรุงรักษ์. **ระบบการบริหารจัดการวัฒนธรรมสำหรับสำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑ์สถาน**

แห่งชาติ กรมศิลปากร. กรุงเทพมหานคร: ภาพพิมพ์. ๒๕๔๐.

ศิลปากร. กรม. **คู่มืออาสาสมัครโครงการจัดตั้งอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทาง**

ศิลปวัฒนธรรม. เอกสารกรมศิลปากรกับการบริหารจัดการทรัพยากรทางศิลปวัฒนธรรม

อดีต ปัจจุบัน และอนาคต. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมพันธ์. ๒๕๓๗.

ศิลป์ พีระศรี. **คุณค่าของจิตรกรรมฝาผนัง**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. ๒๕๓๒.

สำนักโบราณคดี กรมศิลปากร. **คู่มือการดูแลรักษาโบราณสถาน**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. นนทบุรี : โรงพิมพ์

วารสารส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. ๒๕๕๐.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. **แนวทางการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นในการ**

จัดการเรียนรู้. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา. ๒๕๕๔.

สุพัตรา สุภาพ. **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม: ครอบครัว: ศาสนา: ประเพณี**. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช. ๒๕๔๑.

สมชาติ มณีโชติ. **จิตรกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. ๒๕๒๙.

สุทธิ เหล่าฤทธิ์และคณะ. **ประวัติเมืองชัยภูมิ**. กรุงเทพมหานคร: ด้านสุทธการพิมพ์. ๒๕๔๕.

สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรมศิลปากร. **คู่มือปฏิบัติงานอาสาสมัครท้องถิ่นในการดูแลรักษามรดกทางศิลปวัฒนธรรม**. กรุงเทพมหานคร : กรมศิลปากร. ๒๕๔๒.

สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติกระทรวงศึกษาธิการ. **คู่มือถวายความรู้แด่พระสงฆ์** การ ปี๒๕๓๘-๒๕๔๐. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิกจำกัด. ๒๕๔๐.

สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. **การพัฒนาการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม**. กรุงเทพฯ มหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา. ๒๕๓๐.

Klein. D. M.. **The Family: Its Structure and Interaction**. 2nd ed. Boston: Houghton Mifflin Company. 1987.

Middietion Michale. **Conser in Action**. London : Civic Trust. ๑๙๗๒.

Robert McNulty. **Cultural Tourism : Opportunities of Conservation Economic development**. in Conservation and Tourism. London : heritage trust. ๑๙๘๕.

Alvin Bertrand. **Rural Sociology**. New York : McGraw-Hill Book Company. ๑๙๕๘.

Carter. Larry W.. **Environmental Impact Assessment**. New York : McGraw-Hill Book Company. ๑๙๗๒.

Mezirow. Jack. **Transformative Dimensions of Adult Learning**. San Francisco: Jossey-Bass. ๑๙๙๑.

งานวิจัย

กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. “พัฒนาการแนวคิดและวิธีอนุรักษ์โบราณสถาน ในประเทศไทย”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๘). หน้า ๑๓-๑๔.

กัลยา ธิกันงา. **ความคิดเห็นของนักท่องเที่ยวที่มีต่อการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ของอนุสรณ์สถานมิตรภาพไทย-ญี่ปุ่น อำเภอบางบาล จังหวัดแม่ฮ่องสอน**. **วิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา. ๒๕๕๔.

จำปา ศศิพัชร. **รูปแบบการเรียนรู้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์กระบวนการคิดทางประวัติศาสตร์ และ ความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นความรู้ความเข้าใจในประวัติศาสตร์ท้องถิ่น**. **รายงานการวิจัย** สาขาวิชาหลักสูตรและการสอน. มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๕๙.

ทศพล ชื่นอุปการนันท์. **แนวทางการจัดการท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ เมืองเก่าลพบุรีอย่างยั่งยืน**. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร์**.บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๔๙

ทิพาพร ไตรบรรณ. แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยว เชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษา หมู่บ้าน
อรัญญิก จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย
: มหาวิทยาลัยกรุงเทพ, ๒๕๕๗.

ไทรภพ สุทธเขต. การสืบทอดพุทธศิลป์ล้านนากรณีศึกษา:วัดแสนเมืองมาหลวง(หัวข่วง) จ.เชียงใหม่.
พุทธศาสตรมหาบัณฑิต.มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.๒๕๕๒.

มนัส สุวรรณ. **นิเวศวิทยากับการพัฒนาเศรษฐกิจ.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอ
เดียนสโตร์. ๒๕๓๘.

มัสกรินชิตี. อ่างใน แสงจันทร์ เกศากิจ. “การพัฒนาศักยภาพการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิง
ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่น จังหวัดเชียงใหม่ปีที่ ๒”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต.**
บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่. ๒๕๕๓.

นิคม จารุณมณี. **การท่องเที่ยวและการจัดการอุตสาหกรรมท่องเที่ยว.** กรุงเทพมหานคร: โอเดียนส
โตร์ ๒๕๓๖.

ชนดล สุวรรณนิกะ. “แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยววัดไร่ขิง อำเภอสามพราน จังหวัด
นครปฐม”. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
ศิลปากร. ๒๕๕๖.

ศิริพร คงจินดา. แนวทางการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเขื่อนรัชชประภา อำเภอบ้านตาขุน จังหวัด
สุราษฎร์ธานี. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย
นเรศวร. ๒๕๕๒.

ชาญวิทย์ สุขพร. “พิพิธภัณฑภาพจิตรกรรมฝาผนังไทย”. **วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตร
มหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๗.

นางนัฐริดา หลักคำ. การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท
อำเภอบ้านผือ จังหวัดอุดรธานี. **วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย:
มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒๕๕๗.

บุญเลิศ จิตตั้งวัฒนา. อุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพมหานคร : เพรส แอนด์ ดีไซน์ ๒๕๔๘.

ปรีญญาณี ประสพเนตร. “จิตรกรรมฝาผนัง: มรดกสะท้อนความคิดทางวัฒนธรรม กรณีศึกษาภาพ
จิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม”. **สารนิพนธ์ศิลปศาสตร
บัณฑิต.** ภาควิชามนุษยวิทยา คณะโบราณคดี: มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๒๕๔๒.

ปณิดา พันภัย.การบริหารความรู้: แนวคิด กรณีศึกษา. **รายงานวิจัยวิทยานิพนธ์รัฐประศาสนศาสตร
มหาบัณฑิต.** สาขาวิชารัฐประศาสนศาสตร์. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยจุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.๒๕๔๔.

พระปลัดเกษม จิตติสมปนโน (รอดจากทุกข์). “บทบาทพระสงฆ์ในการอนุรักษ์โบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๔.

พระครูใบฎีกาศักดิ์ด้นัย สุนตจิตโต (เนตรพระ). การอนุรักษ์โบราณสถานและโบราณวัตถุ ทางพระพุทธศาสนา ของวัดในเขตอำเภอมืองสุพรรณบุรี จังหวัดสุพรรณบุรี. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๓.

พีรวัชร ราชวงศ์. แนวทางในการอนุรักษ์โบราณสถานในวัดมณีวนาราม จังหวัดอุบลราชธานี. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๒.

พลวัฒน์ ชุมสุข. แนวทางการพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยววัดเชิงวัฒนธรรมในเขตเมืองพระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. **วารสาร มจร การพัฒนาสังคม**. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑. ๒๕๖๓.

พระพงศ์พิสิฐ สุภาจาโร (สุระ). บทบาทพระสงฆ์กับการอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น วัดพระธาตุเรืองรอง อำเภอมือง จังหวัดศรีสะเกษ. **วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๑.

พระศรีสังคม ชยานุวัฑฒ (ธนาวงษ์). การท่องเที่ยวเชิงพุทธศาสนา : รูปแบบและเครือข่ายการจัดการท่องเที่ยวของวัดในสังคมไทย. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาสังคม)**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๒.

พระมนินทร์ มุนินทร (ทองจันทร์ดี). การบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงพุทธของวัดในอำเภอบางพลีจังหวัดสมุทรปราการ. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (การจัดการเชิงพุทธ)**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๖๒.

พระมหานิคม ญาณโสภณ. “บทบาทของวัดในการเป็นศูนย์การเรียนรู้ของชุมชนในอำเภอดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. ๒๕๕๔.

วัลย์ลิกา จงปัดนา. การฟื้นฟูและพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์ กรณีศึกษาอุทยานประวัติศาสตร์พิมายหลังเหตุการณ์อุทกภัย๒๕๕๓. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยนเรศวร. ๒๕๕๔. หน้า ๑๐.

วิฑูรย์ เหลียวรุ่งเรือง. และคณะ. เส้นทางท่องเที่ยวสถาปัตยกรรมเชิงประวัติศาสตร์. รายงานการสิทธิโชค วิบูลย์. สุเทพ บุญซื่อน และปะยะวรรณ เลิศพานิช. “การศึกษาการอนุรักษ์ทางวัฒนธรรมชาวมอญเพื่อการพัฒนาการท่องเที่ยวชุมชน กรณีศึกษา : ชุมชนศาลาแดงเหนือ จังหวัด

ปทุมธานี”. รายงานการวิจัย. สาขาวิชาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์. ๒๕๕๔.

ณัฐรดา หลักคำ. “การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงประวัติศาสตร์อุทยานประวัติศาสตร์ภูพระบาท อำเภอ บ้านผือ จังหวัดอุดรธานี”. วิทยานิพนธ์บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น ๒๕๕๗.

อาภาวดี ทับสิริรักษ์. การพัฒนาศักยภาพการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชาวญัฮกุร อำเภอสหัสขันธ์ จังหวัดชัยภูมิ. วิทยานิพนธ์ปริญญาบริหารธุรกิจมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ๒๕๕๕.

เว็บไซต์

ธีระวัฒน์ ชุ่ม.งานวิจัยเรื่อง การจัดการความรู้ทรัพยากรวัฒนธรรม : วัดพระศรีรัตนศาสดาราม. กรุงเทพฯ : ม.ศิลปากร. ๒๕๕๔. หน้าบทคัดย่อ. แหล่งข้อมูล <http://www.sure.su.ac.th/xmlui/handle/๑๒๓๔๕๖๗๘๙/๑๒๘๒๖> เข้าถึง [วันที่ ๗ สิงหาคม ๒๕๖๔].

<http://www.finearts.go.th/fad๑/plugins/๒๐๑๒-๑๑-๒๗-๑๔-๑๐-๐๕/ระเบียบ/item/ระเบียบกรมศิลปากรว่าด้วยการอนุรักษ์โบราณสถาน>

<https://sto.go.th/th/about/policy/๒๐-year-strategic-plan> [วันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๖๔].

[อ อ น ไ ล น์]<https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=๑๖&page=main>. [สืบค้นเมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๖๕]

นิคม มุสิกคามะ. “วัฒนธรรม” [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: https://www.openbase.in.th/node/5954?utm_source=chatspt.com. [๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๘].

นิมิต , ทฤษฎีการเรียนรู้,[ออนไลน์], แหล่งที่มา : https://www.gotoknow.org/posts/307659?utm_source=chatspt.com. [๑๓ พฤษภาคม ๒๕๖๘]

บทความ

ปิยนัส สุดี. อุปแต้ม : ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมในเขตอีสานตอนกลาง. วารสารศิลปกรรมบูรพา. ๒๕๕๗.

พิชญ์ สมพอง. วิถีชีวิตและวัฒนธรรมอีสาน. ในการสัมมนาเรื่อง ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมในประเทศไทย เพื่อจัดทำแผนที่วัฒนธรรม ๔ ภูมิภาค ระยะที่ ๒ ณ โรงแรมโซฟิเทล ราชาออคิต จัหวัดขอนแก่น วันที่ ๒๐-๒๑ กรกฎาคม ๒๕๕๐.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เครื่องมือ

การวิจัยเรื่อง

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคคอม

.....

คำชี้แจง

แบบสัมภาษณ์นี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษา “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม” และข้อเสนอแนะของประชาชน ผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน จึงขอความอนุเคราะห์ท่านในการกรอกข้อมูลทุกข้อตามความคิดเห็นที่แท้จริงของท่าน เพื่อความถูกต้องในการวิเคราะห์ และเป็นแนวทางในการนำไปใช้ประโยชน์ต่อไป ซึ่งแบบสัมภาษณ์ชุดนี้ ประกอบด้วยข้อคำถามทั้งหมด ๓ ตอนดังนี้

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

ตอนที่ ๒ ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ตอบแบบสัมภาษณ์

พระครูสุตภักตธรรม,ดร. และคณะ

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์เพื่อการวิจัย
เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ
ในยุคคอม

.....

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสัมภาษณ์

๑. ผู้สัมภาษณ์.....วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์.....
๒. ผู้ตอบแบบสัมภาษณ์..... เพศ.....อายุ.....ปี
๓. ระดับการศึกษา.....อาชีพ.....ตำแหน่ง.....
๔. สถานที่ทำงาน.....

ตอนที่ ๒ ข้อมูลแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคคอม

คำชี้แจง ขอให้ท่านแสดงความคิดเห็นของท่านให้ตรงประเด็นมากที่สุด

๑. ท่านคิดว่าแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม สมัยคอมในจังหวัดชัยภูมิ ศึกษาเรียนรู้ในด้านใด?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. ท่านคิดว่าส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม สมัยคอมในจังหวัดชัยภูมิควรเป็นแบบใด?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. ท่านคิดว่าเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม สมัยขอมในจังหวัดชัยภูมิ มีการเชื่อมโยงอย่างไร?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๔. ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๑๕๒

แบบสอบถาม

เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ
ในยุคขอม

*****

คำชี้แจง ขอความกรุณาท่านได้ตอบคำถามต่อไปนี้ตามความเป็นจริง และตอบให้ครบทุกข้อ
คำถาม เพื่อบรรวบรวมข้อมูลนี้สำหรับการวิจัยอันจะเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทาง
ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิในยุคขอม โดยไม่มีผลกระทบต่อการปฏิบัติ
หน้าที่ของท่านแต่ประการใดทั้งสิ้น

กรอบแนวคิดการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยได้ศึกษาข้อมูลจากพระสงฆ์ ปราชญ์ท้องถิ่นนักวิชาการ
และนักประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิ ดังต่อไปนี้

ตอนที่ ๑ แบบสอบถามเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของบุคคลผู้ตอบแบบสอบถาม มีลักษณะเป็นคำถามปลายปิดแบบเลือกตอบ
จำนวน ๖ ข้อ ประกอบด้วย ๑) เพศ ๒) อายุ ๓) การศึกษา ๔) การศึกษา ๕) อาชีพ

คำชี้แจง : โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ใน ☐ ที่ตรงกับความเป็นจริงของท่าน (กรุณาตอบทุกข้อ)

๑. เพศ

☐ ชาย ☐ หญิง

๒. อายุ

☐ ไม่เกิน ๓๐ ปี ☐ ๓๑-๔๐ ปี
☐ ๔๑-๕๐ ปี ☐ ๕๑ ปีขึ้นไป

๓. ระดับการศึกษา

☐ ต่ำกว่ามัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า ☐ มัธยมศึกษาหรือเทียบเท่า
☐ สูงกว่าปริญญาตรี ☐ ปริญญาตรี

๔. อาชีพ

☐ รับราชการ ☐ ลูกจ้าง ☐ ค้าขาย
☐ ธุรกิจส่วนตัว ☐ เกษตรกรรม/เกษตรกร

ตอนที่ ๒ แบบสอบถามแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุค
ขอม

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ในช่องที่ตรงกับความคิดเห็นของท่าน

๕	หมายถึง	เห็นด้วยมากที่สุด
๔	หมายถึง	เห็นด้วยมาก
๓	หมายถึง	เห็นด้วยปานกลาง
๒	หมายถึง	เห็นด้วยน้อย
๑	หมายถึง	เห็นด้วยน้อยที่สุด

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคนอมน	ระดับการประเมิน				
	๑	๒	๓	๔	๕
๑. ด้านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์					
ท่านรู้จักแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ในจังหวัดชัยภูมิมากน้อยเพียงใด					
ท่านมีความสนใจและเต็มใจเรียนรู้แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิในยุคนอมนมากน้อยเพียงใด					
ท่านคิดว่าแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์นอมนเป็นที่เก็บรวบรวมข้อมูลสำคัญและจัดแสดงหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิมีมากน้อยแค่ไหน					
วิธีการเชื่อมโยงเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ จากอดีตจนถึงปัจจุบันสามารถบอกเล่าเรื่องราวอยู่ในระดับใด					
ร่องรอยการกระทำ การพูด การเขียน การประดิษฐ์ การอยู่ อาศัยของมนุษย์ หรือลึกไปกว่าที่ปรากฏอยู่ภายนอก ในจังหวัดชัยภูมิมีมากน้อยเพียงใด					
๒. ด้านศาสนาและวัฒนธรรม					
แหล่งเรียนรู้เพื่อศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับศาสนาและวัฒนธรรมในจังหวัดชัยภูมิในยุคนอมนมีมากหรือน้อยอยู่ในระดับใด					
แหล่งเรียนรู้หรือแหล่งท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมภายในจังหวัดชัยภูมิในยุคนอมน มีการประชาสัมพันธ์					
๓. ด้านการเรียนรู้					
มีความหลากหลายเหมาะสมกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์นอมน					
มีความชัดเจนน่าสนใจ และเรียนรู้ศิลปะ ลีลาในแหล่งเรียนรู้ประวัตินอมน					
แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ใน					

ยุคขอมได้องค์ความรู้สามารถช่วยเพิ่มศักยภาพในการคิดสร้างสรรค์ สิ่งซึ่งด้านพระพุทธศาสนาได้เป็นอย่างดี					
หลักฐานประเภทโบราณสถาน โบราณวัตถุ เป็นหลักฐานในยุคขอมมี คุณค่าให้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ได้เป็นอย่างมาก					

ตอนที่ ๓ ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

*****ขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ตอบแบบประเมิน*****

ภาคผนวก ข หนังสือเชิญ

๑๕๕

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม
ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์
เรียน พระมหานครินทร์ ญาณวชิรเมธี

ด้วย พระครูสุตภัทรธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ร่วมกับ ดร.กาญจนพงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระครูสุตภัทรธรรม,ดร.)

หัวหน้าโครงการ

โทร. ๐๘๐-๑๖๒๔๑๑๒

๑๕๖

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม
ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์
เรียน พระอธิการสายัญ ฐาสุโก

ด้วย พระครูสุตภัทรธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ร่วมกับ ดร.กาญจนพงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระครูสุตภัทรธรรม,ดร.)

หัวหน้าโครงการ

โทร. ๐๘๐-๑๖๒๔๑๑๒

๑๕๗

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม
ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์
เรียน พระวรวงศ์ พระวิมล

ด้วย พระครูสุตภัทรธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
ร่วมกับ ดร.กาญจน์พงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัย
สงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทาง
ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources
religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และ
สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลง
พื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความ
อนุเคราะห์ให้ ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม
จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระครูสุตภัทรธรรม,ดร.)

หัวหน้าโครงการ

โทร. ๐๘๐-๑๖๒๔๑๑๒

๑๕๘

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม
ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์
เรียน นายณรงค์ฤทธิ์ น้อยสร้อย

ด้วย พระครูสุตภัทรรธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ร่วมกับ ดร.กาญจนพงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระครูสุตภัทรรธรรม,ดร.)

หัวหน้าโครงการ

โทร. ๐๘๐-๑๖๒๔๑๑๒

๑๕๕

ที่ พิเศษ/๒๕๖๖

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๒๙ พฤษภาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอสัมภาษณ์
เรียน นายสุชาติ แดงสกุล

ด้วย พระครูสุตภักดิ์ธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ร่วมกับ ดร.กาญจนพงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ใคร่ขอความอนุเคราะห์ให้ ผู้ทำวิจัย สัมภาษณ์เกี่ยวกับ “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” เพื่อนำไปประกอบการพัฒนางานวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอขอบพระคุณ

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระครูสุตภักดิ์ธรรม,ดร.)

หัวหน้าโครงการ

โทร. ๐๘๐-๑๖๒๔๑๑๒

๑๖๐

ที่ อว ๘๐๕๗/๑๔

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม

ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๑๔ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขออนุญาตเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย

เรียน/เจริญพร ผศ.ดร.สวาสดี พรรณา

ด้วย พระครูสุตภักดิ์ธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ร่วมกับ ดร.กาญจนาพงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงใคร่ขออนุญาตจากท่านในการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสมของภาษาของแบบสอบถาม และให้ข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อใช้เป็นแนวทางการปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อการทำวิจัยต่อไป

จึงเรียน/เจริญพรมมาเพื่อขออนุญาต

เรียนมาด้วยความเคารพ/ขอเจริญพร

(พระศรีสังญาณมณี, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

๑๖๑

ที่ อว ๘๐๕๗/๑๔

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม
ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๑๔ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการวิจัย

เรียน พระมหาสังคม ชยานนโท, ดร.

ด้วย พระครูสุตภัทรธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ร่วมกับ ดร.กาญจนาพงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับการวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสมของภาษาของแบบสอบถาม และให้ข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อใช้เป็นแนวทางการปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระศรีสังญาณมณี, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

๑๖๒

ที่ อว ๘๐๕๗/๑๔

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๔๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม
ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐

๑๔ มีนาคม ๒๕๖๖

เรื่อง ขอความอนุเคราะห์เป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือการ
เรียน พระมหานรินทร์ สุรปัญญา, ดร.

ด้วย พระครูสุตภักตธรรม,ดร. อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา ร่วมกับ ดร.กาญจนพงศ์ สุวรรณ อาจารย์ประจำหลักสูตร สาขาวิชาพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย กำลังทำงานวิจัยกลุ่ม เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม Historical learning resources religion and culture in Chaiya Phum Province in Khmer Era โดยมีสถาบันวิจัยแห่งชาติ และสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ ให้การสนับสนุนงบประมาณ โดยการทำวิจัยดำเนินการมาถึงขั้นตอนการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องกับงานวิจัย

ในการนี้วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้พิจารณาเห็นว่าท่านเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในเรื่องนี้เป็นอย่างดี จึงใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่านในการตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหา ความเหมาะสมของภาษาของแบบสอบถาม และให้ข้อเสนอแนะต่างๆ เพื่อใช้เป็นแนวทางการปรับปรุงเครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลเพื่อการทำวิจัยต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อขอความอนุเคราะห์

เรียนมาด้วยความเคารพ

(พระศรีสุญาณมุนี, ดร.)

ผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

ภาคผนวก ข ใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

ที่ อว ๘๐๐๗/ว.๑๖๔

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 ๗๙ หมู่ ๑ ตำบลลำไทร อำเภอน้อย
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
 โทรศัพท์ ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๐๐-๕ โทรสาร ๐ ๓๕๒๔ ๘๐๓๔
 www.mcu.ac.th

๑๐ เมษายน ๒๕๖๖

เรื่อง รับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย

เรียน พระครูสุตภัทรธรรม, ดร. / นักวิจัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

ตามที่ท่านได้มีหนังสือขอใบรับรองจริยธรรมการวิจัยของข้อเสนอการวิจัย เพื่อทำ
 การวิจัยในเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนคร
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ

คณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย ได้พิจารณาเครื่องมือการวิจัยของท่าน โดยให้มี
 การแก้ไขปรับปรุง/เพิ่มเติมเอกสาร ตามเอกสารแนบ

จึงเรียนมาเพื่อทราบและดำเนินการต่อไป.

เรียนมาด้วยความนับถือ

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, รศ.ดร.)

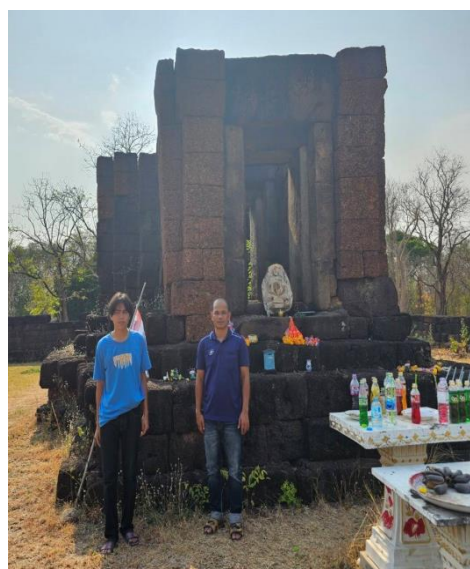
ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ภาคผนวก ง รูปภาพสัมภาษณ์และรูปภาพทั่วไป

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและ
วัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนอม

วัดกุตยา(ปราสาทกู๋แดง) ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ

วัดปรากฏ์ (ชุมชนหนองบัว) ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ

ปราสาทหิน บ้านหนองแฟก อำเภอบ้านแท่น

ภาคผนวก จ จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

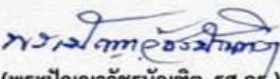
ใบจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์

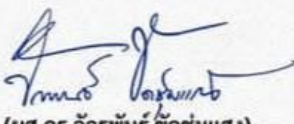

หลักสูตรบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ร่วมกับ
ศูนย์จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
ขอมอบเกียรติบัตรฉบับนี้ให้ไว้เพื่อแสดงว่า

ดร.กาญจน์พงศ์ สุวรรณ

เป็นผู้ผ่านการอบรมผ่านระบบ Zoom Meeting
หลักสูตร “จริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ด้านสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์”
ในวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๖๗ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ให้ไว้ ณ วันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๖๗ หมคอายุ วันที่ ๓๐ สิงหาคม ๒๕๖๙

(พระปัญญาวชิรบัณฑิต, รศ.ดร.)
 ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัย
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

(ผศ.ดร.จักรพันธ์ ชัดชุมแสง)
 ประธานคณะกรรมการจริยธรรมการวิจัยในมนุษย์ ชุดที่ ๓
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ภาคผนวก จ
ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต ผลลัพธ์ และผลกระทบจากงานวิจัย

ผลผลิต	ผลลัพธ์	ผลกระทบจากงานวิจัย
๑. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับสำรวจบริบทแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ในลักษณะบริเวณและสถานที่ตั้งแต่ละแห่ง ๒. ได้องค์ความรู้เกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์พร้อมการเชื่อมโยงกิจกรรมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม	๑. ทราบถึงการสำรวจบริบทแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ในลักษณะบริเวณและสถานที่ตั้งแต่ละแห่ง ๒. ทราบถึงแนวทางการส่งเสริมการอนุรักษ์พร้อมการเชื่อมโยงกิจกรรมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม	- สามารถนำข้อมูลที่ได้ไปใช้เกี่ยวกับการแสวงหาความรู้ด้านแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม

ภาคผนวก ข

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๖๗

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี ตำแหน่ง รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ อาคารพระยาภักติชุมพล เลขที่ ๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลื่อม ตำบลนาฝาย อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐ ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระครูสุตภัทรรธรรม,ดร. และ ดร.กาญจน์พงศ์ สุวรรณ โดยนำไปใช้ประโยชน์ดังนี้

✓ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

✓ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้เกี่ยวกับแหล่งการเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม
การใช้ประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ เช่น งานวิจัยและ/หรืองานสร้างสรรค์เพื่อพัฒนา

สิ่งประดิษฐ์

การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายหรือระดับประเทศ

✓ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖ จนถึง ๒๙ มกราคม ๒๕๖๗ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดีอย่างยั่งยืนสืบต่อนักศึกษาศาสนาบัณฑิต เรียนเกี่ยวกับรายวิชาวัฒนธรรมไทย และสามารถบูรณาการการศึกษาศาสตร์สมัยใหม่ทุกสาขาวิชาดังนี้

๑๗๖

ได้นำการศึกษา “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุค
หอม” นี้ไปพัฒนาการเรียนการสอน ใช้เป็นกรอบทิศทางการประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและ
สนับสนุนให้มีการปรับปรุงค้นคว้า และพัฒนาคุณภาพของงานนิสิตให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
มากยิ่งขึ้น

ขอรับรองว่า ข้อความข้างต้นเป็นจริงทุกประการ

(พระมหาวิฑูรย์ สิทธิเมธี, ดร.)

รองผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิฝ่ายวิชาการ

แบบ สท.๐๙.

หนังสือรับรองการใช้ประโยชน์จากผลงานวิจัยหรืองานสร้างสรรค์
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วันที่ ๑๙ มกราคม ๒๕๖๗

เรื่อง การรับรองการใช้ประโยชน์ของผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

เรียน ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยพุทธศาสตร์

ข้าพเจ้า พระมหานครินทร์ ญาณวชิรเมธี ตำแหน่ง เจ้าอาวาสพระธาตูปรางค์กู่ ชุมชนหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอเมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐ ขอรับรองว่าได้มีการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ ของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” ซึ่งเป็นผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ของ พระครูสุตภักตธรรม,ดร. และ ดร.กาญจนพงศ์ สุวรรณ โดยนำไปใช้ประโยชน์ดังนี้

✓ การใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การบรรยาย การสอน การพัฒนารูปแบบการเรียนการสอน

✓ การใช้ประโยชน์ด้านความรู้เกี่ยวกับแหล่งการเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรมในเชิงท่องเที่ยว

✓ การใช้ประโยชน์ตามวัตถุประสงค์/เป้าหมายของงานวิจัย/งานสร้างสรรค์

ช่วงเวลาที่น่าไปใช้ประโยชน์ ตั้งแต่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๕๖๖ จนถึง ๒๙ มกราคม ๒๕๖๗ ซึ่งการนำผลงานวิจัย/งานสร้างสรรค์ เรื่องนี้ไปใช้ประโยชน์นั้น ก่อให้เกิดผลดีอย่างยิ่งแก่วัดพระธาตูปรางค์กู่ และประชาชนทั่วไปดังนี้

ได้นำการศึกษา “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” นี้ไปพัฒนาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา วัฒนธรรม ใช้เป็นกรอบทิศทางการประกอบการพิจารณากำหนดนโยบายและสนับสนุนให้มีการปรับปรุงคันท้า และพัฒนาคุณภาพของชุมชนบ้านเมืองให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากยิ่งขึ้น

พระมหานครินทร์ ญาณวชิรเมธี

เจ้าอาวาสวัดปรางค์กู่

กิจกรรมเผยแพร่ผลการวิจัย

๑. กิจกรรมเผยแพร่ผลการวิจัย

๑.๑ เผยแพร่ในมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และทางวารสารของวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๒ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย นำเสนอผลการวิจัยและข้อเสนอแนะจากการแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคคอม

๒. กิจกรรมการถ่ายทอดความรู้สู่กลุ่มเป้าหมาย

๒.๑ สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย รับทราบผลการวิจัยและนำไปเผยแพร่ต่อสังคม

๒.๒ เผยแพร่ทางสถานีวิทยุพระพุทธศาสนา วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ FM 90.00 Mhz

๓. กิจกรรมการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๓.๑ นำกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนสาขาพระพุทธศาสนา สาขารัฐศาสตร์และสาขาการจัดการเชิงพุทธของวิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิและมหาวิทยาลัยต่างๆ รวมทั้งสาขาวิชาอื่นๆที่เกี่ยวข้อง

ภาคผนวก ซ รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

รายนามผู้ให้สัมภาษณ์

๑. นางศิริประภา เค้าแคน
๒. นายณรงค์ฤทธิ์ น้อยสร้อย
๓. นายสุชาติ แดงสกุล
๔. นางใหญ่ น้อยสร้อย
๕. พระครูสิริวิจิรากร
๖. พระครูปัญญาวุฒิสถาณ (สามชัย สุวฑฒโน)
๗. พระครูสิริภัทรสุนทร (สาคร สิริภทโท)
๘. พระอธิการทรงศักดิ์ ขนติธโร
๙. พระทวี ฐิตสทโร
๑๐. พระชนกฤต อติวิโร
๑๑. พระธีรภัทร ธีรภทโท
๑๒. พระประดิษฐ์ โกสโล
๑๓. พระบัวลอย ชิตจิตโต
๑๔. พระพยอม อริยปญโญ
๑๕. พระสุทธิพร โชติญาโณ
๑๖. พระเสนห์ วุฑฒิโว
๑๗. พระอัมรินทร์ อินทญาโณ
๑๘. พระพัชรพงศ์ วชิรญาโณ
๑๙. พระครูสิริสุนทร
๒๐. พระวรญาณ ปริปัญโญ
๒๑. พระอธิการสายัญ ฐาสโก
๒๒. พระมหานครินทร์ ญาณวชิรเมธี

รายนามผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๑. พระอธิการสายัญ ฐาสโก
๒. พระมหานครินทร์ ญาณวชิรเมธี
๓. พระครูสิริวิจิรากร

ภาคผนวก ฅ บทความวิจัย

JCR
 วารสาร
 ชัยภูมิปริทรรศน์
 Journal of Chaiyaphum Review

ISSN: 3027 - 818X (Online)

ปีที่ 7 ฉบับที่ 1 มกราคม - เมษายน 2567 Vol 7, No. 1 January - April 2024

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Chaiyaphum Buddhist College
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

082 134 1049, 082 443 9987

tawanyen2558@gmail.com

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม
 Historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum
 Province in Khmer Era

พระครูสุตภัทรธรรม

Phrakrusutaphaatharatham

กาญจนพงศ์ สุวรรณ

Kanchanapong Suwa

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Chaiyaphum Buddhist college, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: Kanchanapong24@hotmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 4 มีนาคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 29 มีนาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 8 เมษายน 2567

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม 2) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม 3) เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยค้นหาข้อมูลปฐมภูมิ จากการสำรวจ การสนทนากลุ่ม ด้วยการลงพื้นที่สัมภาษณ์

ผลการศึกษาพบว่า 1) สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม สร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอม ปรากฏทั้งสามที่ กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว ผู้วิจัยสำรวจพบว่า 1. ปรากฏที่อำเภอเมืองชัยภูมิ มีลักษณะเป็นศิลปะขอมแบบบายน ทับหลังมีรูปหน้ากาลอยู่ตรงกลาง ด้านบนเป็นรูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ประทับยืน 2. ปรากฏที่อำเภอบ้านแท่น เป็นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอม สร้างด้วยศิลาแลง 3. ปรากฏที่อำเภอเขาวัว เป็นโบราณสถานกู่แดงเทวาลัยศิลปะขอม ศตวรรษที่ 16 ราว พ.ศ.1650-1725 ก่อสร้างด้วยศิลาแลงทรายและอิฐเผา

ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม เป็นการส่งเสริม ด้านวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ ศาสนาและวัฒนธรรมให้ปรากฏอยู่ในหนังสือ เว็บไซต์ รวมทั้งเข้าร่วมส่งเสริมกิจกรรมบุญประเพณี ประจำปี ทุกปี เพื่อให้ประชาชน ตระหนักถึงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของขอม

แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม
 Historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum
 Province in Khmer Era

พระครูสุตภัทรธรรม

Phrakrusutaphaatharatham

กาญจนพงศ์ สุวรรณ

Kanchanapong Suwa

วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Chaiyaphum Buddhist college, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

E-mail: Kanchanapong24@hotmail.com

วันที่รับบทความ (Received) : 4 มีนาคม 2567

วันที่แก้ไขบทความ (Revised) : 29 มีนาคม 2567

วันที่ตอบรับบทความ (Accepted) : 8 เมษายน 2567

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม 2) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม 3) เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ โดยเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยค้นหาข้อมูลปฐมภูมิ จากการสำรวจ การสนทนากลุ่ม ด้วยการลงพื้นที่สัมภาษณ์

ผลการศึกษาพบว่า 1) สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม สร้างขึ้นในสมัยพุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอม ปรากฏทั้งสามที่ กรมศิลปากรได้สำรวจและขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานไว้แล้ว ผู้วิจัยสำรวจพบว่า 1. ปรากฏที่อำเภอเมืองชัยภูมิ มีลักษณะเป็นศิลปะขอมแบบบายน ทับหลังมีรูปหน้ากาลอยู่ตรงกลาง ด้านบนเป็นรูปพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ประทับยืน 2. ปรากฏที่อำเภอบ้านแท่น เป็นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอม สร้างด้วยศิลาแลง 3. ปรากฏที่อำเภอเขาวัว เป็นโบราณสถานกู่แดงเทวาลัยศิลปะขอม ศตวรรษที่ 16 ราว พ.ศ.1650-1725 ก่อสร้างด้วยศิลาแลงทรายและอิฐเผา

ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม เป็นการส่งเสริม ด้านวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ ศาสนาและวัฒนธรรมให้ปรากฏอยู่ในหนังสือ เว็บไซต์ รวมทั้งเข้าร่วมส่งเสริมกิจกรรมบุญประเพณี ประจำปี ทุกปี เพื่อให้ประชาชน ตระหนักถึงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของขอม

เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม โดยใช้กิจกรรมในการเชื่อมโยง เป็นกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา คือ รักษาศีล การทำบุญตักบาตร เจริญจิตภาวนา สวดมนต์ไหว้พระ และการบูชาด้วยดอกไม้ธูปเทียน เพื่อสักการะ ปรากฏ์แก่อำเภอเขาวัว ปรากฏ์แก่อำเภอบ้านแท่น ปรากฏ์แก่อำเภอเมืองชัยภูมิ ทำให้จิตใจสงบ ชุมชนสามัคคี มีสติยิ่งขึ้น

คำสำคัญ: แหล่งเรียนรู้, ประวัติศาสตร์, ขอม

ADSTRACT

The research objectives were 1) to study and survey the historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum Province in the ancient Khmer period, 2) to promote the conservation of the historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum Province in the ancient Khmer period, 3) to connect the historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum Province in the Khmer period. It was the qualitative research by searching for primary data through surveying and group discussion from interviewing in the area.

The research results found that

1.By exploring the historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum Province in the Khmer period, built in the 18th Buddhist century during the reign of King Jayavarman VII of the Khmer Empire, the three sites of Prang Ku were already surveyed and registered as historical sites by the Fine Arts Department as follows: 1Prang Ku in Muean Chaiyaphum District has the characteristics of Khmer art in the Bayon style. The lintel has a face-shaped figure in the center. Above are images of standing Buddhas and Bodhisattvas. 2. Prang Ku in Ban Thaen District is an ancient site of the Khmer culture, built with laterite. 3. Prang Ku Daeng in Ban Khwao District is an ancient Ku Daeng temple of Khmer art in the 16th century around 1650-1725 B.E, built with laterite sand and burnt bricks.

2.As for promoting the conservation of historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum Province in the Khmer period, they are promoted about academics, that is, the writing of various histories, religion and culture appear in books and websites. And there are promotions in various traditional merit-making activities every year so that the people are aware of the historical learning sources, religion and culture in the Khmer period.

3.To connect the historical learning resources, religion and culture in Chaiyaphum Province in the Khmer period, activities are used to connect them. They are Buddhist activities, namely, observing the Precepts, making merit and giving alms to monks, praying and worshipping with flowers, incense sticks and candles to pay homage to the three sites of Prang Ku in order to make the calm mind, the harmonious community, and more mindfulness.

Keywords : Learning resources, History, Khmer

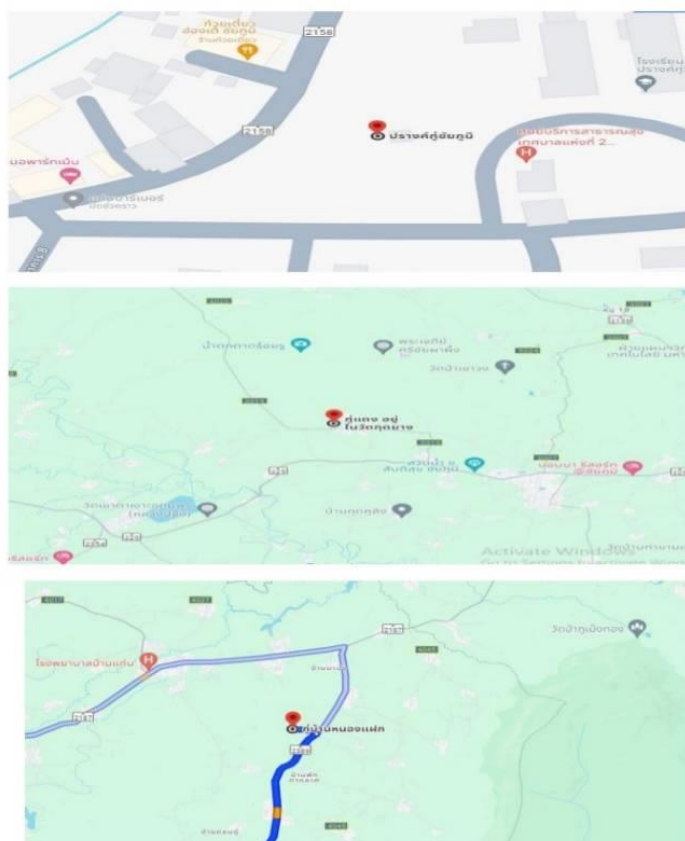
บทนำ

แหล่งเรียนรู้ คุณค่าทางการศึกษาที่สามารถนำเอามาใช้ประโยชน์ในการเรียนการสอนได้ เช่น พิพิธภัณฑ์ โบราณสถาน ห้องสมุด สวนสาธารณะ เป็นต้น มนุษย์ยังต้องเรียนรู้จากการสัมผัส มนุษย์ด้วยกัน และเรียนรู้จากโลกกายภาพอันเป็นสิ่งแวดล้อมธรรมชาติที่เกื้อกูลชีวิตมนุษย์ตลอดมา กระบวนการเรียนรู้ตามธรรมชาติ ของมนุษย์แล้วสั่งสมไว้เป็นมรดกทางปัญญา

จังหวัดชัยภูมิยังมีโบราณสถานที่สำคัญ กระจายตามพื้นที่ของตำบลและอำเภอโดยรอบ ใน จังหวัดชัยภูมิไม่ว่าจะเป็น ปรากฏ (ชุมชนหนองบัว) ที่ยังมีสภาพสมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งในจังหวัด ชัยภูมิ เป็นสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากขอม คำว่าปรากฏนั้น เป็นชื่อเรียกของกลุ่มอาคารที่มี แผนผังและลักษณะแบบเดียวกันกับอาคารที่ เชื่อกันว่าปรากฏ เป็นอโรคยาศาลที่สร้างขึ้นในพุทธ ศตวรรษที่ 18 ในสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (บุญครอง ชอบขาย, 2555 : 97) ซึ่งอโรคยาศาลสร้าง ขึ้นเพื่อเป็นโรงพยาบาลรักษาผู้ป่วย และมีที่พักสำหรับผู้ปฏิบัติกิจด้วย ปรากฏแดง ตั้งอยู่ในวัดกุต ยาง ตำบลตลาดแร่ อำเภอบ้านเขว้า เป็นโบราณสถานสมัยขอม นอกจากนี้ยังมีโบราณวัตถุ กระจายอยู่ทั่วไป ในแหล่งพื้นที่ที่เป็นชุมชนโบราณ (สุทธิ เหล่าฤทธิ์และคณะ, 2545 : 55-56) ปราสาทหินมักสร้างด้วย อิฐ ศิลาแลง และหินทราย โดยบางแห่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นอโรคยาศาล บาง แห่งสร้างขึ้นเพื่อเป็นศาสนสถานสำหรับประกอบพิธีกรรม จากการสำรวจของกองโบราณคดี กรม ศิลปากร พบปราสาทหินในชัยภูมิทั้งที่ยังมีรูปร่างของโครงสร้าง ให้เกิดเป็นการท่องเที่ยวเชิง วัฒนธรรมแบบยั่งยืนทั้งด้านประวัติศาสตร์อารยธรรมแหล่ง โบราณคดี แหล่งท่องเที่ยวสวยงาม แหล่ง ท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ และประเพณีวัฒนธรรมที่มีเสน่ห์จากการเป็นของแท้และดั้งเดิม วัฒนธรรมใน ระดับภูมิภาคและพื้นที่บ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคนควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้ เหมาะสมและสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์คู่กับชาติไทยสืบไป วัฒนธรรมมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปตาม ปัจจัยต่าง ๆ

แผนที่ไป ปรากฏการณ์อำเภอเมืองชัยภูมิ ปรากฏการณ์อำเภอเขวาสัน ปรากฏการณ์อำเภอบ้านแท่น

วัฒนธรรมเกิดจากความคิด ความรู้สึกของมนุษย์ มีพื้นฐานมาจากความเชื่อทางศาสนา (ผจงจิตต์ อธิคมนันท์, 2543 : 5) วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของคนไทย ที่สร้างขึ้นด้วยคนไทยเอง ไม่ว่าจะเป็นปัจจัยสี่ เครื่องมือ เครื่องใช้ ความคิด ความรู้สึก ความเชื่อ ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นและถ่ายทอดไว้ให้แก่นักเป็นมรดกตกทอดสืบต่อกันมาชั่วอายุคน

จากที่ได้ลงพื้นที่ในเบื้องต้นพบว่าชุมชนยังไม่มีความคิดเห็น และยังไม่มีความรู้เกี่ยวกับโบราณสถาน โบราณวัตถุ พุทธสถานเท่าที่ควร ไม่มีมีคฤหะที่ประจำที่จะให้ความรู้แก่นักเรียน นักศึกษาและประชาชนทั่วไป ยังขาดกิจกรรมเชื่อมโยงเพื่อให้เกิดจิตสำนึกหวงแหน อนุรักษ์ ศิลปะวัฒนธรรมในแต่ละแห่ง นอกจากนี้โบราณสถาน เป็นสิ่งที่แสดงถึงเกียรติและความภาคภูมิใจของคนในท้องถิ่นและของคนในชาติ ทำให้เกิดความรัก เห็นคุณค่า ก่อให้เกิดความรู้สึก ความสามัคคี เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของประเทศชาติ

ด้วยปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยมีความสนใจที่จะทำการสืบค้นเกี่ยวกับ แหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชนในจังหวัดชัยภูมิ และจัดทำชุดองค์ความรู้เป็นรูปเล่ม

สืบค้นง่าย ให้เป็น แหล่งรู้ อนุรักษ์ สืบสานประเพณีมีการเชื่อมโยงกัน ระหว่างกิจกรรม วัฒนธรรม ประเพณีและทางพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับปราสาท (อำเภอเมือง) ปราสาท (อำเภอบ้านแท่น) ปราสาททุ่งแดง (อำเภอเขวาส) ในจังหวัดชัยภูมิ

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1 เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนวม
- 2 เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนวม
- 3 เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคนวม

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานทั้งวิจัยในเชิงเอกสาร (Documentary Research) และการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัยดังนี้

1) พื้นที่วิจัย สำหรับสถานที่ทำการวิจัยนั้น คณะผู้วิจัยได้กำหนดพื้นที่การวิจัยไว้ใน จังหวัดชัยภูมิ ได้แก่ 1) วัดปราสาท (ชุมชนหนองบัว) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ 2) ปราสาททุ่งแดง ตั้งอยู่ในวัดกุฎยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขวาส จังหวัดชัยภูมิ 3) ปราสาท (อำเภอบ้านแท่น) ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ

2) ประชากร ได้แก่ ประชากรที่ใช้ในการวิจัย ได้แก่ ประชาชนที่มีอายุตั้งแต่ 18 ปี ขึ้นไปที่อาศัยอยู่ในอำเภอเมืองชัยภูมิ จำนวน 400 คน

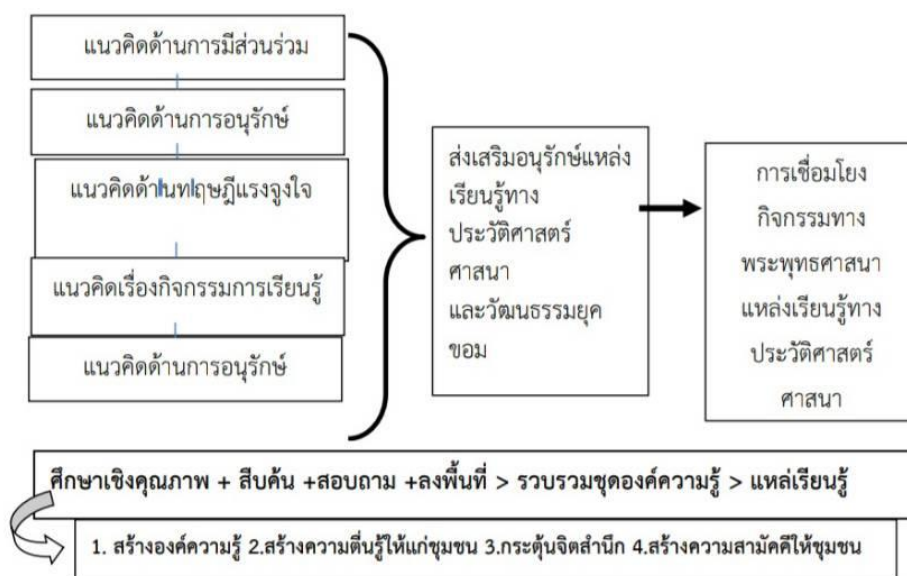
3) กลุ่มตัวอย่าง จำนวน 75 คน ดังนี้ ประชาชนในพื้นที่ จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 45 คน พระสงฆ์ 10 รูป และผู้รู้ ผู้นำท้องถิ่น ราษฎรชาวบ้าน จังหวัดชัยภูมิ จำนวน 20 คน โดยใช้วิธีการเจาะจงตามประเด็นที่ต้องการ

4) วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลจาก 1) ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) คือข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายและการใช้แบบสอบถาม 2) ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) คือ ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเอกสารต่างๆ (Document Research) เช่น หนังสือ ตารา เอกสารวิชาการ งานวิจัย และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เป็นต้น

5) การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยการนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมายและการรวบรวมข้อมูลเอกสารต่างๆ มาวิเคราะห์ในเชิงเนื้อหา (Content Analysis) 2) การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ โดยการนำเอาข้อมูลที่ได้จากการแจกแบบสอบถามมาวิเคราะห์โดยใช้โปรแกรมทางสถิติเพื่อหาค่าความแปรปรวนหรือวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียวหรือการทดสอบค่า (F-test) สถิติที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ โปรแกรมสถิติสำเร็จรูปเชิงพรรณนา ประกอบไปด้วย ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) และการเปรียบเทียบโดยการทดสอบค่า (t-test) และค่า (F-test)

4. กรอบแนวคิด

งานวิจัยเรื่องการศึกษาค้นคว้าและสำรวจ เมืองโบราณชัยภูมิ เพื่อให้ทราบประวัติความเป็นมา แหล่งประวัติศาสตร์ ศาสนา และวัฒนธรรม ในจังหวัดชัยภูมิ พร้อมจัดทำเป็นองค์ความรู้ คู่มือการเชื่อมโยง เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ของจังหวัดชัยภูมิ ยุคขอม วิเคราะห์ และสรุปผลการวิจัย ดังนี้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” สรุปผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม โบราณสถานขอมในชัยภูมิ การสำรวจจากร่องรอยต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือ ประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้ และการลงพื้นที่สัมภาษณ์ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ผู้วิจัยได้รวบรวมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิไว้ 3 แห่งที่เด่นชัด ดังต่อไปนี้

ปราสาทหินปราสาทคู อำเภอมืองชัยภูมิ อำเภอมืองชัยภูมิ เป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ที่ถนนบรรณาการ ชุมชนหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยศิลาแลงวางซ้อนกันจากฐานถึงยอด ภายในบรรจุพระพุทธรูปดินเผา เชื่อกันว่าเป็นอโรคยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยก่อน ปราสาทคูสร้างโดย “พระโฆสชัยคุรุไวฑูรย์ประภา” เมื่อ พ.ศ. 1724-1771 หรือ พุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยอาณาจักรขอม ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยสร้างเป็นปราสาทศิลาแลงทั้งหลัง ภายในพระปรางค์มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นประดิษฐานอยู่ มีเศียรเทวดาอิตพิลลิลปะขอม ทับหลังที่กรอบประตูสลักเป็น รูปไตรรัตน์มหายาน มีความหมายถึง พระพุทธเจ้าทรงมีความรู้การแพทย์ ทำให้ประชาชนมีความสุขและไม่มีโรคภัย ปราสาทคูองค์ประธาน

อยู่ตรงกลาง 1 องค์ บรรณาลัยด้านหน้า 1 หลัง ล้อมด้วยกำแพงซึ่งมีโคปุระเฉพาะด้านหน้าทั้งหมด ทับหลัง เสาประดับลั่นเป็นหินทราย หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทมีสระน้ำ 1 สระ โดยเฉพาะองค์ประธานซึ่งมีผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาด 5 เมตร ย่อมุมไม้สิบสอง ด้านหน้ามีประตูทำเป็นมุขยื่นออกมา ผังปราสาทอีก 3 ด้านเป็นประตูหลอก

ปราสาทหินปราสาทคู้แดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ปราสาทหินปราสาทคู้แดง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 3 วัดกุดยาง บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถานครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทย่อมุมครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ 4 ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวณเกษียรสมุทร ภาพเทวดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤษีนั่งชันเขามือปัสตว์ นอกจากนี้ ยังมีชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตู และยอดปราสาทศิลาทรายสีแดง โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ 17 ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัด จากปราสาทคู้แดงมาทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ 4.4 กิโลเมตร จะพบร่องรอยปราสาทในวัฒนธรรมเขมรอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ปราสาทโนนขี้ต้อน ปัจจุบันหลงเหลือฐานศิลาแลง ปราสาทคู้แดง เป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นในศาสนาฮินดู ทางด้านทิศตะวันออกของปราสาท ระยะห่างประมาณ 21 เมตรพบร่องรอยของกลุ่มหลุมเสา ลูกกลมบนลานหินทรายจำนวน 29 หลุม ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของหลุมประมาณ 44- 55 เซนติเมตรมีขนาดความลึกแตกต่างกันตั้งแต่ 10-50 เซนติเมตร

ปราสาทบ้านแท่นวัดปราสาทคู้ที่ตั้ง วัดปราสาทคู้ บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลาหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอมประกอบด้วย ปราสาท สร้างด้วยศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันออกอีก 3 ด้านเป็นประตูหลอก บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลง มีซุ้มประตูหรือโคปุระ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้น บริเวณที่ตั้งก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเนินดิน ล้อมรอบด้วยทุ่งนา สูงกว่าพื้นที่โดยรอบประมาณ 2 เมตร มีต้นไม้ปกคลุมค่อนข้างหนาแน่น ด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานห่างออกไปประมาณ 70 เมตร มีลำห้วยไหลผ่านอ้อมไปทางทิศเหนือของโบราณสถาน พื้นที่โดยรอบที่เป็นทุ่งนา ปลูกข้าวเหนียว ปลูกอ้อย เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว

2 ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในสมัยขอมนั้นจะต้องส่งเสริมด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่สำคัญ จะทำอะไรจะคิดอะไรก็ออกมาจากจิตใจ ดังนั้น สัมภาษณ์ (พระอธิการสายัญ ฐาสฺสโก) กล่าวว่า การพัฒนาจิตใจนั้นจะต้องรักษาศีล 5 เสียก่อน ซึ่งประกอบด้วย ข้อ 1 ห้ามฆ่าสัตว์ตัดชีวิต 2 ห้ามขโมยของไม่ไช่ของเรา 3 ห้ามผิดลูกผิดเมียของคนอื่น 4 ห้ามพูดโกหก 5 ห้ามเสพสิ่งเสพติดทุกชนิด เป็นต้น ถือว่า การส่งเสริมอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอมท่านให้เน้นทางด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ เพราะจะทำให้มีความตระหนัก ส่งเสริมอนุรักษ์ให้กับอนุชนรุ่นหลังสืบไป ซึ่งสอดคล้องกับ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวเอาไว้ว่า กาวานา 4 คือการพัฒนา Development 4 ด้าน คือ เป็นการพัฒนากายและใจตามหลักพระพุทธศาสนา ดังนี้ 1) กายกาวานา การพัฒนากาย ให้รู้จักอยู่ดีมีสุขอย่างเกื้อกูลกันกับธรรมชาติและปฏิบัติต่อสิ่งทั้งหลายอย่างมีสติให้

เกิดโทษ 2) ศีลภาวนา การพัฒนาศีลการพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคม (Moral Development; Social Development) คือ การมีความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ โดยตั้งอยู่ในวินัย 3) จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจ (Emotional development; Psychological Development) คือ การทำจิตใจให้เจริญงอกงามขึ้นในคุณธรรม ความดีงาม ความเข้มแข็ง มั่นคง และความเบิกบานผ่องใส สงบสุข สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต กล่าวหาญ 4) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา (Cognitive Development : Intellectual Development) คือ การฝึกอบรมเสริมปัญญาเสริมสร้างความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ให้รู้จักคิดรู้จักพิจารณา รู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์

การอนุรักษ์สืบสานดูแลแหล่งโบราณคดี เอาไว้ให้นานๆก็จะขึ้นอยู่กับผู้นำทั้งบ้านเมืองและคณะสงฆ์ช่วยกันดูแล สืบสานประเพณีเอาไว้ให้เป็นตัวอย่างแก่ลูกหลาน ซึ่งปรากฏแต่ละแห่งจะจัดงานสืบสานประเพณีสงกรานต์น้ำประคัก ในเดือนเมษา ของทุกๆปี จัดงานแต่ละครั้งก็มีผู้นำนี้แหละเป็นหลักในการจัดงาน ดังนั้น ผู้นำเป็นผู้ขับเคลื่อน ชักนำทุกท่านมาประสานงานกัน ช่วยกันสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามเอาไว้ ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ ด้านวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ ก็ถือว่าส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ซึ่งได้สะท้อนเรื่องราวในอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของขอม การเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ ในหนังสือถือว่าเป็นสิ่งที่ดีงามเพื่อเป็นวิทยาทานเป็นแนวความรู้ให้กับอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ค้นคว้า

ส่วนมากรูปทรงประสาทปรากฏ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน เป็นสถานที่โรคยาสาในสมัยขอม หรือเป็นโรงพยาบาล มีสระน้ำอยู่ข้างๆ เช่น ปรากฏ (ชุมชนหนองบัว) ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ปรากฏแดง วัดกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอเขวาสินรินทร์ จังหวัดชัยภูมิ ปรากฏ บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ แตกต่างกันไปปรากฏแดง วัดกุดยาง จะไม่มีสระน้ำ มีแต่หลุม ที่อยู่ข้างๆ การส่งเสริมอนุรักษ์ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม เป็นวัฒนธรรมประเพณีของชนชาติไทยมาช้านาน สืบทอดดูแลต่อกันมา แต่ละที่ล้วนแตกต่างกันไปตามความเชื่อ ความผูกพันของผู้คนต่อพุทธศาสนาและการดำรงชีวิตที่สอดคล้องกับฤดูกาลและธรรมชาติ เช่น เดือนเมษาของทุกปี มีการสงกรานต์น้ำประคักทุกที่ มีกิจกรรมมากมาย นอกจากนี้ประเพณีวัฒนธรรมไทยยังนำมาซึ่งการท่องเที่ยว เป็นที่รู้จักและประทับใจแก่ชาติอื่นนับเป็นมรดกอันล้ำค่าที่เราคนชุมชนควรอนุรักษ์และสืบสานตลอดไป

3 เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ

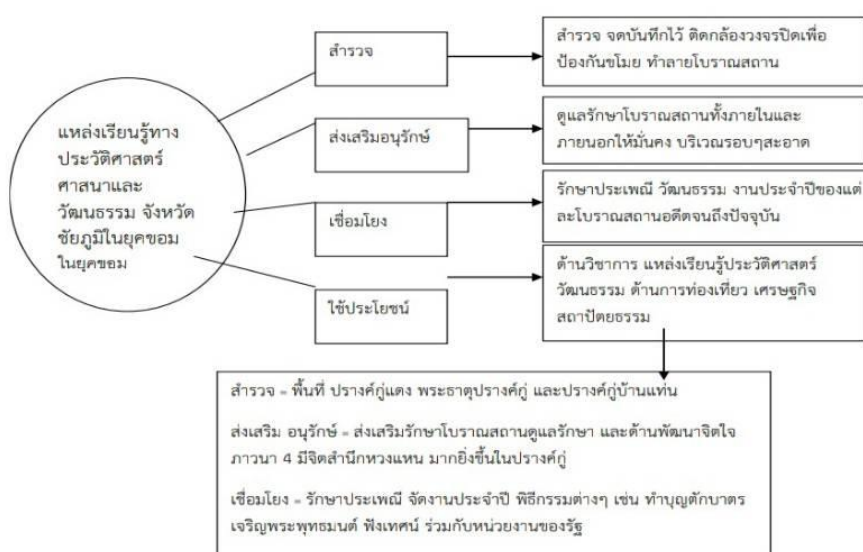
การเชื่อมโยงในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ทางวัดกุดยาง มีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาได้จัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้อสูญหาย มีกิจกรรมที่สามารถสรุปได้เป็น 2 ลักษณะ คือ กิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้ธูปเทียนเพื่อสักการะปรากฏแดง เป็นต้นและกิจกรรมทางสังคม เช่น การแสดงมหรสพ การจัดนิทรรศการลานวัฒนธรรม การจำหน่ายสินค้า การแข่งขันกีฬา เป็นต้น โดยมีแหล่งการเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของสมาชิกในสังคมและเพื่อเป็นเทศกาลการพักผ่อนหย่อนใจและถือโอกาสได้ถ่ายทอดอาชีพ ความเชื่อ ค่านิยม วิถีชีวิตที่เหมาะสมและกลมกลืนกันเป็นอย่างดีอีกด้วยในอดีต

แหล่งเรียนรู้ ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม

สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย

จากการวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” ผู้วิจัยได้นำองค์ความรู้ที่รับจากการวิจัยดังกล่าวมาสรุปเป็นความสัมพันธ์เชิงแผนภาพ ดังนี้

ปรางค์กูทั้งสามที่ ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ก็ต้องทำแบบวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้งศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ คือการสืบสานประเพณี วัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย โดยใช้กิจกรรมในการเชื่อมโยงในแต่ละแห่ง เป็นกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา เช่น การรักษาศีล การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ เป็นต้น ทำให้ชุมชน ประชาชนเกิดจิตสำนึก รักษาโบราณสถานเอาไว้ให้ก่อบุณชนรุ่นต่อไป

อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม” มีวัตถุประสงค์ดังนี้ คือ 1) เพื่อศึกษาสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม 2) เพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม 3) เพื่อเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิ ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัย ดังนี้

1 สำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม การสำรวจหาแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ในจังหวัดชัยภูมิเกี่ยวกับขอมนั้น สำรวจจากร่องรอยต่างๆ ไม่จะเป็นการบอกเล่า จากหนังสือประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์ได้เขียนจารึกไว้ ตลอดจนการลงสัมภาษณ์ในพื้นที่ ได้พูดคุย สนทนา จากประชากรในพื้นที่ ถือว่าเป็นหัวใจหลักของการสำรวจแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ซึ่งการดำรงชีวิตของมนุษย์ในสมัยโบราณที่มีความ

เจริญทางด้านวิชาการน้อย ความเชื่อจึงเกิดจากการเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติที่มนุษย์เชื่อว่าเป็นการบังเกิดขึ้นจากอำนาจของเทวดา พระเจ้า หรือภูตผีปิศาจ ปรากฏการณ์ต่างๆ ต้องมีผู้มีอำนาจบังคับคือ มนุษย์ใส่ความเชื่อ ความรู้สึกให้แก่ธรรมชาติ ผู้วิจัยได้รวบรวมแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิที่เด่นชัดไว้ 3 แห่งดังต่อไปนี้

1) ปราสาทหินปราสาทคู อำเภอมืองชัยภูมิปราสาทหินปราสาทคู อำเภอมืองชัยภูมิ เป็นโบราณสถาน ตั้งอยู่ที่ถนนบรรณาการ บ้านหนองบัว ตำบลในเมือง อำเภอมืองชัยภูมิ จังหวัดชัยภูมิ มีฐานสี่เหลี่ยม สร้างด้วยศิลาแลงวางซ้อนกันจากฐานถึงยอด ภายในบรรจุพระพุทธรูปดินเผา เชื่อกันว่าเป็นอโยธยาศาล (โรงพยาบาล) ในสมัยก่อน ปราสาทคูสร้างโดย "พระโฆชัยคุรุโฆษุรยประภา" เมื่อ พ.ศ. 1724-1771 หรือ พุทธศตวรรษที่ 18 ในสมัยอาณาจักรขอม ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยสร้างเป็นปราสาทศิลาแลงทั้งหลัง มีประตูเข้าทางทิศตะวันออก มีกำแพงรูปสี่เหลี่ยมล้อมรอบ ภายในพระปราสาทคูมีพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่เคลื่อนย้ายมาจากที่อื่นประดิษฐานอยู่ มีเศียรเทวดาอิทธิพลศิลปะขอม ทับหลังที่กรอบประตูสลักเป็น รูปไตรรัตน์มหายาน มีความหมายถึงพระพุทธเจ้าทรงมีความรู้การแพทย์ ทำให้ประชาชนมีความสุขและไม่มีโรค

2) ปราสาทหินปราสาทคูแดง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ ปราสาทหินปราสาทคูแดง ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 3 วัดกุดยาง บ้านกุดยาง ตำบลตลาดแร้ง อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ เป็นโบราณสถาน ครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาทขอมครึ่งหนึ่งก่อด้วยศิลาแลงอีกครึ่งหนึ่งก่อด้วยอิฐ ลักษณะคล้ายกับปราสาท จังหวัดศรีสะเกษ มีทับหลังที่สำคัญ 4 ชิ้น ได้แก่ ภาพพระกฤษณะฆ่าช้าง ภาพการกวนเกษียรสมุทร ภาพเทวดาภายในซุ้มเหนือหน้ากาล และภาพฤษีนั่งชันเขามูรปลัตว์ นอกจากนี้ ยังมีชิ้นส่วนของเสาประดับกรอบประตู และยอดปราสาทศิลาทรายสีแดง โบราณสถานนี้ประมาณอายุจากลวดลายทับหลังราวพุทธศตวรรษที่ 17 ตรงกับศิลปะเขมรแบบบาปวน ต่อเนื่องถึงศิลปะนครวัดจากปราสาทคูแดงมาทางทิศใต้ ระยะทางประมาณ 4.4 กิโลเมตร จะพบร่องรอยปราสาทในวัฒนธรรมเขมรอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ ปราสาทโนนขี้ตุน ปัจจุบันหลงเหลือฐานศิลาแลง โดยพบหลักฐานทางโบราณคดีได้แก่ ฐานรูปเคารพ และแท่นหินบด เบื้องต้นกำหนดอายุสมัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 17-18 ปราสาทคูแดงบ้านกุดยางเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นในศาสนาฮินดู มีแผนผังเป็นประสาทรูปสี่เหลี่ยมหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนฐานก่อด้วยศิลาแลงรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาด 13 x 13 เมตรมีความสูงจากพื้นที่ 2.30 เมตร มีบันไดทางขึ้นทั้ง 3 ด้าน ยกเว้นทางทิศตะวันออกขึ้นเรียนธาตุสูงประมาณ 3 เมตรโดยส่วนฐานส่วนกรอบประตูและทับหลังทำจากหินทรายสีเทาและแดงผนังแกะด้วยอิฐโดยห้องครรภคฤหะ มีขนาด 3 x 3 เมตรมีห้องมุขยื่นออกไปทั้ง 4 ด้านปัจจุบันไม่หลงเหลือหลักฐานส่วนชั้นหลังคา

3) ปราสาทบ้านแท่นวัดปราสาทคูที่ตั้ง วัดปราสาทคู บ้านหนองแฝก ตำบลบ้านเต่า อำเภอบ้านแท่น จังหวัดชัยภูมิ โบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอมมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 ตั้งกุมารแท่นมีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโยธยาศาลหรือสถานพยาบาลที่โยมสร้างในสมัยพระเจ้าวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอมประกอบด้วย ปราสาท สร้างด้วยศิลาแลง ประตูทางเข้าอยู่ด้านตะวันออกอีก 3 ด้านเป็นประตูหลอก บรรณาลัย สร้างด้วยศิลาแลง เป็นอาคารรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า กำแพงแก้วสร้างด้วยศิลาแลง มีซุ้มประตูหรือโคปุระ สระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าผนังขอบสระกรุด้วยศิลาแลงไปจนถึงพื้นที่บริเวณปราสาทแห่งนี้มีการขุดพบโบราณวัตถุจำนวนมาก ทั้งรูปสลักพระยมทรงกระบือ พระโพธิสัตว์วัชรปารมีทรงศรพระวัชรธร พระโฆชัยคุรุโฆษุรยประภาสฤคต ชิ้นส่วนพระโพธิสัตว์อวโลกิ

เศวตและพระมหาไวโรจนะปางนาคปรก ปางประทานกอดด้วยศิลาแลงมีประตูทางเข้าอยู่ทางด้าน ตะวันออกอีก 3 ด้านเป็นประตูหลอกปัจจุบันส่วนยอดพังลงมาเหลือองค์บางเพียงครึ่งเดียวมีกำแพง ศิลาแลงล้อมรอบซึ่งประตูกำแพงอยู่ทางที่ด้านทิศตะวันออกโดยมีวิหารศิลาแลงอยู่ทางด้านทิศ ตะวันออกเฉียงใต้ทางด้านทิศเหนือมีสระน้ำรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขุดด้วยสระด้วยศิลาแลงลงไปจนถึง พื้นบริเวณที่ตั้งก่อนการบูรณะปฏิสังขรณ์เป็นเนินดิน ล้อมรอบด้วยทุ่งนา สูงกว่าพื้นที่โดยรอบ ประมาณ 2 เมตร มีต้นไม้ปกคลุมค่อนข้างหนาแน่น ด้านทิศตะวันตกของโบราณสถานทางออกไป ประมาณ 70 เมตร มีลำห้วยไหลผ่านอ้อมไปทางทิศเหนือของโบราณสถาน พื้นที่โดยรอบที่เป็นทุ่งนา ปลุกข้าวเหนียวเป็นหลัก นอกจากนี้ยังปลูกอ้อย เลี้ยงสัตว์ และปลูกพืชผักสวนครัว ปรากฏกุฏิบ้าน หนองแฝดตั้งอยู่บนเนินดินท่ามกลางที่ราบที่ทับถมจากน้ำก่อนน้ำพา ลักษณะทางธรณีวิทยาของพื้นที่ เป็นหินทรายในหมวดหินภูกระดึง

2 ส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ใน ยุคของการที่จะส่งเสริมการอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัด ชัยภูมิในสมัยของนั้นจะต้องส่งเสริมทางด้านจิตใจ พัฒนาจิตใจ เสียก่อน เพราะจิตใจเป็นสิ่งที่สำคัญ จะทำอะไรจะคิดอะไรก็ออกมาจากจิตใจ ดังนั้น การพัฒนาจิตใจ การส่งเสริมอนุรักษ์แหล่งเรียนรู้ทาง ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคของ จะเน้นทางด้านจิตใจ ซึ่งสอดคล้องกับ (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), 2551 : 112-113) ได้กล่าวเกี่ยวกับ ภาวนา 4 หมายถึง การ พัฒนา ประกอบด้วย 1) ภาวนา การพัฒนากาย รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เป็น ให้ได้ปัญญา และ การใช้ปัญญาเสวยบริโภคนิพพาน 4 รวมถึงสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจนเทคโนโลยี อย่างฉลาดให้พอดีที่จะได้ผลตรงตามคุณค่าที่แท้จริงไม่ลุ่มหลงมัวเมาไม่ประมาทขาดสติ 2) ศีล ภาวนา การพัฒนาศีล เป็นเครื่องพัฒนาชีวิตตนและช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างสร้างสรรค์สังคม ประกัน ชีวิตให้กับตนเอง 3) จิตภาวนา การพัฒนาจิตใจ คือ การทำจิตใจให้เจริญองงามขึ้นในคุณธรรม การ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง 4) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การฝึกอบรมเสริมปัญญาเสริมสร้าง ความรู้ เข้าใจยังเห็นความจริงเป็นอยู่ด้วยปัญญา รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ (พระ ธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), 2546 : 203) ได้ให้ความหมาย ภาวนา ว่า การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำ ให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เยาวชนเป็นกำลังสำคัญในการอนุรักษ์ ศิลปวัฒนธรรมไทย เยาวชนได้ตระหนักและมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ประเพณีและวัฒนธรรม การ อนุรักษ์สืบสานดูแลแหล่งโบราณคดี เยาวชนต้องมีผู้ปกครอง หรือนักวิชาการเป็นแบบที่ดีให้กับเยาวชน นั้น คือ ผู้นำ เป็นผู้ขับเคลื่อน ชักนำทุกท่านมาประสานงานกัน ช่วยกันสืบสานวัฒนธรรมอันดีงามเอาไว้ เหมือน (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2540 : 5) กล่าวว่า ผู้นำ คือ ผู้มีคุณสมบัติ เช่นสติปัญญา ความดีงาม ความรู้ความสามารถของบุคคลที่ชักนำให้คนทั้งหลายมาประสานกัน และพากันกันไปสู่ จุดมุ่งหมายที่ดีงาม (พระครูสิทธิวิจิตรโสภิต, 2561 : 6) การอนุรักษ์ เป็นการรักษาและใช้ให้เป็น ประโยชน์มากที่สุดและนานที่สุดหรืออีกความหมายหนึ่ง หมายถึงการรักษาไว้ให้อยู่ในสภาพเดิม หาก มีการเปลี่ยนแปลงก็เปลี่ยนแปลงไปตามสภาพธรรมชาติ ซึ่งต่างจากวัดที่ไม่มีแหล่งเรียนรู้ทาง พระพุทธศาสนาหรือวัดที่ไม่มีเจ้าอาวาสและหรือผู้นำที่เป็นกรรมการไม่เอาใจใส่พัฒนาวัดวาอาราม เห็นได้อย่างชัดเจน ส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ก็ต้องทำแบบวิชาการ คือการเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ รวมทั้ง ศาสนาและวัฒนธรรมจะต้องเขียนลงหนังสือ เว็บไซต์ เป็นการส่งเสริมอนุรักษ์ไว้ซึ่งได้สะท้อนเรื่องราว ในอดีตเป็นข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งเป็นเครื่องแสดงประวัติ ความเป็นมาอันเก่าแก่ของชุมชน ของชาติ (สุพัตรา สุภาพ, 2541 : 34) วัฒนธรรมเป็นมรดกทางสังคม

ที่ครอบคลุมทุกสิ่งทุกอย่างที่แสดงออกถึงวิถีชีวิตมนุษย์โดยแต่ละสังคม มีวัฒนธรรมโดยเฉพาะของตนเอง เพราะเป็นวิถีชีวิตที่แตกต่างกันของแต่ละกลุ่มสังคม การเขียนประวัติศาสตร์ต่างๆ ในหนังสือถือว่าเป็นสิ่งที่ตั้งมโนเพื่อเป็นวิทยาทานเป็นแนวความรู้ให้กับอนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา ค้นคว้า และทำให้อนุชนรุ่นหลังเกิดความรัก ห่วงแหน สถานที่ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ เหมือนกับหน่วยศึกษานิเทศก์กรมสามัญศึกษา ได้กล่าวถึงแนวทางในการดำเนินงานการส่งเสริมอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมภูมิปัญญาชาวบ้านในโรงเรียน

3 เชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม ในยุคขอม ของจังหวัดชัยภูมิยุคขอมเป็นยุคที่มีประวัติศาสตร์ยาวนานสิ่งปลูกสร้างก็เกิดขึ้นโดยทั่วไปส่วนมากจะสร้างเจดีย์และปราสาทที่มีลวดลายที่สวยงาม พร้อมบ่งบอกถึงประวัติพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมร่วมอยู่ด้วย ในส่วนขอมนั้นเกิดขึ้นหลังทวารวดีที่โดดเด่นที่สุดของก็คือ ปราสาทคูแสด ตั้งอยู่ในพื้นที่ตำบลตลาดแร้ง อำเภอเขาวัว จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของโบราณสถานที่ยังใช้ประโยชน์ หรือ Living Mounment เป็นโบราณสถานที่ยังคงประโยชน์ทางการใช้สอยและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน เช่น โบสถ์วิหารและเจดีย์ ซึ่งประชาชนยังใช้ประโยชน์เป็นที่สักการะและแสดงความนับถือ หรือป้อมปราการ คลอง บ่อน้ำ สระน้ำ รวมทั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย ย่านตลาดการค้าเป็นต้น (สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนาวิทยาเขตภาคพายัพ, (2566) สถานภาพของโบราณสถานดังกล่าวนี้ทำหน้าที่ทั้งในแง่เอกสารและประเพณีวัฒนธรรมต่อเนื่องกันมาเป็นลูกโซ่ เพราะฉะนั้นบทบาทของโบราณสถานดังกล่าว จึงเป็นพยานให้เห็นการเอาใจใส่ ในการบำรุงรักษาของสังคมมาจนถึงปัจจุบันด้วย การเชื่อมโยงในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรม ทางวัตถุอย่างมีแหล่งเรียนรู้ทางพระพุทธศาสนาได้จัดงานประเพณีเป็นประจำทุกปี เพื่อสืบสานประเพณีวัฒนธรรมอันดีงามไม่ให้สูญหาย มีกิจกรรมคล้ายกันทั้ง 3 ที่ ไม่ว่า ปราสาทคูแสด พระธาตุปราสาทหนองบัว ที่สามารถสรุปได้เป็น 2 ลักษณะ คือ กิจกรรมการทางพระพุทธศาสนา เช่น การทำบุญตักบาตร ไหว้พระสวดมนต์ การเจริญพระพุทธมนต์ การบูชาดอกไม้ธูปเทียนเพื่อสักการะปราสาทคูแสด เป็นต้น การเชื่อมโยงระหว่างแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และศาสนาในยุคขอมในบริเวณปราสาทคูแสดบ้านแท่น เป็นโบราณสถานสมัยวัฒนธรรมขอม มีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 มีลักษณะเป็นปราสาทหินตามแบบอโรคยาศาลหรือสถานพญาบาลที่นิยมสร้างในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แห่งอาณาจักรขอม เป็นพระพุทธศาสนาแบบมหายานแบบวัชรยาน วัฒนธรรมไทยในแต่ละท้องถิ่น จะมีความคล้ายคลึงและแตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ และยังมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้เพราะมีการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง และการดำเนินชีวิตของคนไทยอยู่ตลอดเวลา วัฒนธรรมเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณค่าวิถีชีวิตที่ชุมชนและท้องถิ่นต่างๆ ได้พัฒนาและสร้างสรรค์ขึ้นเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิต โดยแสดงออกในรูปแบบและวิธีการที่หลากหลาย ทั้งในรูปแบบของวิถีชีวิตขนบธรรมเนียม ประเพณี ภูมิปัญญา ศิลปะการแสดง เพื่อเป็นการปลูกจิตสำนึกและกระตุ้นให้คนในชุมชนท้องถิ่นเกิดความตระหนัก มีความตื่นตัวและเข้ามามีส่วนร่วมในการฟื้นฟูเผยแพร่และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และคุณค่าความหลากหลายของศิลปะและวัฒนธรรมไทย ทั้งที่เป็นวิถีชีวิต ค่านิยม และความเป็นวิถีของชุมชน วัฒนธรรมในระดับภูมิภาคและพื้นที่บ้านของไทยมีความสำคัญที่ชาวไทยทุกคนควรช่วยกันฟื้นฟู ปรับปรุง ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับการพัฒนาของประเทศชาติ เพื่อเป็นเอกลักษณ์คู่กับชาติไทยสืบไป วัฒนธรรมมาจากการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ ซึ่งในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีความแตกต่างกันไปตามปัจจัยต่าง ๆ

ข้อเสนอแนะ

1 ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่องแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิในยุคขอม ยังมีร่องรอยแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับขอมอยู่มากมาย ที่ตั้งอยู่ในสถานที่ห่างไกล ผู้คนไม่รู้จัก เช่นประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนที่อยู่บริเวณรอบๆ มีจิตสำนึก รักและหวงแหนโบราณสถาน เพื่อต่อยอดให้เป็นสถานที่ศึกษา ประวัติศาสตร์ แหล่งเรียนรู้ และเป็นสถานที่ท่องเที่ยว เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจให้ดีขึ้น

5.3.2 ข้อเสนอในการทำวิจัยครั้งต่อไป

- 1.ศึกษาศูนย์แหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรมสมัยขอมในจังหวัดชัยภูมิ
- 2.ศึกษาหลักธรรมที่ปรากฏในภาพศิลปะและวัฒนธรรมของปราสาทแง ตำบลตลาดแร่ อำเภอบ้านเขว้า จังหวัดชัยภูมิ
3. ศึกษาความแตกต่างระหว่างศิลปะและวัฒนธรรมของสมัยทวารวดีและสมัยขอมในจังหวัดชัยภูมิ

บรรณานุกรม

- ผจงจิตต์ อธิคมนันทะ.(2543) **สังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต).(2551). **สุขภาวะองค์กรรวมแนวพุทธ**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร: บริษัทสหมิตร พรินติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2546). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). (2540) **ภาวะผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- พระครูสิทธิวิจิตรโสภิต. (2561). **การพัฒนาการอนุรักษ์พุทธสถานของพระสังฆาธิการในจังหวัดกำแพงเพชร**. คุุณินพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิตสาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยพุทธศักราช.
- สุพัตรา สุภาพ. (2541). **สังคมและวัฒนธรรมไทย ค่านิยม: ครอบครัว: ศาสนา: ประเพณี**, กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.
- บุญครอง ขอบขาย. (2555) **ปราสาทภูมิขอม : แนวทางการส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมในจังหวัดร้อยเอ็ด**. ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาวัฒนธรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยสารคาม.
- สุทธิ เหล่าฤทธิ์และคณะ. (2545). **ประวัติเมืองชัยภูมิ**. กรุงเทพมหานคร : ด้านสุทธาการพิมพ์. สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล ล้านนา วิทยาเขตภาคพายัพ .(ออนไลน์ : แหล่งที่มา <http://www.phrathai.net/news-article>, 2555), สืบค้น 18 มิถุนายน 2566.

ภาคผนวก ฅ คณะประวัติผู้วิจัย

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ – นามสกุล	พระครูสุตภักตรธรรม, ดร.
วัน เดือน ปีเกิด	๒ ตุลาคม พ.ศ.๒๕๑๓ อายุ ๕๓ ปี
ภูมิลำเนา	จังหวัดชัยภูมิ
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๓๗ น.ธ.เอก พ.ศ. ๒๕๔๒ ป.ธ.๓ พ.ศ. ๒๕๔๙ (ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู) พ.ศ. ๒๕๔๙ พธ.บ.(พระพุทธศาสนา) พ.ศ. ๒๕๕๕ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) พ.ศ. ๒๕๖๓ พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๒๐๙ หมู่ ๒ วัดศรีวิเศษประชานิมิตร ตำบลบ้านขาม อำเภอเจดีย์ส จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๑๓๐
ตำแหน่งงานปัจจุบัน	อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ ๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐
งานวิจัย	เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ
ในยุคนอม	

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ - นามสกุล	ดร.กาญจนพงศ์ สุวรรณ
วัน เดือน ปีเกิด	๔ กันยายน พ.ศ.๒๕๒๔ อายุ ๔๒ ปี
ภูมิลำเนา	จังหวัดชัยภูมิ
ประวัติการศึกษา	พ.ศ. ๒๕๔๐ น.ธ.เอก พ.ศ. ๒๕๓๙ ป.ธ.๑-๒ พ.ศ. ๒๕๖๑ ปวศ. (ประกาศนียบัตรวิชาชีพครู) พ.ศ. ๒๕๕๐ พธ.บ.(พุทธจิตวิทยา) พ.ศ. ๒๕๕๓ พธ.ม. (พระพุทธศาสนา) พ.ศ. ๒๕๕๙ พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	๔๕๑/๙ หมู่บ้านศรีพนมวิเลจ ตำบลในเมือง อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐
ตำแหน่งงานปัจจุบัน	อาจารย์มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ชัยภูมิ ๙๗ หมู่ ๑๔ บ้านโนนเหลียม ตำบลนาฝาย อำเภอเมือง จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๐๐๐
งานวิจัย	เรื่อง พุทธจิตกรรม : ประวัติ พัฒนาการ และอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของประชาชน ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรื่อง การเสริมสร้างสุขภาวะของพระสงฆ์ในสังคมชีวิตวิถีใหม่จังหวัดชัยภูมิ เรื่อง การพัฒนาหลักสูตรผู้นำท้องถิ่นที่พึงประสงค์ในจังหวัดชัยภูมิ เรื่อง แหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ ศาสนาและวัฒนธรรม จังหวัดชัยภูมิ ในยุคขอม เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้และแนวปฏิบัติในการพัฒนาชุมชนของพระมหาเถระ และปราชญ์ท้องถิ่นในจังหวัดชัยภูมิ